

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ХАРКІВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.Н. КАРАЗІНА
Економічний факультет
Кафедра фінансів, банківської справи та страхування

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА
НА ТЕМУ: РОЛЬ БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ У ПОВОЄННОМУ
ВІДНОВЛЕННІ УКРАЇНИ**

Галузь знань: 07 «Управління та адміністрування»

Спеціальність: 072 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок»

Освітньо-кваліфікаційний рівень: другий (магістерський) рівень

Освітня програма: Фінанси, банківська справа та страхування

Виконавець:

Олексій КАУЛЬКО

Науковий керівник:

Мар'яна ШВАЙКО,

кандидат економічних наук, доцент

Кваліфікаційна робота магістра допущена до захисту
рішенням кафедри фінансів, банківської справи та страхування

Протокол № _____ від «___» _____ 2024 р.

Зав. кафедри _____ проф. Глущенко В.В.

Харків 2024

АНОТАЦІЯ

Каулько О. І. РОЛЬ БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ У ПОВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННІ УКРАЇНИ – Рукопис.

Кваліфікаційна робота магістра.

Спеціальність 072 – «ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА,
СТРАХУВАННЯ ТА ФОНДОВИЙ РИНОК»

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна – Харків,
2024.

Робота присвячена дослідженню бюджетної системи України, аналізу сучасного стану бюджетної системи та її ролі у повоєнному відновленні України. У роботі було розглянуто процес історичного розвитку бюджетних відносин в Україні та їх трансформацію. Досліджено теоретичні засади функціонування бюджетної системи, визначена її структура, функції, роль та поточний стан.

Особливу увагу було приділено дослідженню стану надходжень та видатків в умовах повномасштабної війни. Розглянуто динаміку та тенденції у формуванні дохідної та видаткових частин бюджетної системи України. Досліджено зміни, які відбулися внаслідок початку повномасштабного вторгнення та процес адаптації бюджетної системи до умов воєнного стану.

Було проведено аналіз, за яким визначено головні сильні та слабкі сторони бюджетної системи України на сучасному етапі, а також виокремлено можливості до розвитку та потенційні загрози.

Сформульовані пропозиції для підвищення надходжень, оптимізації видаткової частини, підвищення прозорості та підзвітності бюджетного процесу з метою збільшення ефективності використання бюджетних коштів. Проаналізовано та описано подальший розвиток бюджетної системи з урахуванням ключових завдань Бюджетної декларації на 2025-2027 роки.

Ключові слова: бюджетна система, бюджетний механізм, реформи, повоєнне відновлення, державні фінанси, зміни законодавства, доходи бюджету, видатки бюджету, децентралізація, дефіцит, державний борг.

ABSTRACT

Kaulko O. I. THE ROLE OF THE BUDGET SYSTEM IN THE POST-WAR RECOVERY OF UKRAINE – Manuscript.

Master's Qualification thesis.

Specialty 072 - “Finance, banking, insurance and stock market”.

V. N. Karazin Kharkiv National University - Kharkiv, 2024.

The paper is devoted to the study of the budget system of Ukraine, analysis of the current state of the budget system and its role in the post-war recovery of Ukraine. The paper examines the historical development of budgetary relations in Ukraine and their transformation. The theoretical foundations of the budget system were studied, its structure, functions, role and current state were determined.

Particular attention was paid to the study of the state of revenues and expenditures in the context of a full-scale war. The dynamics and trends in the formation of the revenue and expenditure parts of the budget system of Ukraine are considered. The changes that occurred as a result of the full-scale invasion and the process of adaptation of the budget system to martial law conditions are studied.

An analysis was carried out to identify the main strengths and weaknesses of the budget system of Ukraine at the present stage, as well as to highlight opportunities for development and potential threats.

Proposals are formulated to increase revenues, optimize expenditures, increase transparency and accountability of the budget process in order to increase the efficiency of budget funds. The further development of the budget system is analyzed and described, taking into account the key tasks of the Budget Declaration for 2025-2027.

Keywords: budget system, budget mechanism, reforms, post-war recovery, public finance, legislative changes, budget revenues, budget expenditures, decentralization, deficit, public debt.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ ТА ЇЇ РОЛЬ У ПОВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННІ	7
1.1 Історичний аспект розвитку та сутність бюджетної системи	7
1.2 Структура, функції та принципи побудови бюджетної системи	12
1.3 Бюджетний механізм та його значення у повоєнному відновленні	16
РОЗДІЛ 2: АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ТА ЇЇ РОЛІ У ПОВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННІ	24
2.1 Аналіз сучасних тенденцій дохідної частини бюджетної системи України	24
2.2 Аналіз сучасних тенденцій видаткової частини бюджетної системи України	36
2.3 Вплив військових дій на бюджетну систему України та її адаптація до умов воєнного стану	46
РОЗДІЛ 3: НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ У ПЕРІОД ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ	54
3.1 Зарубіжний досвід функціонування бюджетної системи	54
3.2 Проблеми бюджетної системи України в сучасних умовах	61
3.3 Шляхи удосконалення бюджетної системи у період повоєнного відновлення	87
ВИСНОВОК	95
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	97

ВСТУП

Повномасштабне вторгнення, що розпочалося в лютому 2022 року завдало Україні значних збитків. Економічна криза, соціальна нерівність, знищення інфраструктури та багато іншого є наслідками цієї війни.

Актуальність дослідження цієї теми заключається в тому, що саме бюджетна система є ключем до відновлення України після закінчення війни. Бюджетна система є інструментом акумулювання та розподілу ресурсів. Тому саме на неї лягає тягар відновлення пошкодженої інфраструктури, відбудови найбільш постраждалих регіонів, підтримки населення та стимулювання економіки. Для успішного відновлення держави є необхідним дослідження поточного стану бюджетної системи, виявлення проблем та пошук шляхів їх подолання, зокрема тому що усунення недоліків дозволить максимально ефективно провадити заходи, що сприятимуть найшвидшому відновленню України.

Теоретичну та практичну сторони бюджетної системи та її роль у відновленні держави вивчало багато відчизняних науковців, таких як Пасічник Ю. В., Лободіна З. М., Базилевич В. Д., Дем'янишин В. Г., Пирога І. С., Чекановський В. П. та багато інших. Тим не менш, дослідження ролі бюджетної системи у повоєнному відновленні все ще залишається недостатнім.

Мета кваліфікаційної роботи полягає у розробці рекомендацій щодо підвищення ефективності бюджетної системи для забезпечення сталого економічного розвитку держави та повоєнного відновлення України

Для досягнення встановленої мети були виокремлені такі завдання:

1. Дослідити історичний аспект формування бюджетної системи України;
2. Вивчити засади побудови бюджетної системи України та її функції;
3. Визначити сутність та принцип функціонування бюджетного механізму як складової бюджетної системи України;

4. Проаналізувати поточний стан бюджетної системи України та вплив війни на бюджетну систему України;

5. Вивчити міжнародний досвід функціонування бюджетної системи та використання бюджетних механізмів та виявити найкращі практики для імплементації;

6. Виявити проблеми та можливості для розвитку бюджетної системи;

7. Розробити рекомендації щодо вирішення проблем та удосконалення функціонування бюджетної системи для забезпечення економічного розвитку держави.

Об'єктом дослідження є сукупність економічних відносин, пов'язаних з формуванням доходів та здійснення видатків бюджетної системи держави.

Предметом дослідження є сучасні тенденції бюджетної системи України та її роль у повоєнному відновленні країни.

Методи дослідження. Для досягнення поставлених завдань кваліфікаційної роботи використовувалися загальнонаукові методи для спеціальні методи пізнання. Під час аналізу еволюції бюджетної системи та аспектів її побудови використовувався метод наукової абстракції. Для визначення ролі бюджетної системи використовувалися методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції. Для дослідження динаміки та структури бюджетних показників використовувалися методи спостереження, порівняння, групування, структурування та узагальнення, а також табличний та графічний методи. Для дослідження досвіду інших країн використовувалися методи аналогії, порівняння та оцінювання. Для дослідження проблем бюджетної системи та шляхів її покращення використовувалися методи SWOT-аналізу, спостереження, порівняння, оцінювання.

Інформаційною базою кваліфікаційної роботи є статистичні та інформаційні дані Міністерства фінансів України, Національного банку України, Міністерства економіки України, Державної служби статистики України; законодавчі та нормативно-правові акти; наукові праці відчизняних

та закордонних економістів; аналітичні звіти українських та міжнародних організацій (Світовий банк, Організація Об'єднаних Націй, Міжнародний Валютний Фонд, Європейська комісія, Центр стратегічних і міжнародних досліджень); статистичні, аналітичні та новинні електронні портали в мережі інтернет.

В процесі наукового дослідження ми отримали наступні наукові результати, що містять **наукову новизну**

1. Уточнено основні функції та завдання бюджетної системи, направлені на досягнення економічної стабільності та розвиток економіки в повоєнний період;
2. Обґрунтовано ключові заходи направлені на адаптацію бюджетної системи до умов війни для досягнення стабільності економічної ситуації;
3. Сформульовано специфічні проблеми що виникли в бюджетній системі та ризики, які можуть вплинути на повоєнне відновлення;
4. Розроблено рекомендації щодо вдосконалення бюджетної системи України з метою повоєнного соціально – економічного розвитку.
5. Проведено SWOT-аналіз та виявлено сильні та слабкі сторони бюджетної системи, ймовірні загрози та можливості її розвитку і оптимізації.

Практичне значення отриманих результатів полягає в обґрунтуванні основних заходів по вдосконаленню бюджетної системи у період повоєнного відновлення; які можуть бути використані державними органами управління для її більш оптимального функціонування.

Апробація результатів дослідження. Прийнято участь у міжнародній науково-практичній конференції з публікацією тез за результатами проведеного дослідження [100].

Структура і обсяг кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота магістра складається з вступу, трьох розділів, висновку та списку використаних джерел інформації. В першому розділі розглянуто аспекти розвитку, теоретичні засади та принципи функціонування бюджетної системи України. У другому розділі проведено аналіз показників зведеного бюджету

України та оцінено вплив війни на бюджетну систему України. В третьому розділі досліджено міжнародний досвід функціонування бюджетної системи, комплексно досліджено проблеми і загрози та розроблено рекомендації щодо підвищення ефективності функціонування бюджетної системи України в період повоєнного відновлення.

Кваліфікаційна робота включає в себе 18 рисунків, 9 таблиць та джерела використаної інформації з 100 найменувань. Загальний обсяг роботи складає 109 сторінок, обсяг основного тексту роботи складає 94 сторінки.

РОЗДІЛ 1: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ ТА ЇЇ РОЛЬ У ПОВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННІ

1.1 Історичний аспект розвитку та сутність бюджетної системи

Перші обриси бюджету та бюджетних відносин почали формуватися понад 10 тис. років тому, коли давні цивілізації почали формувати перші держави. У той же час відбувалося зародження та розвиток економічної думки [1].

В Україні бюджетні відносини хоч і почали зароджуватися набагато пізніше, але теж мають довгий та складний історичний аспект виникнення та розвитку. Серед дослідників досі немає сформованої точки зору на це питання, але умовно можна скласти наступні етапи:

1. Період перших державних утворень
2. Період Київської Русі
3. Польсько-Литовський період
4. Період Козацтва
5. Період України в складі імперій
6. Період Української незалежності 1917-1922 років
7. Період України в складі СРСР
8. Період Української незалежності [1,2].

Відтак, історія взаємодії державних і місцевих органів влади на території Сучасної України починається з грецьких міст-держав в Причорномор'ї та Приазов'ї [3]. Першими рабовласницькими державами були Боспорське царство та Ольвія. Основою бюджету в його тогочасному розумінні була єдина система ввізного і вивізного мита та різноманітні податки [4].

Дуже цікавим періодом становлення є часи Київського Русі коли вже почали закладатися основи бюджету, його механізмів та взаємозв'язків. За часів Рюріка в 862-879 роках на рівні з верховною князівською радою затверджувалася й влада помісна [4]. А вже за часів його сина Олега почало

відбуватися повноцінне становлення дворівневої системи управління. Головним державним податком в ті часи вважалася данина з завойованих земель. Для кожної землі данина визначалася окремо та існувала у вигляді полюддя та повозу. За часів княгині Ольги було проведено першу в Русі бюджетну реформу, суть якої заключалася в створенні механізму визначення розміру данини. Цей механізм примітний тим, що він забезпечував надходження до державної скарбниці та задоволення потреб місцевих князівств [4].

Таким чином, відбувся перехід до збору податків на місцях, що стало кроком до формування бюджетних відносин різних рівнів влади. З початку XI ст. крім данини важливими складовими формування бюджету стають внутрішні джерела надходжень. До джерел формування доходів входили торгівельна та комерційна діяльність, а важливим елементом стали мита, які мали характер податків. Загалом мита поділялися на 2 групи: заставне (стягувалося до початку торгівлі та за проїзд) та торгівельне [4,5].

З розвитком феодалізму в Русі сформувався клас феодалів, що стали основними власниками землі і були звільнені від податків. В цей період відбувалося формування соціальної структури та з'явилася диференціація оподаткування для різних груп. В той час збори та податки встановлювалися місцевими князями, які передавали їх частину центральній владі. Також характерним елементом цього періоду стало те, що кожний регіон складав власний фінансовий план, що призвело до формування адміністративно-фінансової децентралізації [3].

Принцип децентралізації перенісся й на наступний період – панування на українських землях Литви та Польщі. Основою економіки в цей період часу були скотарство, землеробство, промисли та торгівля [2]. Існувало декілька рівнів збору податків – загальнодержавний, князівства, повіту, села, пана. Важливим в цей період стало проведення грошової реформи в 1578-1580 роках, в наслідок якої була сформована єдина грошова система, це посприяло розвитку товарно-грошових відносин – почався продаж товарів під заставу та

в кредит, відбувався активний розвиток векселів, формувалася іпотечна система.

Наступним періодом розвитку стала козацька доба. Економіка Січі будувалася на двох елементах – січовий та індивідуальний. Січовий поділялася на загальносічове та курінне. Курінь виступав самостійною господарською одиницею та мав майно і доходи, якими не розпоряджалася Кіш [5]. Основою доходів тоді були скотарство, рибальство, землеробство, чумакування, хліборобство. Значною частиною доходів були зовнішні надходження, такі як військова здобич та царська платня. Також до джерел формування доходів входили податки, повинності, оренди та мита. Основними видатками в той період були витрати на військові потреби, зведення фортець та церков та дипломатичні місії [4]. В цей період була сформована статистична звітність та фінансове рахівництво – «Секрети Війська Запорозького». Тобто Січ на той момент мала завершену систему збирання та витрачання коштів. Характерним для їх бюджету була беззбитковість, його балансування відбувалося шляхом зменшення платні та регулюванням експортно-торгівельних операцій.

Наступним етапом було перебування українських земель під владою імперій – Австро-Угорської та російської. В період 1802-1811 років формувалися міністерства, які мали власні служби в системі місцевого управління. В 1802 році було створено Міністерство фінансів росії для управління фінансовою діяльністю держави. Відповідно до маніфесту «Про утворення міністерств» міністр фінансів мав, на основі даних табелів витрат, які надавали йому міністри по своєму відомству в кінці кожного року складати на наступний рік перелік державних витрат та перерозподіляти державні прибутки. Після цього документ затверджувався імператором та надсилався державному казначею для виконання. Казначей не мав права самостійно виконувати витрати без дозволу імператора. В 1811 році було встановлено правила для складання розпису. В 1862 році була проведена реформа, наслідком якої стало запровадження єдиної системи бюджетного обігу та

звітності, а також був проголошений принцип гласності. Також в процесі розвитку формувалися й місцеві бюджети [4,5].

Наступний період України в 1917-1922 роках, характеризувався спробами створити власну фінансову систему. В Центральному уряді створювалася фінансова комісія, згодом Генеральний секретаріат у фінансових справах. В 1918 році було сформовано перший бюджет незалежної України [6,7]. Також в 1918 році були затверджені «Правила розгляду кошторисів і окремих внесків про асигнування кредитів» та «Правила про порядок розгляду державного бюджету і фінансових кошторисів на 1918 рік» [1].

Нажаль, за результатами україно-радянської війни, Україна увійшла до складу СРСР, як нова радянська республіка, тож розвиток її бюджетного та фінансового законодавства відбувався вже на основі законодавства СРСР.

В період 1922-1924 років в СРСР було сформовано єдиний бюджет, який об'єднував бюджети всіх союзних республік. В той же період було закладено бюджетне законодавство, що визначало головні принципи бюджетної системи:

- єдність бюджетної системи, яка передбачала централізацію податкового законодавства в межах юрисдикції союзних органів і регламентація видатків;
- союзні республіки входять до складу єдиного державного бюджету, а зведений бюджет затверджується вищими органами влади Союзу [1].

Згідно конституції СРСР до складу його бюджету входили всесоюзний державний бюджет, бюджети союзних республік та бюджети місцевих органів влади. Також згідно з Конституцією, на Центральний виконавчий комітет СРСР покладалися обов'язки з затвердження всесоюзного бюджету, загальносоюзних податків та зборів та відрахуваннями загальносоюзних доходів до бюджетів республік [1].

В 1924 році постановою «Про права Союзу РСР та союзних республік» визначався порядок за яким відбувалося складання, розгляд, затвердження та

виконання єдиного бюджету. Також за цією постановою встановлювався порядок розподілу доходів та видатків по бюджетах різних рівнів, а ще передбачався механізм надання дотацій певним бюджетам [8].

У наступні роки відбувалися різноманітні зміни в бюджетному регулюванні. Так, в 1931 році постановою уряду були розмежовані доходи бюджетів різних рівнів. В 1932 році був розширений перелік податків та зборів, які зараховувалися до місцевих бюджетів. Помітною була тенденція до централізації коштів. Якщо в бюджеті 1924 року частка бюджетів союзних республік складала порядка 42% з яких майже 70% відводилися місцевим бюджетам, то вже у 40-50-х роках близько $\frac{3}{4}$ займав державний бюджет [4,5,9].

Ця бюджетна система з несуттєвими змінами існувала до 1990 року. В цьому році була прийнята Декларація про державний суверенітет України, яка запустила процес формування власної бюджетної системи. В 1990 році був прийнятий, а в 1991 році набрав чинності закон «Про бюджетну систему Української РСР», який став основою в побудові бюджетної системи України [1,4,11].

Розбудовуючи бюджетну систему, Україна зіткнулася з викликами, типовими для країн, що розпочинають свій незалежний розвиток. Почала стрімко зростати інфляція, різко впав ВВП, загострилася криза неплатежів у національній економіці. Така ситуація вимагала проведення заходів щодо стабілізації економічної ситуації, особливо в бюджетній та податковій сферах.

В 1995 році прийняли Закон «Про бюджетну систему України», який оновив підхід до взаємодії всіх складових бюджетної системи та встановив нові принципи її побудови. Ці ж принципи пізніше були закріплені в Конституції України від 28 червня 1996 року. В 1996 році була проведена грошову реформу, за якої новою національною валютою була встановлена гривня. Також в цей період часу були ініційовані розробки Бюджетного та Податкового кодексів України.

Результатом цієї роботи стало прийняття 21 червня 2001 року Верховною Радою України Бюджетного кодексу України. Цим бюджетним

кодексом визначалися чітко окреслені правові рамки для бюджетних відносин, визначення процедур формування, прийняття та виконання бюджету, а також встановлення відповідальності за порушення бюджетних процедур. Такі зміни допомогли стабілізувати ситуацію в країні – відбулося скорочення інфляція, був стабілізований грошовий обіг та впорядкований бюджетний процес [4].

Також цим Бюджетним кодексом було визначено структуру бюджетної системи України. Відповідно до Бюджетного кодексу, бюджетна система України включає в себе такі складові:

- державний бюджет
- місцеві бюджети, які включають в себе бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування [12].

1.2 Структура, функції та принципи побудови бюджетної системи

Як вже було зазначено в попередньому пункті, бюджетна система України пройшла довгий шлях формування та розвитку. Основи ж сучасної бюджетної системи були закладені вже в період незалежної України. Ключовими елементами стали Конституція та Бюджетний кодекс, які визначили фундаментальні принципи та структуру бюджетних відносин.

Сутність бюджетної системи подібно до бюджету реалізується через функції, які вона виконує. В сучасній економічній науці виділяють дві основні функції – розподільчу та контролюючу [16].

Перша функція – розподільча. Сутність цієї функції полягає в розподілі та перерозподілі фінансових ресурсів між різними секторами, галузями та регіонами. Розподіл коштів у бюджетній системі здійснюється на основі державних пріоритетів та цілей, що визначаються урядом. Тобто держава сама визначає яким чином розпоряджатися ресурсами для забезпечення розвитку економіки та підвищення якості життя її громадян. З точки зору економічної теорії, розподільча функція також слугує для коригування ринкових недоліків. Ринковий механізм не завжди гарантує рівний доступ до послуг або

справедливе розподілення доходів. Тому задля усунення цих дисбалансів, використовуються такі інструменти як субсидії, соціальні трансфери та державні інвестиції [17].

Другою функцією є контролююча. Її суть полягає в контролі і нагляді за цільовим та ефективним використанням бюджетних коштів. Важливість цієї функції заключається в забезпеченні відповідності між запланованими видатками і їх фактичним виконанням. Контроль здійснюється як на етапі складання бюджету так і в процесі його виконання. Таким чином виявляються можливі розбіжності та забезпечуються умови для належного використання коштів. Крім цього контролююча функція передбачає й фінансовий аудит, який використовується для оцінки ефективності використання коштів. Метою аудиту є попередження різноманітних зловживань та сприяння прозорості бюджетного процесу взагалом [17].

Бюджетна система є ключовою складовою будь якої держави. Загалом, бюджетна система являє собою сукупність всіх бюджетів, що створюються та управляються в країні відповідно до її адміністративно-територіального устрою.

В світовій практиці бюджетних відносин загалом існує два основні типи бюджетних систем:

- 1) Характерний унітарним державам. Такі системи складаються з двох ланок: державного бюджету та чисельних місцевих бюджетів
- 2) Характерний федеративним державам. Ці системи складаються з трьох ланок: державного бюджету (такого як федеральний бюджет або бюджет центрального уряду), бюджетів суб'єктів федерації (таких як штати, кантони тощо) та місцевих бюджетів [14,15].

Відповідно до Конституції України, прийнятої 28 червня 1996 року, Україна є унітарною державною. Вона складається з 25 адміністративно-територіальних одиниць, які включають 24 області та Автономну Республіку Крим [13].

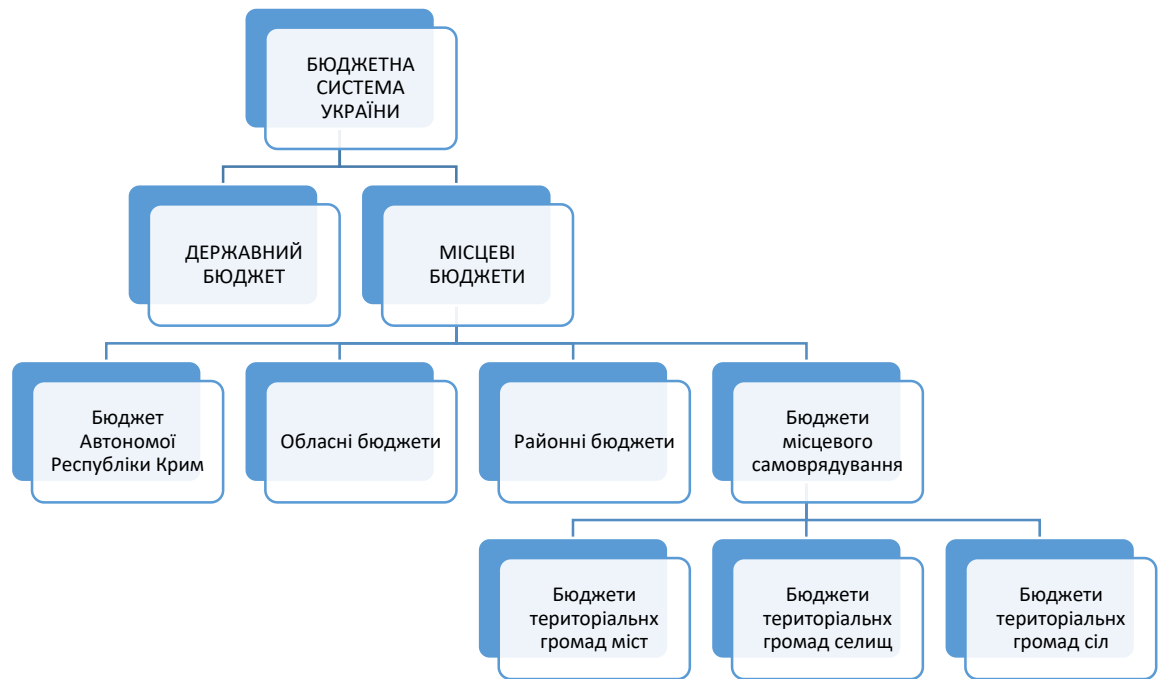

Рис. 1.1 Структура бюджетної системи України

Джерело: побудовано автором на основі даних [18]

Згідно Бюджетного кодексу України, бюджетна система представляє собою сукупність державного та місцевих бюджетів, які будуються з урахуванням економічних відносин, державного й адміністративно-територіального устроїв та регулюється нормами права [12]. На рис. 1.1 наведено структуру складових бюджетної системи України.

Розглянемо детальніше рисунок, та охарактеризуємо складові бюджетної системи.

Зведений бюджет України є сукупністю показників бюджетів, які використовують для аналізу і прогнозування економічного та соціального розвитку держави [12].

До складу зведеного бюджету входять Державний бюджет та місцеві бюджети. Варто відмітити, що в Бюджетному кодексі України немає прямих визначень державного та місцевих бюджетів, але на основі наявного визначення «бюджету» сформулюємо їх наступним чином:

Державним бюджетом є основний фінансовий план держави, який визначає обсяги та напрями залучення та використання коштів для

забезпечення загальнодержавних потреб. Він охоплює доходи та видатки, пов'язані з функціонуванням центральних органів влади, національною обороною, соціальним захистом та іншими загальнодержавними програмами.

Місцеві бюджети є самостійними фінансовими планами, які включають доходи та витрати на виконання повноважень органів влади Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування.

Бюджетами місцевого самоврядування є бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (у тому числі, районів у містах), бюджети об'єднаних територіальних громад [12].

Бюджети об'єднаних територіальних громад – бюджети, що формуються відповідно до закону та перспективного плану формування територій громад [12].

Бюджетна система України функціонує на основі визначених принципів. Цими принципами визначається порядок розподілу бюджетних ресурсів, забезпечується збалансованість доходів та видатків, а також формується публічність та відповідальність у процесі їх виконання. Для глибшого розуміння особливостей бюджетної системи розглянемо детальніше принципи бюджетної системи України. Стаття 7 Бюджетного кодексу України визначає принципи бюджетної системи. Розглянемо ці принципи:

Першим і основоположним принципом виступає єдність бюджетної системи. Досягається єдність шляхом провадження єдиної грошової системи, правової бази, бюджетної класифікації та регулювання бюджетних відносин. Також єдність охоплює порядки щодо виконання бюджетів та звітності [12].

Наступним принципом є збалансованість. Суть цього принципу полягає в здійсненні витрат, які відповідають обсягам надходжень на певний бюджетний період [12].

Наступним дуже важливим принципом є самостійність. Відповідно до нього, Всі бюджети самостійні в плануванні, затвердженні та виконанні. Кожен з бюджетів несе відповідальність лише за власними зобов'язаннями.

Самостійність бюджетів закріплюється шляхом закріплення доходів та правом використання цих доходів за кожним рівнем влади [12].

Принцип самостійності бюджетів доповнюється принципом повноти. Згідно цього принципу, до бюджету повинні включатися всі надходження та видатки, які здійснюються органами відповідного рівня [12].

Іншим важливим принципом є обґрунтованість. Суть цього принципу полягає в необхідності формування бюджетів на реальних показниках, а розрахунок показників бюджету має відбуватися згідно з затвердженими правилами та методами [12].

Наступним принципом є ефективність та результативність. Суть якого заключається в досягненні максимального результату при використанні мінімальної кількості ресурсів [12].

Принцип субсидіарності є наступним. Він передбачає розподілення видатків між бюджетами таким чином, щоб максимально наблизити публічні послуги до кінцевих споживачів таких послуг [12].

Не менш важливим принципом є цільове використання бюджетних коштів. Ним передбачається використання бюджетних коштів тільки на ті цілі, що закріплені в бюджетних призначеннях та асигнуваннях [12].

Важливим принципом є справедливість та неупередженість. Згідно цього принципу, розподіл благ повинен відбуватися справедливо та без упереджень, щоб забезпечувати для всіх рівний доступ до бюджетних ресурсів [12].

Останнім та одним з ключових є принцип публічності та прозорості. Ним передбачається обов'язковість інформування громади щодо бюджетної політики, складання, розгляду, затвердження, виконання та контролю за виконанням державного та місцевого бюджетів [12].

1.3 Бюджетний механізм та його значення у повоєнному відновленні

У сучасних умовах бюджетний механізм відіграє ключову роль у повоєнному відновленні. Розглянемо його більш детально.

Бюджетний механізм є складним та багатограним елементом бюджетної системи. Варіація визначень його сутності є доволі великою. Різноманітність визначень його сутності полягає у відмінностях поглядів науковців, які вивчають його в залежності від фокусу їх досліджень.

Так, почнемо з запропонованого Базилевичем В. Д. та Баластриком Л. О. визначення. Вони розглядають бюджетний механізм як сукупність економіко-організаційних та правових форм і методів, що спрямовані на управління фінансовою діяльністю держави для задоволення потреб різних суб'єктів [19].

Василик О. Д., у свою чергу, розглядає бюджетний механізм спрощено як практичне використання бюджету для реалізації фінансової політики [20]. Це визначення зосереджується на взаємозв'язку між бюджетом та фінансовою політикою держави, але воно не розкриває деталей формування і використання інструментів, які забезпечують цю політику.

Дем'янишин В. Г. додає до визначення важливі елементи, а саме конкретні форми, методи, важелі, інструменти, що забезпечують функціонування бюджетної системи [21].

Федосов В. М., Юрій С. І. розуміють під бюджетним механізмом комплекс фінансових методів і важелів впливу на соціально-економічний розвиток суспільства [30].

З огляду на проаналізовані дослідження науковців та їх підходи до визначення сутності бюджетного механізму, ми спробували поєднати ключові, на нашу думку, компоненти зазначені в різних підходах. Так, можемо погодитись з багатьма авторами, включаючи Дем'янишина В. Г., Федосова В. М., Юрій С. І., щодо використання різних форм, методів, важелів та інструментів для управління бюджетними процесами.

Також, на нашу думку, важливо підкреслити, що метою застосування вищезазначених є підтримка діяльності бюджетної системи та сприяння таких реалізації бюджетної політики, яка встановлюється державою. Отже, можна сформулювати авторське визначення бюджетного механізму, який ми розуміємо як сукупність конкретно визначених методів, важелів, інструментів

та форм, які впливають на процеси формування та використання фінансових ресурсів з метою підтримки функціонування бюджетної системи вцілому та реалізації закладеної державою бюджетної політики.

На рисунку 1.2 приведено структуру бюджетного механізму. Його аналіз показує, що до його складу входять такі взаємопов'язані елементи як методи, важелі, інструменти та форми. Ці елементи забезпечують необхідний рівень впливу бюджетного механізму для забезпечення соціально-економічного розвитку держави.

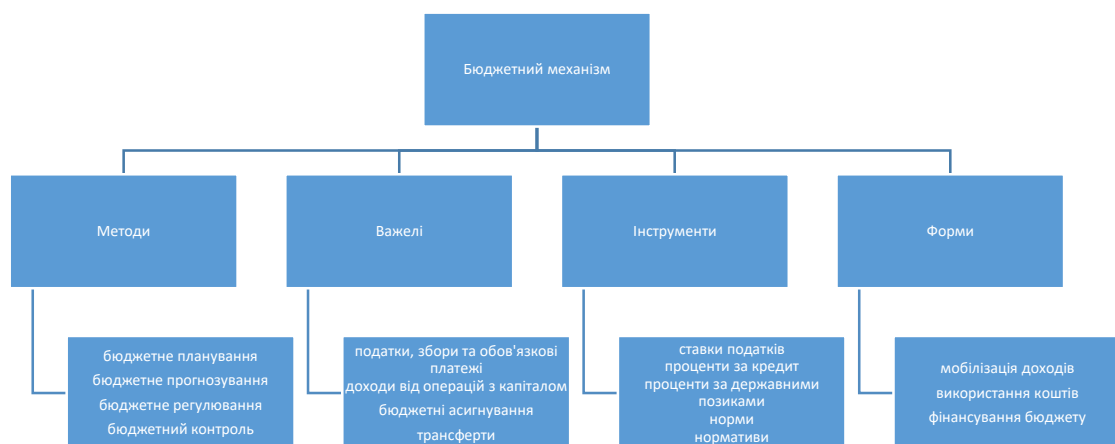

Рис. 1.2 Структура бюджетного механізму

Джерело: побудовано автором на основі [19, 24, 27, 30]

Згідно рисунку 1.2, першим структурним елементом бюджетного механізму є методи. Суть методів бюджетного механізму полягає в тому, що вони виступають засобами, які мають безпосередній вплив на формування ресурсів бюджету. Методи включають в себе бюджетне планування, бюджетне прогнозування, бюджетне регулювання та бюджетний контроль.

Першим методом бюджетного механізму є бюджетне планування, що являється процесом визначення джерел формування та напрямів використання ресурсів. Цей процес розуміє під собою визначення пріоритетних напрямів витрат, оцінку наявних ресурсів та прийняття рішень про оптимальне

розподілення ресурсів для досягнення соціально-економічних цілей держави [29]. Бюджетне планування є важливим тому, що саме на цьому етапі визначаються основні орієнтири розвитку та забезпечується баланс між доходами та витратами держави. В процесі бюджетного планування враховуються різні фактори, такі як макроекономічна ситуація, стратегічні пріоритети розвитку та інші.

Другим методом бюджетного механізму є бюджетне прогнозування, яке взаємопов'язане з процесом бюджетного планування, насамперед, тому що передбачає вивчення тенденцій щодо формування доходів та витрат бюджету та визначає чинники, які необхідно враховувати під час розрахунку бюджетних показників, визначає їх взаємні зв'язки і можливий вплив на ці показники [27, 29]. А отже важливість бюджетного прогнозування, на нашу думку, проявляється саме в тому, що планування дозволяє державі адаптуватися до можливих зовнішніх та внутрішніх викликів, як економічна нестабільність або зміна зовнішньоекономічної кон'юнктури.

Також варто підкреслити, що бюджетне планування має бути тісно пов'язане з прогнозами розвитку економіки, оскільки це дозволить уникнути невідповідності між запланованими видатками та реальними можливостями бюджету.

Наступним методом є бюджетне регулювання, яке можна описати як системну діяльність органів влади щодо формування, розподілу та перерозподілу бюджетних ресурсів з метою підтримки їх на необхідному рівні для виконання планів соціально-економічного розвитку. Бюджетне регулювання включає в себе такі механізми як дотації, реверсні дотації та субвенції [24, 26].

Останнім методом бюджетного механізму є бюджетний контроль. Він є діяльністю, що спрямовується на сприяння законності дій учасниками бюджетного процесу на кожному з його етапів. Тобто, бюджетний контроль дозволяє державі відстежувати ефективність використання коштів, досягнення встановлених цілей та відсутність порушень в бюджетному

процесі. Хотілося б відмітити ще той факт, що якість бюджетного контролю має безпосередній вплив на рівень реалізації бюджетних програм та ефективність використання бюджетних коштів [27, 29].

Після розгляду методів як першого елементу бюджетного механізму перейдемо до наступного не менш важливого елементу, яким є важелі. Важелями бюджетного механізму виступають засоби, що використовуються для реалізації цілей та завдань, які визначаються бюджетною політикою. Завдяки цим важелям держава може активно використовувати наявні інструменти для впливу на учасників відтворювального процесу, що робить їх наймобільнішою складовою бюджетного процесу. Бюджетний механізм використовує різноманітні важелі для реалізації своїх цілей та завдань. До основних важелів бюджетного механізму належать податки, збори та обов'язкові платежі, доходи від операцій з капіталом, бюджетні асигнування та трансфери [27, 31].

Одним з найважливіших важелів є податки. Податки виступають основним джерелом формування бюджетних ресурсів. Податки поділяють на прямі (наприклад, податок на прибуток) та непрямі (наприклад, ПДВ) податки. Розмір та структура податків визначаються податковою політикою держави, яка у свою чергу має бути спрямована на забезпечення стабільних надходжень до бюджету з урахуванням соціально-економічних умов.

Наступним важлем, на якому ми зупинимось є збори та обов'язкові платежі. Вони також є вагомим джерелом формування бюджетних ресурсів, до їх складу включаються плати за ліцензії, адміністративні послуги тощо. Варто відмітити той факт, що збори та обов'язкові платежі прив'язані до конкретних послуг чи виконання певних державних послуг, це у свою чергу дозволяє державі отримувати додаткові доходи не створюючи значного податкового тиску на суб'єктів економічної діяльності.

Перейдемо до наступного важелю – трансфертів. Трансфери являють собою платежі, які здійснюються з одного бюджету в інший для забезпечення фінансової рівноваги. Трансфери забезпечують перерозподіл ресурсів між

мержавним та місцевими бюджетами, що таким чином дозволяють забезпечувати рівномірний фінансовий стан різних ланок бюджетного процесу. До складу трансфертів включаються міжбюджетні, такі як дотації та субвенції, та від урядів зарубіжних країн.

Також розглянемо наступний важель, яким є бюджетні асигнування. Асигнування представляють собою частину бюджетних коштів, яка виділяється для конкретних цілей, таких як фінансування певних державних програм, установ чи проектів. Асигнування є важливим інструментом забезпечення реалізації бюджетної політики, оскільки вони дозволяють державі спрямовувати ресурси на пріоритетні напрямки, що відповідають цілям соціально-економічного розвитку.

На останок, варто згадати про доходи від операцій з капіталом як один з важелів бюджетного механізму. Вони представляють собою доходи, отримані від продажу землі, державного майна, природних ресурсів або інших активів. Ці доходи є одноразовими надходженнями, але вони можуть бути значним джерелом фінансування для бюджету, особливо в умовах необхідності реалізації великих інфраструктурних проектів або інших заходів, пов'язаних із відновленням економіки.

Окрім методів, інструментів та важелів бюджетного механізму важливим елементом є форми, що застосовуються з метою мобілізації та використання бюджетних коштів. До складу форм включаються мобілізація доходів та використання коштів [27].

Відтак, першою складовою форм є мобілізація доходів. Мобілізація доходів включає в себе податкову, неподаткову і позичкову форму залучення доходів та передбачає процес залучення фінансових ресурсів до бюджету.

Що стосується податкового методу, ним передбачається мобілізація бюджетних ресурсів через податки, характерною рисою яких є безповоротність, примусовість справляння. Дія цих елементів залежить від фінансових інструментів, таких як ставки податків та зборів, нормативи зарахувань до різних рівнів бюджетів, податкові пільги та податкові канікули,

а також пені та різноманітні санкції, які застосовуються у випадках порушення податкового законодавства [21].

Неподатковий метод, у свою чергу, включає адміністративні збори та платежі, доходи від власності, доходи від підприємницької діяльності, доходи від господарської діяльності, доходи від приватизації тощо. Такі доходи мобілізуються у формі державного мита, плати за послуги бюджетних установ, орендної плати та інших [21].

Позичковий же метод передбачає залучення різноманітних позик, характер яких проявляється поверненості коштів, платності, строковості та тимчасовості використання. Інструментами впливу при застосування цього методу виступають процентні ставки та умови випуску та погашення цінних паперів. Тобто, можна сказати, що цей метод передбачає залучення коштів за рахунок запозичень на зовнішньому та внутрішньому ринку [21].

Після розгляду такої форми бюджетного механізму як мобілізація доходів, детальніше розглянемо й використання коштів як форму реалізації бюджетного механізму. Використання коштів передбачає розподіл та використання ресурсів відповідно до пріоритетів, що визначені державною бюджетною політикою. Використання бюджетних коштів здійснюється за допомогою бюджетного фінансування, бюджетного резервування та бюджетного кредитування [24, 25].

Першим розглянемо бюджетне фінансування. Воно передбачає надання коштів з бюджету на покриття витрат, що пов'язані з виконанням державних та місцевих програм. Характеризується бюджетне фінансування адресністю і цільовим їх призначенням (тобто надання цих коштів конкретним розпорядникам і їх використання лише на визначені цілі) [24],

Наступним розглянемо бюджетне резервування. Резервування включає створення спеціальних резервних фондів, що використовуються для покриття непередбачуваних витрат або надзвичайних ситуацій. Головними аспектами резервування є:

1. Частина бюджету відводиться на створення резервного фонду, який використовується для фінансування заходів у разі надзвичайних ситуацій, природних катастроф, економічних криз та інших подій, які потребують термінового фінансового втручання.

2. Кошти резервного фонду не можуть бути використані для покриття планових бюджетних витрат; їх призначення - фінансування неочікуваних або аварійних видатків.

3. Використання коштів резервного фонду потребує відповідного рішення уряду або місцевих органів влади з чітким обґрунтуванням необхідності використання [24, 27, 28, 35].

Переходимо до останньої складової – бюджетного кредитування. Бюджетне кредитування передбачає надання коштів з бюджету та характеризується їх цільовим характером надання (надаються на фінансування конкретних проектів або заходів, поворотністю [31].

Після аналізу бюджетного механізму, можна сказати що бюджетний механізм представляє собою бюджетної системи, який включає сукупність конкретно визначених методів, важелів, інструментів та форм, які впливають на процеси формування та використання фінансових ресурсів з метою підтримки функціонування бюджетної системи вцілому та реалізації закладеної державою бюджетної політики, а також можна констатувати значну роль бюджетного механізму. Бюджетний механізм не лише забезпечує мобілізацію доходів (через податки, збори та позики), але й ефективно використання бюджетних коштів для фінансування державних та місцевих програм, створення резервів і надання кредитів. Ця багатогранність дозволяє підтримувати стабільне функціонування бюджетної системи та реалізовувати державну бюджетну політику, сприяючи її розвитку. Ми вважаємо, що бюджетний механізм матиме надзвичайно важливу роль в процесі повоєнного відновлення. А ефективність повоєнного відновлення напряму залежатиме від максимально ефективного функціонування всіх вищеперерахованих елементів бюджетного механізму.

РОЗДІЛ 2: АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ТА ЇЇ РОЛІ У ПОВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННІ

2.1 Аналіз сучасних тенденцій дохідної частини бюджетної системи України

Аналіз сучасних тенденцій у доходній частині бюджетної системи України є важливим для розуміння змін у державній політиці та адаптації фінансових механізмів до викликів. Протягом останніх років Україна стикалася з численними викликами, але одним з найбільших стало повномасштабне вторгнення. Воно сильно позначилося на бюджетній системі та призвело до суттєвих змін у структурі доходів Зведеного бюджету України.

Для того щоб дослідити тенденції доходів необхідно зазначити різні джерела доходів Зведеного бюджету України: податкові та неподаткові надходження, прибуток від операцій з капіталом та трансферти. Вивчення цих джерел допоможе зрозуміти походження складової частини бюджету і їх вплив на бюджет.

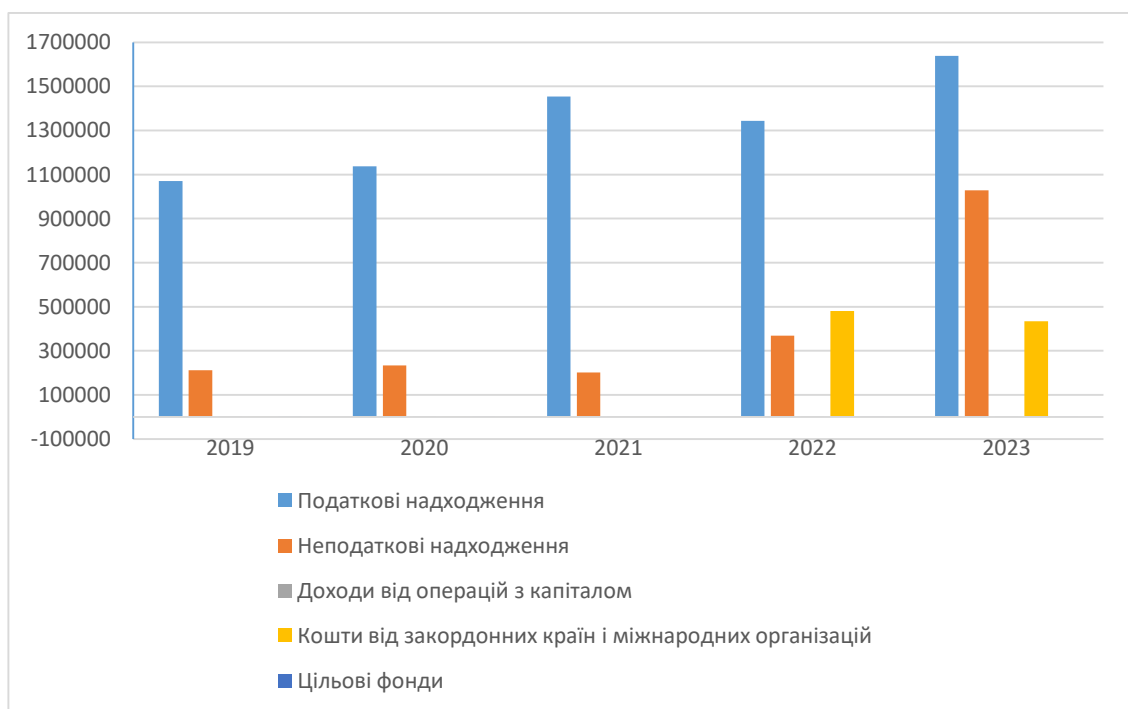

Рис. 2.1 Обсяг доходів Зведеного бюджету України за 2019-2023 роки

Джерело: побудовано автором на основі [18, 36, 37]

З метою аналізу ми розглянемо рисунок 2.1, в якому зазначаються джерела формування доходів Зведеного бюджету та їх обсяги.

Згідно даних, що зазначені у рисунку можна сказати наступне – найбільшу питому вагу в джерелах доходів зведеного бюджету на протязі всього періоду дослідження займають податкові надходження, тобто податкові надходження є основним джерелом фінансування державного бюджету. За період дослідження дохідної частини Зведеного бюджету податкові надходження зросли з 1070321.8 млн грн у 2019 році до 1638085 млн грн у 2023 році, у відсотковому відношенні зростання склало порядку 53,5%. Пояснити таке зростання можна активізацією окремих секторів економіки після шоку на початку повномасштабного вторгнення, а також зростанням темпів інфляції. Так, за даними Національного банку України, у 2022 році інфляція сягнула 26,6%, що призвело до зростання номінальних доходів бюджету [38]. В 2022 році податкові надходження загалом склали 1343225 млн грн, що на 110579 млн грн, або на 7,6 % у відсотковому відношенні, менше якщо порівнювати з 2021 роком. Якщо казати про падіння в 2022 році, то причиною тому стало повномасштабне вторгнення та занепад економіки через нестабільність у зв'язку з ситуацією що виникла. Це, у свою чергу, спричинило падіння підприємницької активності, а отже значно зменшило податкові надходження. Як правило, з падінням надходжень видатки не зменшуються, в наслідок чого виникає значний дефіцит коштів. Дефіцит, у свою чергу, вимагає активізації податкових реформ задля стабілізації ситуації. Важливими в такому випадку є зусилля уряду щодо покращення адміністрування податків та боротьби з ухиленням від сплати податків.

Позитивну динаміку також показали неподаткові надходження. В 2019 році неподаткові надходження склали 212789.1 млн грн, а в 2023 році досягнули 1028113 млн грн, у відсотковому відношенні зростання становило 383,13%. Значне збільшення обсягу неподаткових надходжень зумовлене залученням великого обсягу міжнародної фінансової підтримки, включаючи гранти та позики для відновлення критичної інфраструктури, націоналізацією

майна та надходженнями від конфіскації активів, а також надходженнями від діяльності державних підприємств. Щодо діяльності державних підприємств важливо відмітити вразливість таких надходжень через тактику ворога націлену на завдання шкоди потужностям. На даний момент велика кількість державних підприємств зазнала шкоди внаслідок військових дій та цілеспрямованих атак ворога, що підірвало можливість таких в достатній мірі генерувати ресурси для підтримки бюджетної системи.

Наступним розглянемо доходи від операцій з капіталом. Можна помітити, що на протязі всього досліджуваного періоду їх частка в структурі доходів не зазнала суттєвих змін. В 2019 році ці доходи склали 3111,8 млн грн, а у 2023 році досягли 3722,2 млн грн, у відсотковому відношенні зростання дорівнювало 19,62%. Максимальне значення за період спостерігалось в 2021 році, коли досягнуло 3790,8 млн грн. В 2022 році відбулося падіння до 2886,9 млн грн або на 23,84%, з відновленням довоєнних показників вже у 2023 році.

Наступним та значним джерелом формування надходжень Зведеного бюджету є міжнародна допомога від країн-партнерів та міжнародних організацій. За досліджуваний період вона продемонструвала беспрецедентне зростання. У період з 2019 по 2021 роки міжнародна допомога не мала суттєвих обсягів – 1184.1 млн грн у 2019 році, 1176 млн грн у 2020 році та 1325.9 млн грн у 2021 році. У цей період допомога виконувала скоріше підтримувальну та стимулюючу функції. Така допомога надавалася, як правило, у вигляді грантів або кредитів для реалізації перспективних проектів, в тому числі інфраструктурних. З початком повномасштабного вторгнення у 2022 році відбулося неймовірне зростання – в 2022 році допомога склала 481313.9 млн грн, а в 2023 році зменшилась до 433602.4 млн грн. Це зростання пов'язане з початком воєнних дій на всій території України та необхідністю мобілізації всіх наявних та залученні додаткових ресурсів для фінансування потреб з підтримки обороспроможності та громадського правопорядку. Зі зростанням потреб фінансування цього напрямку зростав і дефіцит бюджету, покриття якого і відбувалося шляхом залучення міжнародної допомоги.

Станом на кінець 3 кварталу 2024 року ця категорія скоротилася до 270512.8 млн грн, що в порівнянні з аналогічним періодом 2023 року менше на 25,8% та за прогнозами, до кінця року очікується подальше скорочення в порівнянні з попередніми роками. Причинами поступового скорочення допомоги є перехід до більш цілеспрямованого надання допомоги та бажання реформування системи.

Наостанок розглянемо цільові фонди. Цільові фонди в Україні функціонують як механізми, які забезпечують фінансування конкретних соціальних та економічних програм, що дозволяє державі спрямовувати кошти на критично важливі проєкти в умовах обмежених ресурсів. Однак офіційні трансферти, які забезпечують фінансування соціальних програм, зазнали змін у своїй структурі та обсязі. У 2019 році надходження до цільових фондів склали 2372,7 млн грн, що було пов'язано з відносно стабільною економічною ситуацією та активною участю держави у фінансуванні соціальних програм. В 2020-2021 роках спостерігається значне зниження до 836,4 млн грн у 2020 році та 780,8 млн грн в 2021 році, причиною якого стала пандемія викликана вірусом COVID-19. Жорсткі карантинні заходи обмежили економічну активність, що, в свою чергу, призвело до скорочення надходжень до бюджету та пріоритизації витрат на медичну сферу. В 2022 році зниження до 478,4 млн грн безпосередньо було пов'язане з початком повномасштабної війни, коли велику частину коштів перенаправили на оборонні та пов'язані з війною потреби.

З аналізу загальної структури доходів зведеного бюджету України можна визначити той факт, що податкові надходження займають найбільшу частку у структурі доходів. Тому, важливо розглянути детальніше податкові надходження, а саме їх складові та зміни в них напротязі періоду дослідження.

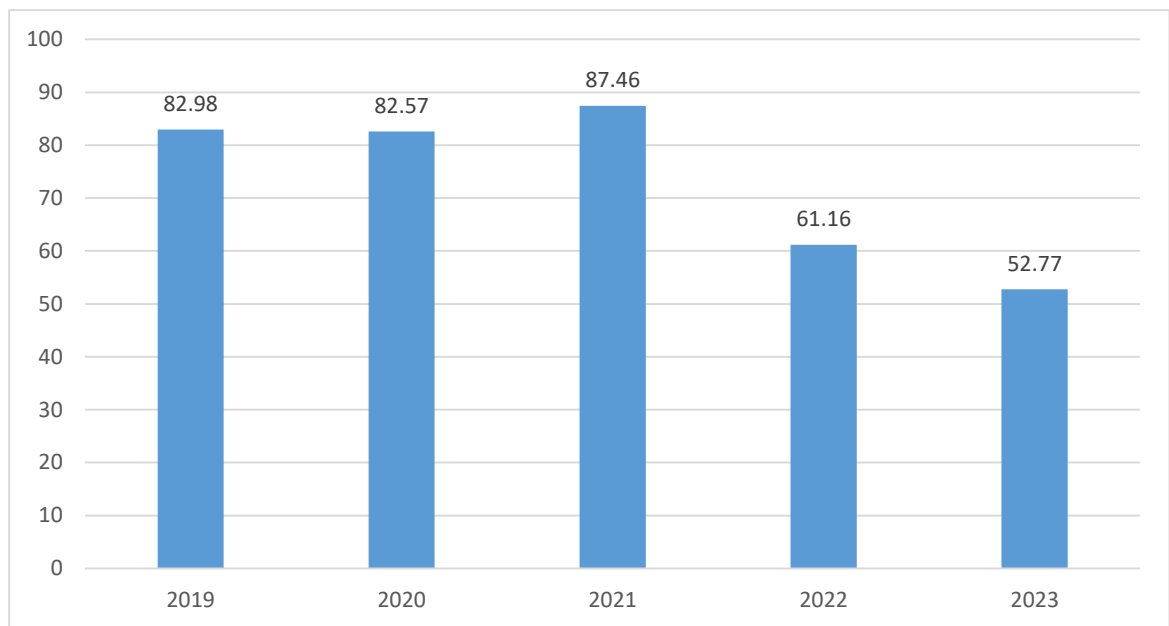

Рис. 2.2 Податкові надходження в загальній структурі доходів Зведеного бюджету України

Джерело: побудовано автором на основі [18, 36, 37]

Так, до складу податкових надходжень включаються податок та збір на доходи фізичних осіб, податок на прибуток підприємств, податок на додану вартість, акцизи, рентні та плати за використання інших природних ресурсів, місцеві податки, податки на зовнішню торгівлю та зовнішні операції, а також інші податки та збори. Для розуміння змін та ролі показників податкових надходжень детальніше розглянемо їх в табл. 2.1 та проаналізуємо.

Табл. 2.1

Структура податкових надходжень та їх місце у доходах Зведеного бюджету України

	2019	2020	2021	2022	2023
	%	%	%	%	%
Податок та збір на доходи фізичних осіб	21.36	21.44	21.04	19.15	15.99
Податок на прибуток підприємств	9.1	8.61	9.86	5.94	5.13
Рента плата та плата за використання інших природних ресурсів	4.03	4.15	5.37	4.28	2.14

продовж табл 2.1

Акцизний податок	10.14	10.66	10.36	4.79	5.66
Податок на додану вартість	29.36	29.1	32.27	21.26	18.71
Податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції	2.33	2.21	2.3	1.68	1.76
Місцеві податки	5.7	5.5	5.41	3.84	3.22
Інші податки та збори	0.47	0.39	0.36	0.22	0.16

Джерело: побудовано автором на основі [18, 36]

З табл. 2.1 можна відмітити, що найбільшими категоріями податків у структурі надходжень зведеного бюджету є податок на доходи фізичних осіб, податок на прибуток підприємств, податок на додану вартість, акцизні податки та місцеві податки. Тому зосередимо увагу в більшій мірі на них. Нижче наведена табл. 2.2, на якій відображені зміни обсягів найбільших показників податкових надходжень.

Табл. 2.2

Динаміка податкових надходжень Зведеного бюджету у 2019-2023 рр.

	2019	2020	2021	2022	2023
Податок та збір на доходи фізичних осіб	275458.4	295107.2	349785.4	420672.6	496342.9
Податок на прибуток підприємств	117316.7	118471.7	163844.4	130561.7	159290.4
Акцизний податок	137076.2	153850.1	180300.2	115434.3	189745.7
Податок на додану вартість	378690.2	400600	536489	467000.8	580797.2
Місцеві податки	73575.3	75686.1	89896.5	84305	100008.7

Джерело: побудовано автором на основі [18, 36]

Першим наведеним джерелом податкових надходжень є ПДФО, яке відображає стану ринку праці та загальних доходів населення. ПДФО також є

одним з найбільших джерел надходень зведеного бюджету протягом всього періоду дослідження. За період дослідження ПДФО зріс з 275458,4 млн грн в 2019 році до 496342,9 млн грн в 2023 році. За період дослідження він демонстрував стабільне зростання в абсолютному відношенні, так незважаючи на спад економічної активності в 2020 та 2021 роках в наслідок пандемії COVID-19 показники продовжували зростати до 295107,2 млн грн у 2020 році та 349785,4 млн грн у 2021 році. З 2022 року спостерігається значене зростання цього показника до 420672,6 млн грн в 2022 році та до 496342,9 млн грн в 2023 році. Пояснити зростання збільшенням реальних доходів населення в певних секторах економіки та інфляційними процесами, що збільшили номінальні доходи населення. Також значним фактором, є зростання виплат військовослужбовцям та значне збільшення їх кількості, зростання виплат представникам сектору охорони громадського правопорядку.

Наступним джерелом, на якому ми зупинемося для більш детального розгляду є податок на прибуток підприємств. Як видно з таблиці 2.1, в період з 2019 по 2021 роки складав 9-10% загальних надходжень до зведеного бюджету, з 2022 року їх частка впала до 5-6%, що пояснюється зростанням часток інших категорій надходжень. Якщо досліджувати абсолютні значення, то з 2019 по 2021 рік помітне зростання цього податку. В 2019 році обсяг надходжень від цього податку склав 117316.7 млн грн, в 2020 році несуттєво зріс до 118471.7 млн грн, а в 2021 році сильно стрибнув досягнувши 163844.4 млн грн. Зростання відбулося завдяки частковому відновленню економіки та економічних процесів від наслідків пандемії та застосуванню заходів підтримки бізнесу державою, таких як програма кредитування «Доступні кредити 5-7-9%» [39]. Також зростання в 2021 році можна пояснити й збільшенням обсягів експорту підприємствами України [40]. Падіння у 2022 році до 130561.7 млн грн стало наслідком початку військових дій, через які частина підприємств була змушена призупинити або повністю зупинити власну діяльність. В 2023 році обсяг податку зріс до 159290.4 млн грн та наблизився до довоєнних показників. Це свідчить про адаптацію бізнесу до

нових реалій ведення діяльності: частина підприємств відновила свою діяльність або організувала її на новому місці.

Після розгляду податків на прибуток перейдемо до акцизних податків. Акцизні податки демонструють зростання за цей період з 137076.2 млн грн в 2019 році до 189745.7 млн грн в 2023 році. Стабільне зростання пов'язане як із зростанням обсягу реалізації підакцизної продукції так і переглядом ставок таких податків, як правило, в бік збільшення. В 2020 та 2021 роках надходження від акцизних податків склали 153850.1 млн грн та 180300.2 млн грн відповідно, особливо на ці показники вплинули встановлення та/або збільшення акцизів на тютюнові та тютюновмістні продукти. Скороченню надходжень у 2022 році сприяли зміни, які були внесені на початку року в яких тимчасово скасовувалися або призупинялися певні види акцизів. Серед акцизів, які призупинили або змінили свою дію на початку 2022 року можна виокремити різні види пального (бензин, дизельне паливо, скраплений газ). Такі зміни були запроваджені з метою стабілізації ринку пального, який дуже сильно постраждав внаслідок повномасштабного вторгнення. Більша частина ставок повернулася до постійних значень вже в 2023 році, що дозволило відновити стабільні обсяги надходжень.

Наступним джерелом для деталізованого дослідження виступає податок на додану вартість. Відразу варто зазначити, що податок на додану вартість є найбільшим за обсягом та найбільшим в структурі категорією надходжень до бюджету. В 2019 році він складав 378690.2 млн грн, у 2023 році досяг відмітки у 580797.2 млн грн. В 2020 та 2021 роках податок демонстрував зростання до 400600 млн грн та 536489 млн грн відповідно. Повільніше зростання в 2020 році викликане пандемією та значним скороченням міжнародної торгівлі. В 2021 році частина обмежень зникла, внаслідок чого відбувся значний зріст обсягу надходжень за цим податком. В 2022 році обсяг надходжень скоротився до 467000.8 млн грн, причиною чого стало зменшення та тимчасове скасування оподаткування категорій товарів, які були віднесені до категорії критичного імпорту та були необхідні для забезпечення життєдіяльності

країни. Це, у свою чергу, спричинило зміни які вплинули на обсяги надходжень до бюджету. Але до 2023 року частина цих змін припинила свою дію, що відновило зростання обсягу надходжень до бюджету.

Також, варто відмітити, що податок на додану вартість формується з двох складових: податок на додану вартість з товарів вироблених в Україні та податок на додану вартість з товарів, що були імпортовані в Україну. Для повного розуміння тенденцій у формуванні цих податків розглянемо рис. 2.3, в якому відображені їх відсоткові зміни на протязі періоду дослідження та проаналізуємо ці значення.

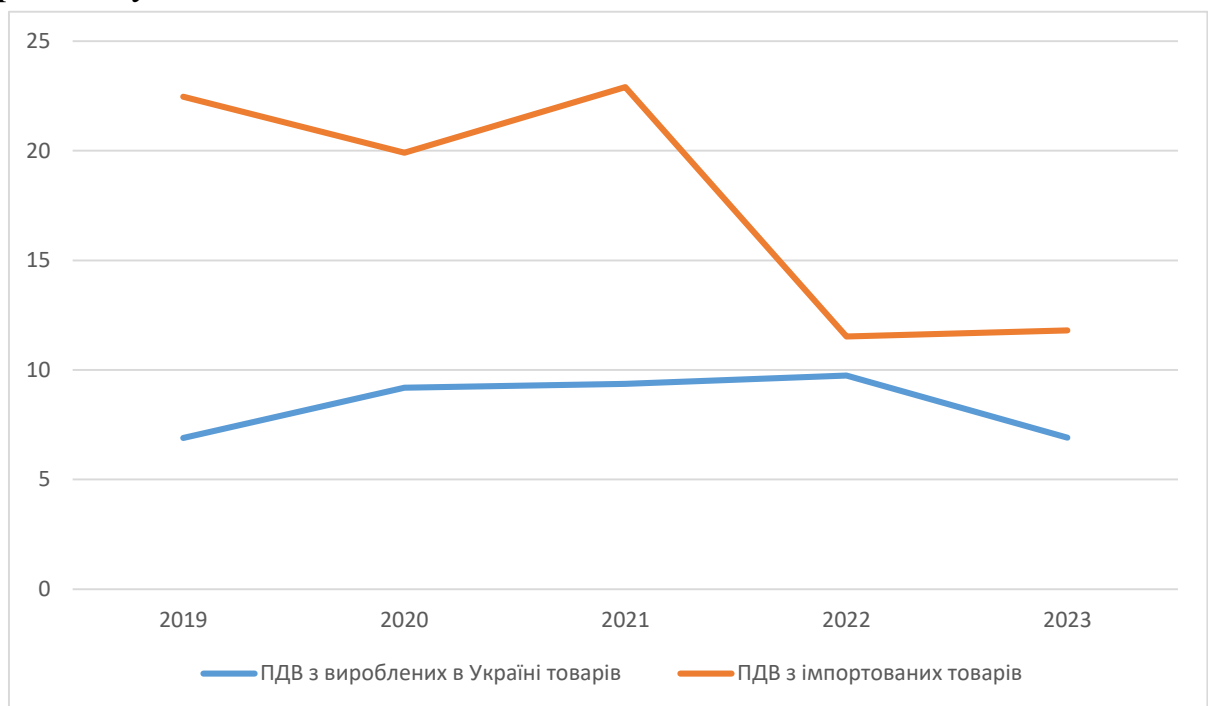

Рис. 2.3 ПДВ з вироблених в Україні товарів та ПДВ з імпортованих товарів у 2019-2023 роках

Джерело: побудовано автором на основі [18, 36, 37]

З наведеного рисунку можна відмітити той факт, що змінилася структура надходжень від ПДВ з товарів вироблених в Україні та ПДВ з імпортованих товарів. Якщо до 2022 року їх відношення складало приблизно 1 до 3, то вже після 2022 року значно видозмінилося та наближається до відношення 1 до 1,5. Це пов'язано як з вищенаведеним фактом так і стимулюванням державою до активізації діяльності національними товаровиробниками і стимулюванням до

купівлі громадянами товарів від національних товаровиробників. Прикладом такого стимулювання є нещодавно запущена програма «Національного кешбеку».

Іншою важливою складовою податкових надходжень являються місцеві податки. Вони є важливим джерелом надходжень зведеного бюджету та включають в себе певну групу податків, які встановлюються та стягуються повністю або частково на користь бюджетів місцевого самоврядування. В 2019 році обсяг надходжень від місцевих податків склав 73575.3 млн грн, до 2023 року показник зріс до 100008.7 млн грн. Сповільнення зростання в 2020 та скорочення обсягу 2022 роках, до 75686.1 млн грн та 84305 млн грн відповідно пов'язане у першому випадку з пандемією, а в другому з початком повномасштабного вторгнення. В обох випадках держава намагалася адаптуватися до змін та використати податкові пільги та зміни ставок податку. Так у 2020 році застосовувалися податкові канікули для певних категорій. Мета таких заходів полягала у зменшенні тиску на підприємців в складних економічних умовах. У 2022 році були запроваджені певні податкові пільги та часткові звільнення від сплати місцевих податків, наприклад, на територіях де велися бойові дії або території можливих бойових дій платники були звільнені від сплати податків на землю та нерухоме майно, була зменшена ставка єдиного податку для платників 3 групи до 2%, не застосовувалися фінансові санкції за несвоєчасну сплату ЄСВ. Це дозволило знизити тиск на підприємців та зберегти таким чином певну частину платників від повного зупинення своєї діяльності.

Також важливо розуміти, що у формуванні доходів Зведеного бюджету приймають участь як державний, так і місцеві бюджети. З цієї причини є доцільним розглянути та оцінити їх роль та вплив, а також дослідити ключові тенденції, які визначають їх зміну в доходах Зведеного бюджету України. Для цього розглянемо та проаналізуємо табл. 2.3, в якій зазначаються обсяги кожного з типів бюджету за досліджуваний період.

Табл. 2.3

Динаміка надходжень Державного та Місцевих бюджетів у 2019-2023

рр.

	Податкові надходження	Неподаткові надходження	Доходи від операцій з капіталом	Міжнародна допомога	Цільові фонди
2019					
Державний бюджет	799776.6	186684.2	183	1139.9	1770.8
Місцеві бюджети	270545.8	26105	2928.8	44.3	601.9
2020					
Державний бюджет	851115.6	212946.9	79.4	1029.7	187.1
Місцеві бюджети	285571.6	21462.6	3473.1	146.4	649.4
2021					
Державний бюджет	1107090.9	175360	328.7	1289.9	209.4
Місцеві бюджети	346897.5	27183	3462.2	36	571.4
2022					
Державний бюджет	950363.3	347393.5	610.9	481090.7	136.2
Місцеві бюджети	403801.6	22041.1	2275.9	0	342.3
2023					
Державний бюджет	1203916.3	995208.1	100.3	860644.4	432.1
Місцеві бюджети	448730.7	36800.5	3621.9	0	351.8

Джерело: побудовано автором на основі [18, 36, 37]

Аналізуючи табл. 2.3 можна сказати, що найбільшим джерелом доходів Державного бюджету були податкові надходження, які є основою для виконання функцій державними інституціями. Але з початком війни їх роль відносно зменшилася, а натомість зросла роль міжнародної допомоги.

В 2019 році такі надходження складали 799776.6 млн грн, а в 2023 році сягнули 1203916.3 млн грн. Суттєве падіння спостерігалось в 2022 році - 950363.3 млн грн. В той же час, якщо говорити про місцеві бюджети, то відбувалося стабільне зростання з 270545.8 млн грн в 2019 році до 448730.7

млн грн в 2023 році. Це вказує на стабільність та ефективність місцевої податкової бази, яка змогла адаптуватися до складних умов.

Серед видів надходжень, що мали вплив найбільшим є ПДВ. Не дивлячись на скорочення ПДВ на імпортовані товари, обсяг доходів з податку на вироблені в Україні товари зростав. Також впливали акцизні податки, адже збільшували надходження шляхом збільшення ставок та розширенням бази. На надходження місцевих бюджетів вплинув ПДФО, адже вилучення військового ПДФО з місцевих бюджетів нанесло сильний удар по їх доходах. Єдиний податок не дивлячись на тимчасове скорочення на початку війни, залишався стабільним джерелом надходжень.

Наступними розглянемо неподаткові надходження. Щодо державного бюджету, в 2019 році такі доходи складали 186684.2 млн грн, в 2022 році стрімко зросли до 347393.5 млн грн, а в 2023 році досягнули 995208.1 млн грн. Причиною такому зростанню слугували багато в чому діяльність державних підприємств, зростання дивідендів та інших платежів. В місцевих бюджетах зростання не було настільки великим – 26105 млн грн в 2019 році та 36800.5 млн грн в 2023 році. Причиною є зусилля місцевих органів влади щодо диверсифікації джерел надходжень та зростання ефективності управління ресурсами.

Розглянемо доходи від операцій з капіталом. В Державному бюджеті вони змінювалися з 183 млн грн в 2019 році до 100.3 млн грн в 2023 році, також присутній стрімкий стрибок в 2022 році до 610.9 млн грн. В місцевих бюджетах, обсяги таких надходжень традиційно більші. Так в 2019 році вони склали 2928.8 млн грн стабільно зростали до 3621.9 млн грн в 2023 році з скороченням до 2275.9 млн грн в 2022 році.

Перейдемо до наступного джерела, а саме міжнародної допомоги. Якщо казати про Державний бюджет, то з 1139.9 млн грн в 2019 році відбувалося зростання з різким стрибком в 2022 та 2023 роках до 481090.7 млн грн та 860644.4 млн грн відповідно. Ситуація в місцевих бюджетах виглядає таким чином, що у період 2019-2021 років допомога була стабільно незначною та

відзначалася стрибком в 2020 році до 146.4 млн грн . Але з початком повномасштабної допомоги таке джерело скоротилося до 0.

Останнім розглянемо цільові фонди, в яких присутня тенденція до скорочення в обох типах бюджетів. В Державному бюджеті надходження зменшилися з 1770,8 млн грн у 2019 році до 432,1 млн грн у 2023 році, з найнижчим показником у 2022 році—136,2 млн грн. В місцевих бюджетах скорочення було менш значним – з 601,9 млн грн у 2019 році до 351,8 млн грн у 2023 році.

Отже, можна сказати, що Державний бюджет за останні роки став залежним від міжнародної допомоги. Це несе ризики для фінансової стійкості держави в довгостроковій перспективі. В той же час місцеві бюджети, навпаки, в більшій мірі опираються на власні джерела надходжень, особливо такі як податкові та неподаткові. Це говорить про їхню стійкість в складних умовах. Тому, можна зазначити, що необхідна диверсифікація джерел доходів для Державного бюджету та посилення фінансової автономії місцевих бюджетів для забезпечення сталого розвитку.

2.2 Аналіз сучасних тенденцій видаткової частини бюджетної системи України

Для повноти розуміння стану бюджетної системи на сучасному етапі крім надходжень зведеного бюджету важливо дослідити його видаткову частину. До складу видатків входить велика кількість категорій найбільшими серед яких є видатки на оборону, освіту, охорону здоров'я та соціальний захист і забезпечення.

Дослідження видаткової частини є важливим ще з тієї причини, що вони представляють собою ключовий елемент в реалізації державної політики та важливий інструмент у вирішенні соціально-економічних завдань, які стоять перед державою.

Для розуміння змін та тенденцій у видатковій частині бюджету розглянемо таблицю 2.4, в якій наводяться значення видатків за функціональною класифікацією.

Табл. 2.4

Обсяг видатків Зведеного бюджету України у 2019-2023 роках

	2019	2020	2021	2022	2023
Загальнодержавні функції	203121.3	204818.8	252605.9	248468.2	349142.7
Оборона	106627.6	120374.1	127527.3	1142872.4	2097620.5
Громадський порядок, безпека та судова влада	141455.8	159506.3	176149.3	454431.5	591431.9
Економічна діяльність	154219.2	262814.6	293350.1	156434.3	247291.3
Охорона навколишнього природного середовища	9729.7	9056.6	10620.6	5226.7	6395.9
Житлово-комунальне господарство	34487.1	32214.5	56894.5	41160.1	70397.8
Охорона здоров'я	128377.8	175791.2	203610.4	215275.9	217419.5
Духовний та фізичний розвиток	31550.0	31710.9	43358.4	33636.0	38471.1
Освіта	238757.3	252283.1	312914.6	290758.5	308638.9
Соціальний захист та соціальне забезпечення	321786.6	346719.5	367346.6	455186.2	514130.7

Джерело: побудовано автором на основі [18, 36]

З аналізу таблиці 2.4 видно, що зберігається тенденція до зростання обсягу видатків та особливо на найпріоритетніші, які за період дослідження хоч й змінилися в порядку все ще залишаються в схожому складі. Розглянемо детальніше показники видатків для повноти розуміння.

Першими до розгляду ми візьмемо видатки на загальнодержавні функції. За період дослідження видатки демонструють тенденцію до постійного зростання. У 2019 році ці видатки склали 203121.3 млн грн, до 2023 року

зросли до значення у 349142.7 млн грн, тобто за період дослідження у відсотковому відношенні зростання склало 71,39%. Навіть у кризовий та посткризовий 2020 та 2021 роки видатки зростали, до 204818.8 млн грн у 2020 році та до 252605.9 млн грн у 2021 році. Невелике скорочення спостерігалось в 2022 році коли видатки на загальнодержавні функції знизилися до 248468.2 млн грн, але вже у 2023 році суттєво зросло до 349142.7 млн грн, або на 40,52% за рік у відсотковому відношенні. Постійне та суттєве зростання, особливо в 2023 році пояснюється необхідністю зміцнення адміністративних структур з метою забезпечення стабільної та координованої діяльності держави в цілому та її структурних елементів в певних сферах. Також причиною такого зростання є підвищення заробітних плат для певних категорій держслужбовців. Однак, варто відмітити, що видатки за загально державні функції перевищують видатки на деякі інші категорії, такі як освіта.

Після розгляду видатків на загальнодержавні функції перейдемо до аналізу видатків на оборону. Щодо цих видатків, потрібно відзначити беспрецедентне їх зростання за період дослідження. У 2019 році ця категорія видатків становила 106627.6 млн грн, у 2022 році вона зросла до 1142872.4 млн грн, а у 2023 році досягла 2097620.5 млн грн. Таке стрімке зростання очевидно було пов'язане з початком повномасштабного вторгнення росії в Україну. В таких реаліях держава була змушена перерозподілити та направити дуже значну кількість ресурсів для забезпечення власної обороноздатності. Головними витрати стали забезпечення та фінансування формувань Сил Оборони України, закупівля та ремонт військової техніки та велика кількість інших супутніх витрат. Варто зазначити, що в таких умовах видатки на оборону стали найбільшою категорією видатків – склали майже 40% від всіх видатків в 2022 році та майже 50% в 2023 році.

Паралельно з видатками на оборону зросли й видатки на забезпечення громадського порядку, безпеки та судової влади, оскільки вони мають певних взаємозв'язок та мають на меті виконання подібних завдань. В 2019 році ці видатки складали 141455.8 млн грн, в 2020 році 159506.3 млн грн, а у 2021 році

становили 176149.3 млн грн. У цей період видатки були значною категорією у видатках та перевищували деякі з них, навіть видатки на оборону. З початком же повномасштабного вторгнення в 2022 році видатки почали суттєво зростати до 454431.5 млн грн у 2022 році та до 591431.9 млн грн у 2023 році. Причиною для підвищення видатків цієї категорії стала її спорідненість з сферою оборони та значною роллю у захисті держави та її громадян. Зокрема, кошти спрямовувалися на посилення діяльності Національної поліції та Державної служби з надзвичайних ситуацій, оскільки саме ці структури мають великий вплив на забезпечення стабільності та законності в державі.

Аналізуючи наступну категорію видатків, а саме економічну діяльність, можна побачити певні коливання протягом періоду дослідження. В 2019 році такі видатки складали 154219.2 млн грн, в 2020 році 262814.6 млн грн, а у 2021 році досягли найбільшого значення за період дослідження – 293350.1 млн грн. Це є свідченням про сприяння державою економічного зростання шляхом інвестування в розвиток економічної інфраструктури та підтримки ключових галузей. Зокрема у цей період часу держава активно інвестувала в розвиток транспортної логістики та у модернізацію енергетичного сектору. В 2022 році витрати скоротилися майже вдвічі до 156434.3 млн грн, що пояснюється перерозподіленням наявних у державі ресурсів на критично важливі потреби в той момент часу, зокрема оборону. Хоч економічна діяльність є важливим елементом для економічного розвитку держави, вона відійшла на другий план коли виникло питання захисту держави, її кордонів та всіх громадян. Зростання в 2023 році до 247291.3 млн грн свідчить про відносну стабілізацію економічного стану та зусилля держави в забезпеченні відновлення та розвитку власної економіки і провадження реформ, що стимулюватимуть розвиток.

Наступною категорією до розгляду є сфера охорони навколишнього природного середовища. Можна помітити, що вона завжди займала останні місця та складала відносно невеликі видатки. В 2019 році видатки за цією категорією становили 9729.7 млн грн, у 2020 році відбулося скорочення до

9056.6 млн грн з подальшим зростанням до 10620.6 млн грн. Не дивлячись на актуальність екологічних питань для України фінансуванню цієї сфери не приділялося значної уваги. З 2022 року пріоритети видатків держави змінилися, що призвело до подальшого скорочення – 5226.7 млн грн у 2022 році та 6395.9 млн грн в 2023 році. Хоч з початком війни природньому середовищу завдається непоправних змін держава все ще не має достатніх ресурсів, щоб дозволити собі збільшення видатків на цю сферу. Така ж тенденція, скоріш за все, збережеться в майбутньому, а питання захисту та відновлення природного середовища буде відкладене до завершення бойових дій та відновлення критичних секторів економіки.

Іншою об'ємною категорією видатків є видатки на житлово-комунальне господарство, яке також зазнало певних змін за період дослідження. В 2019 році видатки склали 34487.1 млн грн, в 2020 дещо скоротилися до 32214.5 млн грн з подальшим збільшенням у 2021 році до 56894.5 млн грн. Загалом, спостерігалось зростання видатків на цю сферу, з падінням в 2020 році що було пов'язане з необхідністю скорочення витрат менш важливих сфер задля фінансування медичної системи. З пріоритизацією видатків було пов'язане й падіння в 2022 році, коли всі ресурси спрямовували на захист та оборону. Проте варто зазначити, що критичного скорочення фінансування цієї сфери в 2022 році не відбулося, а в 2023 році відбулось значне зростання до 70397.8 млн грн. Пояснити це можна необхідністю відновлення житлової та комунальної інфраструктури, яка зазнала великих збитків внаслідок нападу росії та її стратегії залякування завдаючи ударів по таких об'єктах інфраструктури. До того ж, значні ресурси цієї сфери призначалися для забезпечення внутрішньоопереміщених осіб житлом та надання субсидій вразливим верствам населення.

Перейдемо до наступної категорії та розглянемо зараз більш детально видатки на охорону здоров'я. Охорона здоров'я є однією з ключових сфер та однією з найбільших категорією видатків. Також можна помітити, що охорона здоров'я з однією з небагатьох категорією видатків що не зазнала скорочення

за весь період дослідження. В 2019 році видатки на охорону здоров'я становили 128377.8 млн грн, з початком же пандемії видатки на цю сферу сильно зросли до 175791.2 млн грн в 2020 році та 203610.4 в 2021 році. Для подолання проблеми що неочікувано виникла та швидко загострювалась значні ресурси були направлені на цю сферу для мінімізації можливих наслідків та розвитку можливостей по боротьбі з захворюванням. Великі кошти виділялися для відновлення та модернізації медичної інфраструктури, закупівлі ліків та необхідного медичного обладнання. З початком повномасштабної війни в 2022 році видатки продовжували зростати – 215275.9 млн грн в 2022 та 217419.5 млн грн в 2023 роках. Додаткові ресурси надавалися для покриття витрат на лікування військових та цивільних осіб, що постраждали внаслідок війни. Також ці кошти були використані для закупівлі медичного обладнання, ліків та медичних інструментів, які необхідні для лікування подібних травм та поранень.

Після розгляду показників охорони здоров'я перейдемо до аналізу духовного та фізичного розвитку. Духовний та фізичний розвиток в плані видатків був відносно стабільним. 31550.0 млн грн в 2019 році, 31710.9 млн грн в 2020 році, 43358.4 млн грн в 2021 році, свідчать про увагу держави до сприяння розвитку здоров'я нації. Спортивні заходи, турніри та чемпіонати всіх рівнів відбувалися за сприяння держави, як і культурні заходи – концерти, фестивалі тощо. В 2022 році видатки на цю сферу зменшилися, оскільки вона не мала критичної важливості, до того ж дія воєнного стану та різноманітні безпекові заходи ускладнили їх організацію. В 2023 році спостерігається незначне зростання до 38471.1 млн грн. Більшість вищезазначаних заходів все ще складна в організації, а їх фінансування досі обмежене. Проте ці кошти використовуються для створення та розширення існуючих програм реабілітації постраждалих від війни військових та цивільних громадян.

Наступною категорією видатків та однією з ключових була й залишається освіта, перейдемо до аналізу її показників. Помітною є тенденція до зростання обсягу видатків – в 2019 році було виділено 238757.3 млн грн, в

2020 році 252283.1 млн грн, а в 2021 році найбільше значення за період дослідження 312914.6 млн грн. Додаткові видатки починаючи з 2020 року були направлені на забезпечення дистанційної форми навчання та закупівлю технічного обладнання для навчальних закладів всіх рівнів. Незважаючи на незначне скорочення в 2022 році до 290758.5 млн грн не змінило загального тренду використання коштів. В 2023 році видатки склали 308638.9 млн грн та наблизилися до значення 2021 року. Втім, незважаючи на зростання видатків ця сфера зазнає суттєвих змін. З метою оптимізації активно провадиться політика до скорочення навчальних закладів шляхом їх закриття або об'єднання, також реформи в системі освіти передбачають скорочення витрат пов'язаних з фінансуванням навчання здобувачами освіти. Відтак, замість повного фінансування навчання запроваджується система грантів на навчання. Розглядаються й інші методи для оптимізації видатків на цю сферу.

Суттєву частку видатків бюджету складають соціальний захист та соціальне забезпечення, тому проаналізуємо їх. Ця категорія видатків на протязі періоду дослідження активно зростає з 321786.6 млн грн в 2019 році вона досягнула 514130.7 млн грн в 2023 році, що складає 59,77%. В 2020 році обсяг видатків склав 346719.5 млн грн, в 2021 вже 367346.6 млн. Найбільше зростання відбулося за 2022 та 2023 роки. Причиною тому стали вразливі категорії населення, а точніше збільшення їх кількості. З початку повномасштабної війни з'явилася потреба з підтримки внутрішньопереміщених осіб, військовослужбовців та їх родин. До того ж, велика кількість малозабезпечених сімей та представників інших вразливих категорій населення не ставала менше. Це все спонукало державу до збільшення видатків на цю сферу. Система не може забезпечити усіх потреб та витримує великий тиск з цієї причини. З метою зниження тиску держава активно змінює політику та переглядає умови надання допомоги.

Як вже зазначалося раніше, Зведений бюджет відображає в собі дані Державного та Місцевих бюджетів. Вони забезпечують покриття різноманітних видатків, які направлені на задоволення потреб суспільства та

економічного розвитку. Для кращого розуміння, важливо розглянути як саме кожен з цих бюджетів формує загальну видаткову частину Зведеного бюджету. Для цього розглянемо табл. 2.5, в якій відображені зміни обсягу видатків Державного та Місцевих бюджетів.

Табл. 2.5

Обсяг видатків Державного та місцевих бюджетів у 2022-2023 роках

	2022		2023	
	Державний	Місцеві	Державний	Місцеві
Загальнодержавні функції	201999	46469.1	296139	53003.6
Оборона	1142872.3	0	2097620.4	0
Громадський порядок, безпека та судова влада	443323.2	11108.3	574614.5	16817.3
Економічна діяльність	95368.4	61065.8	134307.6	112983.6
Охорона навколишнього природного середовища	4714.1	512.5	5202.4	1193.4
Житлово-комунальне господарство	528.6	40631.4	8369.3	62028.4
Охорона здоров'я	184267.8	31008	179258.2	38161.2
Духовний та фізичний розвиток	11051.2	22584.7	11817.6	26653.4
Освіта	58508	232250.3	60452.2	248186.6
Соціальний захист та соціальне забезпечення	425987	29199.1	469251.2	44879.4

Джерело: побудовано автором на основі [18, 36]

Аналізуючи таблицю почнемо з розгляду загальнодержавних функцій. В 2022 році такі видатки в Державному бюджеті складали 201999 млн грн, а в 2023 році склали 296139 млн грн, тобто зростання на 46.6%. Причиною

зростання є підвищення витрат на державне управління. Варто відмітити той факт, що частиною цих витрат є витрати на обслуговування державного боргу, адже з початком війни значно зросла кількість позик, а отже і необхідність у виплаті відсотків та самих запозичень. Щодо місцевих бюджетів, то у 2022 році такі видатки склали 46469.1 млн грн, а в 2023 році 53003.6 млн грн.

Переходячи на оборону, можна сказати, що основний тягар покриття потреб з оборони держави покладено саме на Державний бюджет. В 2022 році видатки на оборону становили 1142872.3 млн грн, в 2023 році 2097620.4 млн грн, зростання становило 83,5%. Додатково зазначимо, що в 2023 році видатки на оборону склали понад половину від всіх видатків Державного бюджету.

Пов'язаною з обороною сферою є громадський порядок, безпека та судова влада, тому наступним розглянемо саме його. В Державному бюджеті видатки на громадський порядок та безпеку зросли з 443323.2 млн грн у 2022 році до 574614.5 млн грн у 2023 році, тобто майже на третину. Основним завданням таких видатків є фінансування правоохоронних органів для забезпечення правопорядку. Також значні кошти спрямовуються на Державну службу з надзвичайних ситуацій через постійні ворожі атаки на критичну та цивільну інфраструктуру, що потребує значних ресурсів для ліквідації наслідків. Видатки місцевих бюджетів на цю категорію склали 11108.3 млн грн в 2022 році та 16817.3 млн грн в 2023 році. В той час як Державний бюджет акцентується на фінансуванні служб, місцеві бюджети фінансують в першу чергу засоби захисту такі як будівництво та реконструкція укриттів і тд.

Наступним розглянемо економічну діяльність. У Державному бюджеті такі видатки зросли на 40.8%, з 95368.4 млн грн у 2022 році до 134307.6 млн грн у 2023 році. Роль видатків державного бюджету полягає у підтримці економіки в цілому та стимулюванні критично важливих галузей економіки. Місцеві бюджети, у свою чергу, стимулюють малий бізнес та вкладуються значною мірою у відновлення пошкодженої або зруйнованої інфраструктури. В 2022 році їх видатки склали 61065.8 млн грн, а в 2023 році 112983.6 млн грн.

Переходимо до розгляду видатків на охорону навколишнього середовища. У Державному бюджеті видатки несуттєво зросли з 4714.1 млн грн у 2022 році до 5202.4 млн грн у 2023 році. У місцевих бюджетах відбулося суттєвіше зростання з 512.5 млн грн до 1193.4 млн грн. Але не дивлячись на це, ці видатки є найменшими в усіх бюджетах та не вважаються пріоритетними.

Розглянемо видатки на житлово-комунальне господарство. В Державному бюджеті видатки зросли з 528.6 млн грн у 2022 році до 8369.3 млн грн у 2023 році. Це багато в чому пояснюється необхідністю забезпечення населення базовими комунальними послугами, що стало значно дорожче в умовах війни. Місцеві бюджети також збільшили видатки з 40631.4 млн грн в 2022 році до 62028.4 млн грн в 2023 році. Зростання пояснюється відповідальністю за утримання комунальної інфраструктури.

Наступною важливою категорією є охорона здоров'я. В той час як Державний бюджет дещо скоротив видатки на цю сферу (з 184267.8 млн грн у 2022 році до 179258.2 млн грн у 2023 році), місцеві бюджети збільшили обсяги фінансування (з 31008 млн грн до 38161.2 млн грн). Це говорить про певну децентралізацію в фінансуванні цієї сфери.

Переходимо до розгляду духовного та фізичного розвитку. Видатки Державного бюджету не сильно зросли з 11051.2 млн грн до 1,817.6 млн грн. в місцевих бюджетах відбулося зростання з 22,584.7 млн грн до 26,653.4 млн грн.

Наступною важливою сферою фінансування є освіта. У Державному бюджеті видатки на освіту зросли з 58508 млн грн у 2022 році до 60452.2 млн грн у 2023 році. В той же час, в місцевих бюджетах 232250.3 млн грн та 248186.6 млн грн відповідно. Можна відзначити, що основне навантаження лежить саме на місцевих бюджетах.

Останнім розглянемо соціальний захист. Державний бюджет у 2022 році виділив на цю сферу 425987 млн грн, а в 2023 469251.2 млн грн. Вклад

місцевих бюджетів був менш суттєвим, а саме 29199.1 млн грн та 44879.4 млн грн.

Якщо підводити підсумок, то можна сказати, що роль Державного бюджету полягає у фінансуванні функціонування системи, обороноздатності та підтримки захисту населення. В той же час роль місцевих бюджетів полягає у фінансуванні суспільних потреб: освіта, охорона здоров'я, ЖКГ.

2.3 Вплив військових дій на бюджетну систему України та її адаптація до умов воєнного стану

Повномасштабна війна примусила державу адаптовуватися до нових викликів. Для ефективного управління наявними ресурсами та своєчасного забезпечення ключових потреб було здійснено значну кількість змін.

Відтак, було внесено зміни на законодавчому рівні. Такі зміни були направлені на підвищення гнучкості, оперативності в прийнятті рішень, спрощенні процедур для реагування на потреби, тощо. Нижче наведені ключові зміни та їх вплив на управління і організацію процесів.

По-перше, був затверджений тимчасовий порядок щодо виділення та використання коштів резервного фонду в умовах воєнного стану. Новий тимчасовий порядок замінив собою постанову Кабінету Міністрів України від 29 березня 2002 р. № 415. Також цим порядком було спрощено процедури прийняття рішень щодо виділення та використання коштів резервного фонду, що дозволило швидше реагувати на потреби оборони та підтримки населення [44, 54].

Крім того, Законом України від 15 березня 2022 р. № 2134-IX були надані додаткові повноваження органам місцевого самоврядування, місцевим державним та військовим адміністраціям. Зокрема повноваження на:

- Здійснення не віднесених до відповідних місцевих бюджетів видатків та фінансування утримання бюджетних установ з різних бюджетів шляхом міжбюджетних трансфертів.

- Передачу коштів місцевих бюджетів з спеціального фонду до загального фонду. Чим надали місцевим бюджетам можливість затверджувати бюджети з дефіцитом загального фонду та профіцитом спеціального фонду, що раніше було обмежено [55].

Важливу роль у цьому відіграла Постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2022 р. № 252. Так, відповідно до цієї постанови, військовим адміністрації отримали право здійснювати бюджетні повноваження на рівні з місцевими органами, з урахуванням пріоритетності їх повноважень. Також спрощено процедури перерозподілу бюджетних коштів:

- Передача бюджетних призначень без узгодження з комісіями місцевих рад від одного розпорядника коштів до іншого.
- Перерозподіл видатків бюджету та надання кредитів з бюджету.
- Збільшення видатків розвитку за рахунок зменшення інших видатків в межах бюджетної програми.
- Передача коштів без укладання договорів між місцевими бюджетами.
- Виділення трансфертів з державного і місцевих бюджетів місцевим бюджетам [56].

Так вдалося зменшити кількість випадків, що потребують обов'язкового погодження з Міністерством фінансів України.

Державна казначейська служба України також адаптувала свою діяльність. Відтак, було впроваджено використання електронних засобів для обміну інформацією, обслуговування рахунків місцевих бюджетів та складання звітності. Під час дії правового режиму воєнного стану Державна казначейська служба проводить платежі відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану». Згідно постанови, першочергово проводяться невідкладні та захищені видатки, а також пов'язані з обороноздатністю держави видатки [57]. 14

березня 2023 р. до цієї постанови було внесено зміни, які визначили пріоритетні видатки[58].

В податковому законодавстві за 2022 рік також було ухвалено велику кількість рішень та внесено зміни, направлені на зменшення податкового навантаження на платників.

Було ухвалено Закон України від 15 березня 2022 р. № 2120-IX, яким встановлювалися нульові ставки акцизного податку на паливо. Крім цього, у період дії воєнного стану, фізичні особи-підприємці першої та другої груп отримали право не сплачувати єдиний податок. Також платники були звільнені від сплати плати за землю на територіях, де ведуться бойові дії [59].

Закон України від 15 березня 2022 р. № 2139-IX, яким встановлено диференційовані ставки рентної плати за видобуток природного газу в залежності від ціни його реалізації. Також було збільшено ставки акцизного податку на рідини для електронних сигарет, тютюнових та тютюнововмістних товарів [60].

Зміни, які були внесені до бюджетної системи свідчать про те, що держава вміло адаптувалася до змін та загроз, з якими вона стикається.

Після розгляду змін в законодавчій базі, які були призвані адаптувати систему до умов війни, слід також розглянути як війна позначилася на показниках доходів та видатків, а також виділити головні тенденції в них.

Для цього ми розглянемо рис. 2.4, який відображає зміни показників доходів та видатків Зведеного бюджету та на його основі зробимо висновки про зміни, які відбулися внаслідок повномасштабної війни.

Для цього ми розглянемо рис. 2.4, який відображає зміни показників доходів та видатків Зведеного бюджету та на його основі зробимо висновки про зміни, які відбулися внаслідок повномасштабної війни.

З рисунку можна відзначити, що за період аналізу суттєво зросли як доходи так і видатки Зведеного бюджету. Для розуміння процесів та факторів які відбувалися та мали вплив на ці показники окремо розглянемо доходи та видатки.

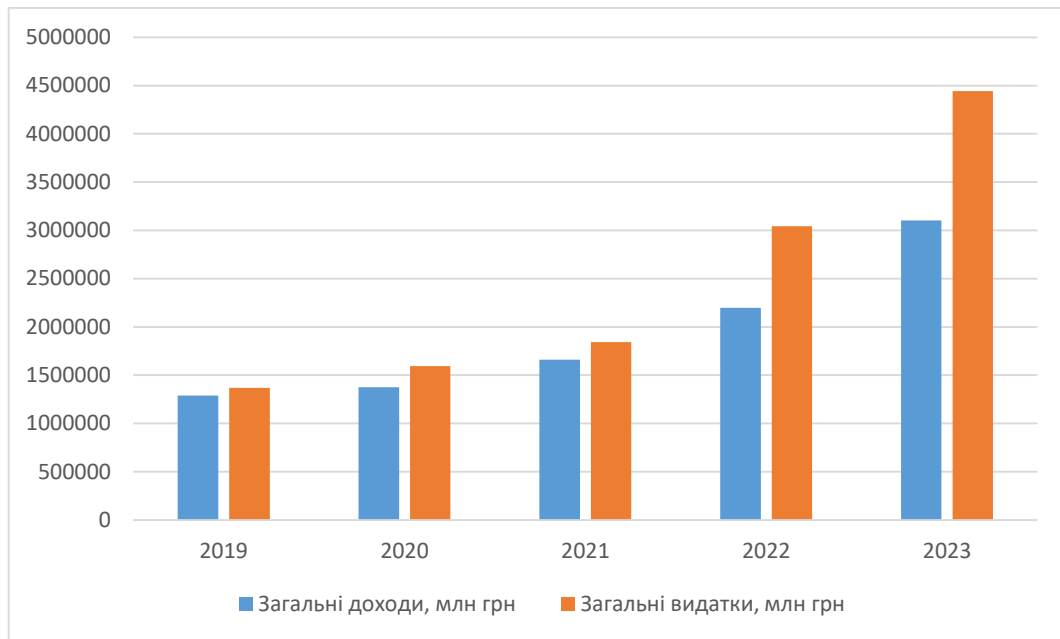

Рис. 2.4 Загальні доходи та видатки Зведеного бюджету України за 2019-2023 рр.

Джерело: побудовано автором на основі [18, 36]

Почнемо з доходів. Відповідно до наведених даних, зростання відбулося з 1289779.8 млн грн в 2019 році до 3104306.5 млн грн в 2023 році, або на 140,68% у відсотковому відношенні. У період з 2019 по 2021 рік зростання відбувається стабільно та передбачувано. З початком повномасштабної війни, трімке зростання з 1662242.6 млн грн в 2021 році до 2196273.3 млн грн в 2022 році та 3104306.5 млн грн в 2023 році, або на 24% та 46% від довоєнних показників. До головних тенденцій в дохідній частині можна віднести:

1. Зростання рівня інфляції, причиною якої стали емісія, до якої прибїгли з метою забезпечення фінансування ключових потреб. Також вплинуло й зростання цін, головними причинами якого стали порушення логістичних маршрутів та знищення інфраструктури, які вплинули на здатність до виробництва товарів та послуг та збільшили їх собівартість.

2. Зростання обсягу надходжень як податкових так і неподаткових. Зумовлено це переглядом ставок, розширенням або переглядом фіскальної бази та збільшенням реальних доходів у певних сферах. Також мали вплив зміни, в тому числі й законодавчі, які були внесені на початку війни.

3. Суттєве зростання обсягу та впливу міжнародної допомоги. В складних умовах що виникли, держава не мала можливості фінансувати всі потреби. Скорочення надходжень та суттєве зростання потреб у фінансуванні стали тому причиною. Тому, з метою скорочення розриву між надходженнями та необхідністю у фінансуванні, зменшенням тиску та підтримки бюджетної стійкості Україна була змушена прибїгнути до залучення зовнішнього фінансування. Таке фінансування забезпечили міжнародні організації та країни донори, які надали допомогу у вигляді грантів та кредитів.

Після розгляду доходів перейдемо до видаткової складової. Видатки за період дослідження зростали ще більшими темпами, ніж надходження. Так, у 2019 році видатки склали 1370113 млн грн, а вже у 2023 році 4440940.2 млн грн, тобто зростання становило 224%. Стрімке зростання видатків розпочалося в 2022 році, коли видатки сягнули 3043499.1 млн грн. та продовжилося в 2023 році. Серед тенденцій у видатковій частині можна виділити:

1. Непропорційно доходам велике зростання видатків. Війна та необхідність реакції на різноманітні виклики значно збільшили витрати, в той час як доходи не демонстрували такого темпу зростання.

2. Зростання бюджетного дефіциту. Воно витікає з попереднього пункту, адже коли темпи зростання надходжень не встигають за темпами росту видатків, тоже виникають діри, які необхідно перекривати.

Зміни також відбулися й в пріоритетах видаткової політики. В умовах війни найголовнішим стало зміцнення обороноздатності країни та підтримка вразливих верств населення. Для відображення змін у видатковій політиці розглянемо рис. 2.5, в якому зазначаються пріоритетні категорії видатків.

Як видно з рисунку, до початку повномасштабної війни найбільшими категоріями видатків були соціальний захист, освіта та охорона здоров'я. Ці категорії завжди займали важливе місце в бюджетній політиці, адже забезпечували підтримку соціальної стабільності та добробуту населення, а також забезпечували фундамент для розвитку країни. Оборона та громадський

правопорядок в свою чергу хоч і були важливими, проте поступалися місцем в пріоритетності вищенаведеним.

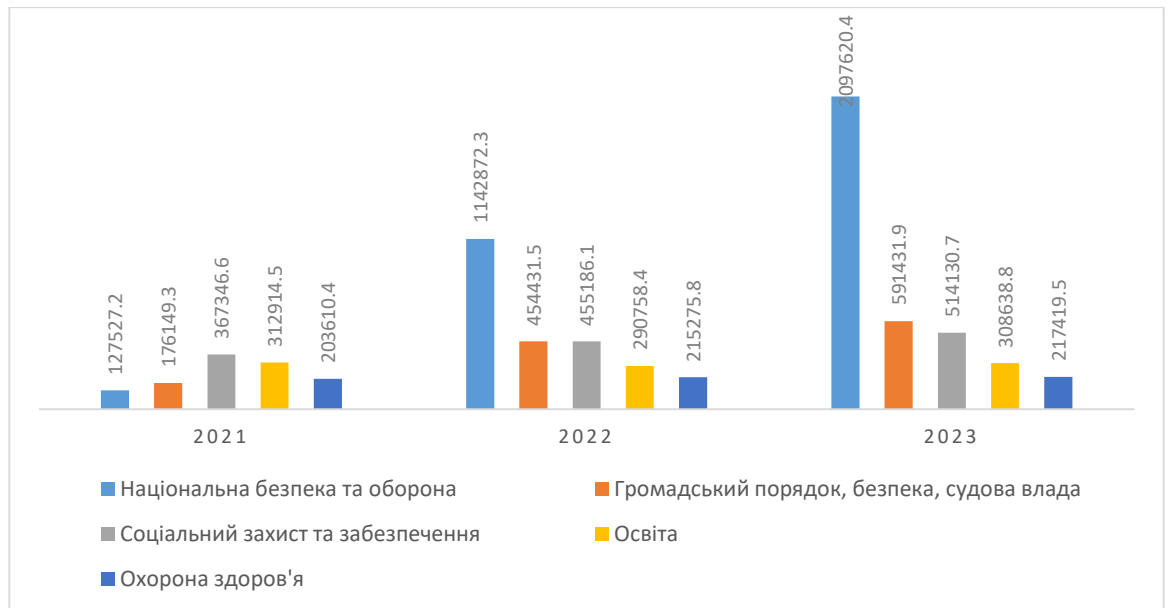

Рис. 2.5 Пріоритетні видатки

Джерело: побудовано автором на основі [18, 36, 37, 41]

З початком повномасштабного вторгнення фокус змістився, головною задачею став захист територіальної цілісності держави та її громадян. Видатки на оборону безпрецедентно зросли, значно перевищивши інші витрати.

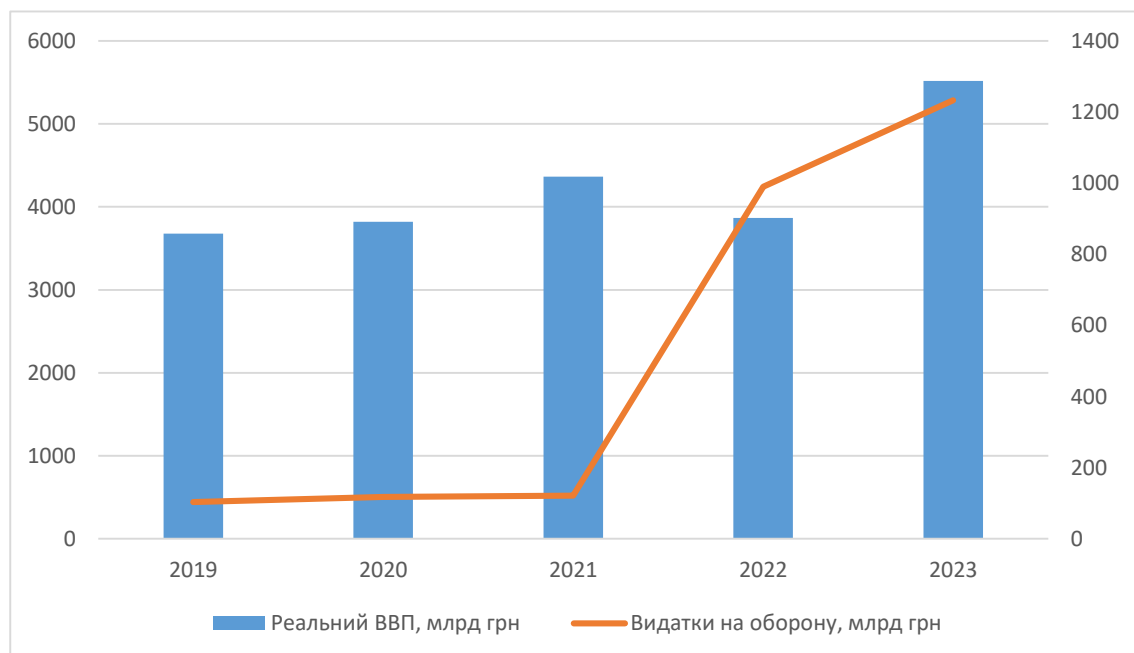

Рис. 2.6 Видатки на оборону по відношенню до реального ВВП

Джерело: побудовано автором на основі [18, 36]

З цієї причини детальніше розглянемо категорію видатків на національну безпеку та оборону. Вище наведено рис 2.6, який відображає обсягів видатків на оборону по відношенню до реального ВВП.

Згідно рисунку, зростання у 2019-2021 роках було несуттєвим – 106627.6 млн грн в 2019 році, 120374.1 млн грн в 2020 році та 127527.3 в 2021 році. Період до 2022 року характеризувався поступовим зростанням видатків на оборону, початковим відліком для якого став 2014 рік, коли росія окупувала Кримський півострів та частину Донецької та Луганської областей.

В 2022 році видатки на оборону зросли на 607,98% та склали 1142872.4 млн грн, а їх частка у загальних видатках збільшилася на 33,69% в порівнянні з попереднім роком. Таке зростання є безпрецедентним та свідчить про найбільшу пріоритетність видатків на оборону, через загрози які виникли внаслідок повномасштабного вторгнення росії. Збільшення видатків було спрямоване на різноманітні заходи, такі як мобілізація особового складу, забезпечення військових амуніцією, придбання, модернізація та ремонт військової техніки, а також розвиток інфраструктури для забезпечення боєздатності військових формувань. Видатки на оборону у 2023 році продовжили зростати та сягнули 2097620.5 млн грн, що свідчить про тривалу військову загрозу та необхідність підтримки високого рівня обороноздатності. Це також підкріплюється тим, що в 2023 році видатки на оборону досягли майже половини всіх бюджетних видатків.

З початком повномасштабної війни у 2022 році, спостерігається суттєве зростання видатків на оборону, що співпадає зі значним падінням темпів зростання реального ВВП. Така кореляція свідчить про те, що економіка України була змушена пристосуватися до нових реалій, і значна частина ресурсів була перенаправлена з інших сфер на оборонні потреби. Це стало одним з факторів, які вплинули на уповільнення темпів економічного зростання. Адже видатки на оборону мають набагато менший вплив на економічний розвиток в порівнянні з інвестиціями у виробництво, інфраструктуру чи соціальні проекти. Але у фінансуванні оборони є позитивні

моменти. Так, при фінансуванні оборонного сектору відбувається розвиток ВПК, що є критично важливим під час війни, а особливо тривалої, формат якої й приймає наша війна. Крім цього створюються нові робочі місця. Разом з тим варто зазначити, що висока частка видатків на оборону обмежує розвиток інших важливих сфер.

Якщо підводити підсумок, то можна зазначити, що збільшення пріоритету фінансування оборони є очевидним в умовах війни, яка наразі відбувається. Але такі зміни створюють нові виклики для бюджетної політики, серед яких підтримка фінансування інших сфер на належному рівні. Після завершення війни важливим завданням буде збалансування пріоритетних видатків таким чином, щоб це сприяло відновленню економіки.

РОЗДІЛ 3: НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ У ПЕРІОД ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

3.1 Зарубіжний досвід функціонування бюджетної системи

Дослідження зарубіжного досвіду функціонування бюджетних систем є важливим для України, задля розуміння тих дій та кроків, які варто зробити для розвитку. На нашу думку, доцільним буде дослідити практики високорозвинених країн, зробимо це на прикладі США. Також розглянемо країни, які знаходяться в складних умовах та пройшли шлях реформ, для розгляду візьмемо Польщу. Дослідження досвіду цих країн дадуть розуміння та цінну інформацію, які можуть посприяти розвитку нашої бюджетної системи.

Почнемо дослідження с бюджетної системи Сполучених Штатів Америки. До складу бюджетної системи США входять федеральний бюджет, бюджети штатів, місцеві бюджети та спеціальні фонди. Основною особливістю організації бюджетної системи США є автономія кожного з рівнів. Кожен рівень бюджету має власну структуру доходів та видатків, а також самостійно складає та затверджує свій бюджет і податкову політику [61].

Почнемо розгляд з федерального бюджету. До видатків федерального бюджету входять видатки на оборону, фінансування окремих секторів та галузей економіки, обслуговування державного боргу, утримання державного апарату, надання допомоги іншим країнам та дотації різним рівням бюджетів. Загалом видатки поділяються на обов'язкові та дискреційні, оборонні та не оборонні, які визначаються щороку. Загальні видатки федерального бюджету США у 2023 році склали 6123 млрд дол США або 22,7% ВВП.

Нижче наведено рис. 3.1, на якому відображена структура видатків федерального бюджету США за 2023 рік.

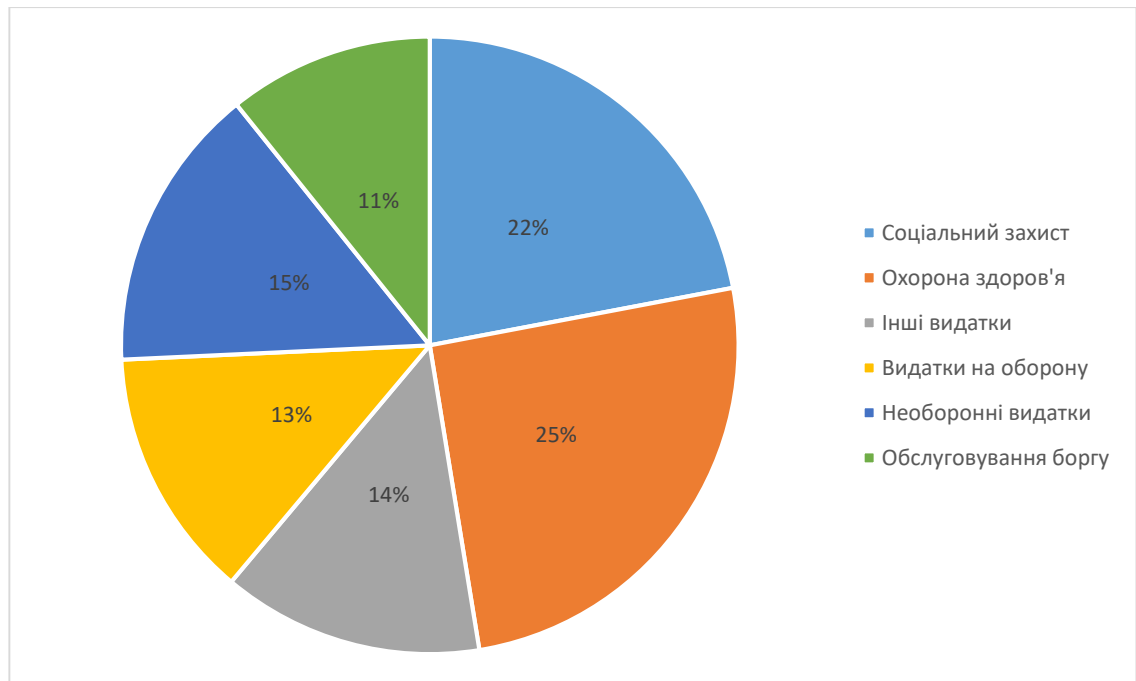

Рис. 3.1 Структура видатків федерального бюджету США у 2023 році
Джерело: побудовано автором на основі: [64].

Як видно з рисунку, найбільшу частку мають обов'язкові видатки – 61%. Серед обов'язкових видатків найбільшими є видатки на охорону здоров'я та соціальний захист, їх частка складає майже половину від всіх видатків федерального бюджету – 47%. Дискреційні видатки складають 28%, а саме 13% видатки на оборону та 15% на необоронні видатки (видатки на охорону здоров'я ветеранів, освіту, інфраструктуру). Обслуговування державного боргу складає 14% від загальних видатків.

Розглянувши видатки федерального бюджету перейдемо до його доходів. Основними джерелами формування доходів федерального бюджету є податок на доходи фізичних осіб, корпоративний податок, акцизи, а також митні збори [65]. Загальні доходи федерального бюджету США у 2023 році становили 4439 млрд дол США або 16.5% ВВП.

Структура доходів федерального бюджету США у 2023 році наведена у рис. 3.2.

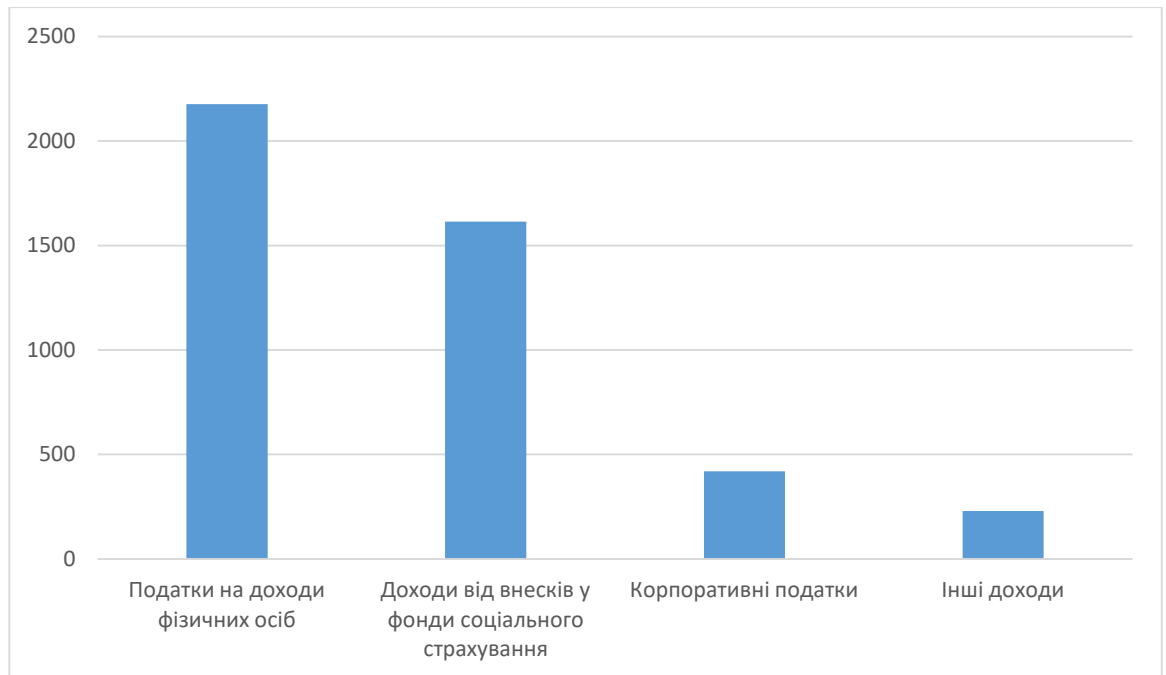

Рис. 3.2 Структура доходів федерального бюджету США у 2023 році
Джерело: побудовано автором на основі: [64].

Відповідно до даних рисунку, найбільшу частку доходів федерального бюджету США займають податки на доходи фізичних осіб, їх частка складає майже половину від всіх доходів, а саме 49%. Доходи від внесків у фонди соціального страхування складають 36.3%. Корпоративні податки складають трохи менше десятої частини – 9.5%. Митні збори, акцизи, перекази від федерального резервного фонду включаються до складу інших доходів та становлять 5.2% всіх доходів.

Наступним рівнем бюджетної системи є бюджети штатів, тому розглянемо їх. Кожен з 50 штатів має власний бюджет, який завдяки автономії формується з урахуванням особливостей та специфіки економіки в цьому регіоні та регіону в цілому. Основу їх видатків складають освіта, охорона здоров'я, соціальне забезпечення та інфраструктура. А серед джерел надходжень виділяються податки з обороту, акцизи, податки з доходів фізичних осіб, податок на прибуток [64, 65].

Нижче наведена табл 3.1, яка відображає частки доходів та видатків бюджетів штатів.

Табл 3.1

Доходи та видатки бюджетів штатів за 2022 рік

Доходи	Частка, %	Видатки	Частка, %
Податки на доходи фізичних осіб	19	Початкова та середня освіта	1
Податки на прибуток	14	Вища освіта	15
Корпоративні податки	3	Соціальні витрати	45
Акциз	7	Охорона здоров'я	10
Майнові податки	4	Автостради та дороги	7
Власні надходження	16	Поліція	1
Трансфери	37	Інші видатки	21

Джерело: побудовано автором на основі: [64].

З таблиці відмітимо, що найбільшими податковими надходженнями є податки на доходи фізичних осіб та податки на прибуток, які разом складають 33%, або 19% та 14% відповідно. Власні надходження, до яких входять оплати за навчання в державних університетах, оплати за лікування в державних лікарнях, плати за проїзд автомагістралями склали в сумі 16% від доходів. Частка трансфертів складає 37%. Найбільшими видатками є соціальні витрати з часткою 45%, вища освіта 15% та охорона здоров'я 10%.

Після бюджетів штатів в структурі бюджетної системи США знаходяться місцеві бюджети. До складу місцевих бюджетів входять бюджети округів, муніципалітетів, міст, а також шкільних та спеціальних округів. Місцеві бюджети фінансують такі напрями як первинна освіта, громадська безпека (поліція та пожежні служби), дорожня інфраструктура та сектор комунальних послуг. Найбільшими джерелами формування доходів місцевих бюджетів є різноманітні майнові податки. Крім цього, доходи отримуються з таких джерел як ліцензійні збори, податки на продажі та акцизи, а також трансфери від штату та федерального уряду [64, 65].

Табл. 3.2

Доходи та видатки місцевих бюджетів за 2022 рік

Доходи	Частка, %	Видатки	Частка, %
Майнові податки	30	Початкова та середня освіта	39
Збори	16	Вища освіта	2
Податки на прибуток	5	Соціальні витрати	3
Акциз	2	Охорона здоров'я	10
Податки на доходи фізичних осіб	2	Автостради та дороги	4
Інші податки	3	Поліція	6
Власні надходження	5	Інші видатки	36
Трансфери	37		

Джерело: побудовано автором на основі: [64].

З даних таблиці зазначемо, що майнові податки складають 30% та разом зі зборами з часткою 16% складають майже половину всіх надходжень. Трансфери сягають 37% від всього обсягу надходжень. На найбільшу категорію видатків – початкову та середню освіту припадає 39%, другою за часткою є видатки на охорону здоров'я – 10%.

Окремо в структурі бюджетної системи стоять спеціальні фонди. Спеціальні фонди є окремими фінансовими установами, доходи яких формуються з податкових на неподаткових джерел, а також за рахунок коштів федерального бюджету. Серед спеціальних фондів можна виділити наступні:

- Фонди соціального страхування, які передбачають фінансування таких програм як вікові, у зв'язку з втратою годувальника та медичне страхування.
- Економічні фонди, суть діяльності яких полягає у фінансуванні приватних компаній та низькоретнабельних державних підприємств.
- Дослідницькі фонди, використовуються для фінансування досліджень у державному та приватному секторах.
- Військово-політичні, які використовуються для фінансування додаткових заходів особливої важливості [63, 65].

Також відмітимо міжбюджетні трансфери, які мають значну роль у фінансуванні бюджетів різних рівнів. Система бюджетного вирівнювання в США є складною системою та включає в себе велику кількість інструментів. Найголовнішим інструментом є гранти. Гранти поділяються на цільові та блокові. Щодо цільових, такі гранти надаються для фінансування конкретних програм або проектів. В той же час блокові гранти є більш гнучкими та надаються для використання в межах визначених галузей.

Якщо говорити, про бюджетний процес в США, то він складається з підготовки бюджету, подання президентом бюджету до Конгресу, обговорення та внесення поправок, а також затвердження обома палатами Конгресу. Президент має повноваження щодо визначення пріоритетів, але за останочні рішення відповідає Конгрес. Подібна структура дозволяє утримувати баланс між виконавчою та законодавчою гілками влади, що позитивно впливає на ефективність управління державними фінансами.

Також в США є розвинутим фінансовий контроль. Фінансовий контроль здійснюється на федеральному рівні, рівні штатів та рівні місцевих бюджетів. Федеральний уряд здійснює нагляд за виконанням державних програм а штати та місцеві бюджети за виконанням власних бюджетів. Задля прозорості бюджетного прогресу в США діють суворі вимоги щодо публічної звітності про доходи та витрати. А громадяни мають доступ до інформації про використання бюджетних коштів та можуть контролювати діяльність органів влади.

На основі поведеного дослідження відмітимо, що однією з найуспішніших практик США є децентралізація. Взагалом існує три основні моделі міжбюджетних відносин: бюджетна автономія, розподіл фіксованих податків між різними рівнями системи та спільне оподаткування. Найбільш поширеною моделлю є автономія, вона місцевим органам влади виконувати власні функції за рахунок власних податкових надходжень. Оскільки органи місцевого самоврядування зацікавлені у збільшенні податкових надходжень та

розвитку регіону, така система сприяє ефективному використанню фінансових ресурсів.

Розглянувши бюджетну системи США, перейдемо до розгляду бюджетної системи Польщі. Бюджетна система Польщі складається з державного бюджету, місцевих бюджетів, таких як гміни, повіти та воєводства, та спеціальних фондів.

Ключовим є державний бюджет, він має найбільшу роль. До його сфер діяльності відносяться фінансування загальнодержавних та стратегічних програм та завдань. В той час місцеві бюджети покривають локальні потреби, такі як освіта, охорона здоров'я та розвиток місцевої інфраструктури. Особливістю польської бюджетної системи є активний рух у напрямку децентралізації. На даний момент більша частина надходжень спрямовується до державного бюджету, через що місцеві бюджети певною мірою є залежними від субвенцій та дотацій з державного бюджету. Але місцеві бюджети мають широку автономію в питаннях формування видатків.

Якщо говорити про доходи, то вони формуються з податкових та неподаткових надходжень, а також міжнародної допомоги. При цьому, основою надходжень державного бюджету є податкові надходження, серед яких виділяються непрямі податки, такі як ПДВ та акцизи. Надходження місцевих бюджетів формуються за рахунок місцевих надходжень, неподаткових надходжень, а також за рахунок податків з доходів фізичних осіб та податку на прибуток (які є спільними доходами державного та місцевих бюджетів) [66, 67].

Додатково відзначимо, що в Польщі активно застосовуються методи стимулювання малого та середнього бізнесу за допомогою податкових пільг та спрощених режимів оподаткування. Такі інструменти сприяють підвищенню економічної активності, яка підвищує доходи місцевих бюджетів. Також суттєво вплинули на доходи реформи, які проводяться за допомогою ЄС.

Що стосується видатків, державний бюджет фокусується на фінансуванні національної оборони, розвиток критичної інфраструктури,

вищої освіти та соціальних програм. У свою чергу, видатки місцевих бюджетів передбачають видатки на місцеву інфраструктуру, освіту початкового рівня, транспорт та інші соціальні сфери.

Важливою особливістю бюджетної системи Польщі є значна підтримка від ЄС. Польща є однією з найбільших отримувачів коштів з фондів ЄС. Така допомога дозволяє їй уникати значних дефіцитів та дизбалансів бюджету. Також таку допомогу спрямовують на розвиток регіонів, що в перспективі має підвищити їх автономність та самостійність.

Якщо підсумувати польський досвід, можна відзначити децентралізаційні реформи та механізми ефективного використання міжнародної допомоги. В наших реаліях дуже корисним можуть бути методи залучення коштів міжнародних фондів для розвитку місцевих бюджетів, що сприятиме зростанню їх самостійності та автономності.

3.2 Проблеми бюджетної системи України в сучасних умовах

В сучасних умовах бюджетна система стикається з великою кількістю викликів, на які вона має реагувати та адаптовуватися до них. Але головними перепонами на шляху стають проблеми, які були давно сформовані та проблеми які виникли чи посилилися з початком війни. Всі ці проблеми не дають можливості в повній мірі пристосуватися до змін та забезпечити стабільність та стійкість системи.

Для подолання проблем є необхідним їх визначити та детально дослідити. З цією метою проведемо SWOT-аналіз та детальніше розглянемо сильні та слабкі сторони бюджетної системи, а також розглянемо ймовірні загрози та можливості до розвитку, які перед нею постають. Результати проведеного аналізу відображені в таблиці 3.3.

З проведеного аналізу було визначено, що до головних сильних сторін бюджетної системи на сучасному етапі відносяться міжнародна фінансова підтримка, відданість провадженню реформ та цифровізація процесів. Можливостями для бюджетної системи є залучення міжнародної допомоги

для економічного відновлення та розвитку, євроінтеграція та децентралізаційні реформи. До слабких сторін бюджетної системи віднесено значний бюджетний дефіцит, велику частку тіньової економіки, неефективну структуру видатків та корупція. Загрозами, що представляються, є надмірна залежність від міжнародної допомоги, суттєве зростання зовнішнього боргу, інфляційні процеси та демографічна криза.

Табл 3.3

SWOT-аналіз Бюджетної системи в сучасних умовах

Сильні Сторони (Strengths)	Слабкі Сторони (Weaknesses)
Міжнародна фінансова підтримка	Дефіцит бюджету
Відданість реформам	Тіньова економіка
Цифровізація	Корупція та нецільове використання коштів
	Неефективна структура видатків
Можливості (Opportunities)	Загрози (Threats)
Економічне відновлення та зростання	Залежність від міжнародної допомоги та ризику її скорочення
Децентралізаційні реформи	Зростання зовнішнього боргу
Євроінтеграція	Інфляційні процеси
	Демографічна криза та міграція населення

Джерело: побудовано автором

Можна зазначити, що однією з головних сильних сторін є можливість залучення значної кількості міжнародної допомоги. В складних умовах, які виникли через війну критично важливим стало забезпечення стабільності та стійкості системи. Для цього уряд постійно веде перемовини та шукає підтримку у світової спільноти. Ключову роль відіграють кредити та гранти.

За даними Міністерства фінансів України, загальний обсяг фінансової допомоги станом на кінець жовтня 2024 р. становить 99440 млн дол США. Розглянемо детальніше рисунок 3.1 та проаналізуємо його вміст.

Як видно з рисунка, найбільшу допомогу Україна отримала від ЄС – 40538 млн дол США, наступними йдуть США з 26825 млн дол США та МВФ з 11356 млн дол США. Варто відзначити, що все фінансування отримане від

США було надане у вигляді грантів, в той час як від ЄС більша частина фінансування надавалася у вигляді позики, а від МВФ в свою чергу, на 100% складалося з позик. Також великий обсяг фінансування був наданий від Японії (6338 млн дол США), Канади (5406 млн дол США), Великої Британії (2551 млн дол США), Німеччини (1690 млн дол США), Норвегії (506 млн дол США) та Світового Банку (2063 млн дол США) і ЄІБ (720 млн дол США). Інші партнери також приймали участь у фінансуванні загальним обсягом в 1447 млн дол США. Варто відзначити, що на рисунку наведена допомога отримана як у вигляді грантів, так і в вигляді кредитів. Тому підкреслимо, що фінансова допомога у формі грантів є найбільш вигідною для України, оскільки ці кошти не потрібно повертати, проте, в обставинах які виникли, немає можливості нехнувати й кредитами.

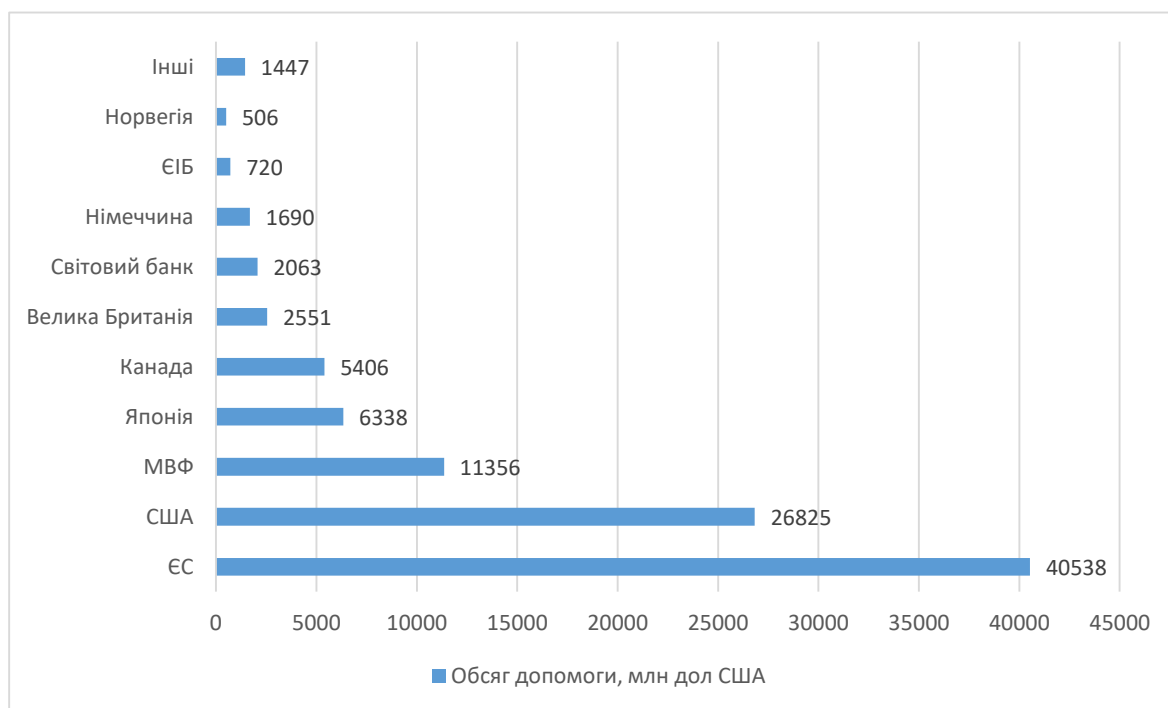

Рис. 3.3 Обсяг фінансування від міжнародних партнерів, млн дол США

Джерело: побудовано автором на основі [37]

Значна частина коштів отриманих від міжнародних партнерів направляється на покриття дефіциту, який у 2022–2023 роках складав понад 20% ВВП. Така підтримка є критично важливою для фінансування соціальної

допомоги та виплати заробітних плат, а також активно використовується для забезпечення критичної інфраструктури та закупівель.

Також частина допомоги безпосередньо спрямовується на підтримку економіки, а саме:

- підтримка критичного імпорту енергоносіїв, сировини та обладнання;
- збереження та відновлення експортного потенціалу;
- підтримку регіонів, які зазнали руйнувань внаслідок бойових дій;
- відновлення пошкодженої інфраструктури (авто та жд шляхів, мостів, ліній електропередач тощо).

Наступною сильною стороною ми розглянемо відданість реформам. З 2014 року в Україні почали відбуватися масштабні реформи, метою яких були модернізація економіки та наближення до європейського простору. Реформи які відбувалися в бюджетній сфері мали велике значення в забезпеченні стійкості та розвитку системи.

Ключовими кроками стали реформи проведені в сфері державних фінансів. Серед них відзначимо три основні напрями.

Перш за все відмітимо, що був змінений підхід до управління коштами. Замість практики формування бюджету на основі видатків прийшов новий підхід, яким передбачається врахування реальних доходів та можливостей держави. Такі зміни посприяли збалансованості, скорочуючи дефіцит та зменшуючи запозичення [68, 69, 71].

Іншою важливою зміною став розвиток програмно-цільового методу бюджетування. Цим методом передбачено фінансування для досягнення конкретних результатів. Видатки спрямовуються на визначені програми та цілі, крім цього визначаються показники ефективності видатків.

Також однією з найважливіших змін є впровадження середньострокового бюджетного планування. Відбувся перехід від бюджетного планування на один рік до планування на три наступні роки. Така

зміна дозволила краще прогнозувати майбутні доходи і видатки та наблизилася Україну до європейських стандартів [68].

Крім цих напрямів є й інші важливі зміни, серед яких управління фінансовими ризиками та фінансовий контроль. Щодо першого, активно розробляються та впроваджуються механізми, які дозволяють визначати та мінімізувати потенційні ризики. Щодо другого, відбуваються зміни, які передбачають підвищення рівня управлінської підзвітності та ефективності, аудиту та контролю у відповідних органах. Такі зміни сприяють зростанню рівня фінансової стійкості, а також позитивно впливають на ефективність використання бюджетних коштів [68, 71].

Також зазначимо, що велика увага була приділена підвищенню прозорості бюджету та бюджетного процесу. Запровадження відкритих ресурсів для контролю за використанням бюджетних коштів посприяли значному підвищенню підзвітності влади.

Але однією з ключових реформ стала децентралізація. За результатами реформ місцеві органи влади отримали розширенні повноваження та ресурси для виконання власних та делегованих їм функцій. Проведена реформа децентралізації посприяла зростанню самостійності та автономності місцевих бюджетів та стимулювала розвиток регіонів [68, 70, 71].

Наступною сильною стороною є цифровізація. Останні роки в світі спостерігається тенденція до активної цифровізації та діджиталізації всіх сфер. Ця тенденція не оминула й Україну. Процес цифровізації повноцінно був запущений в 2019 році з заснуванням Міністерства цифрової трансформації України. Бюджетна система України також зазнала цифровізаційних змін.

Однією з найголовніших змін є запровадження цифрових інструментів у веденні та обслуговуванні рахунків бюджетів різних рівнів та бюджетних установ. Казначейською службою України автоматизовано проводяться розрахунки за фінансовими операціями, серед яких зарахування надходжень, трансферти, фінансування програм та проектів. Також були запроваджені порядок та інструменти для обміну інформацією між державними органами.

Окрім цього, було запроваджено систему електронних закупівель ProZorro. Велика значимість електронної системи публічних закупівель, в першу чергу, полягає в збільшенні швидкості та прозорості процесів державних закупівель. Серед інших переваг відзначимо підвищення ефективності використання коштів за рахунок викорінення старих корупційних схем у закупівлях, залучення малого та середнього бізнесу до тендерів через спрощення механізмів та правила участі в тендерах.

Зазначимо також, що великим та важливим кроком є запровадження Є-Дата. Є-Дата представляє собою інформаційний ресурс який включає до свого складу велику кількість цифрових інструментів для контролю за плануванням та використанням публічних коштів. Найбільшими складовими цифровими платформами є OpenBudget, Proifi, Spending. Наведені інструменти підвищують рівень прозорості бюджетного процесу та полегшують доступ до інформації до зацікавлених категорій громадян. І додатково відмітимо, що розвиток сервісів відбувається за підтримки міжнародних організацій та з врахуванням їх рекомендацій.

Наявні сильні сторони бюджетної системи створюють можливості для розвитку. Вони сприяють формуванню перспектив, що можуть позитивно вплинути на стійкість та ефективність бюджетної системи. Тому розглянемо можливості.

Першою можливістю є економічне відновлення та зростання. Україна зазнала значних збитків за час повномасштабної війни, згідно з дослідженням Світового банку, станом на початок 2024 року загальна сума лише прямих збитків складала 152 млрд дол США, а загальна потреба для відновлення склала 486 млрд грн [73]. Подолання цих наслідків неможливе без залучення допомоги від міжнародної спільноти.

Тому Україна активно залучає міжнародну допомогу для підтримки ключових секторів економіки.

Зокрема, для аграрного сектору залучається допомога від ЄС, ЄБРР, Світового банку та інших інституцій. Обсяг допомоги склав понад 2 млрд дол

США. Така допомога включає в себе закупівлю насіння, добрив, засобів захисту рослин, відновлення та придбання об'єктів і техніки. Також активно залучається різноманітна технічна допомога [37, 74, 75].

Також підтримку отримує малий та середній бізнес, для яких були відкриті чисельні програми допомоги. Зокрема, Світовий банк, ЄБРР, ЄС, ЄІБ реалізують програми допомоги у вигляді грантів, мікрокредитувань та технічної допомоги. Значною є допомога USAID, переважна частка якої надається у вигляді мікрокредитування та грантів [37, 74, 75].

Значної шкоди від війни було завдано й інфраструктурі. Донори активно сприяють відновленню об'єктів критичної інфраструктури, серед яких дороги, мости, залізниця, об'єкти соціальної сфери, тощо. Світовий банк, ЄІБ та інші донори виділяють кошти для відновлення інфраструктури. Також допомога має вигляд консультаций, розробки та менеджменту проектів відновлення та захисту таких об'єктів. Можна відзначити велику роль НЕФКО в цьому напрямку [37, 75, 76].

Великою уваги також зазнає енергетичний сектор. Внаслідок тактики ворога, енергетичні об'єкти зазнали критичних пошкоджень та суттєво вплинули на економіку держави загалом. Допомога цьому сектору за час війни перевищила 4 млрд дол США. Ключовими напрямками допомоги є захист та відновлення енергетичних об'єктів, надання обладнання та консультації. Значна увага приділяється в тому числі розвитку альтернативних та зелених джерел енергії [37, 75, 77].

В світлі такої допомоги перед Україною постає завдання щодо розробки чіткого плану повоєнного відновлення. Увага має приділятися як відновленню пошкодженого та зруйнованого, так і модернізації наявного, що сприятиме майбутньому розвитку. Ключовими пріоритетами можна назвати:

1. Відновлення та модернізація інфраструктури. Має включати в себе детальну оцінку пошкоджень з залученням міжнародних експертів задля повної оцінки обсягу та пріоритету робіт. Крім цього, відбудова має відбуватися з орієнтацією на інтеграцію в трансєвропейські системи.

2. Розвиток промислового потенціалу. Цей напрямок є одним з найбільш важливих, тому що він сприятиме створенню нових робочих місць та збільшенню експортного потенціалу держави. Увагу слід приділити стимулам для внутрішніх та зовнішніх інвесторів (у вигляді податкових пільг, гарантій тощо), впровадженню новітніх технологій та автоматизації виробництва, а також сприянню інвестицій в газулі з високою доданою вартістю (інформаційні технології, біотехнології тощо).

3. Розвиток енергетики та підвищення енергоефективності. З початку війни Україна в повній мірі змогла оцінити рівень впливу енергетики на економічну стабільність. Тому варто приділити велику увагу в першу чергу розвитку та диверсифікації джерел енергії (інвестиції в сонячну, вітряну та іншу зелену енергетику), розширенню співпраці з іншими країнами та повноцінній інтеграції в міжнародні енергетичні ринки. Крім цього, важливо стимулювати та впроваджувати енергоефективні технології, що мають на меті зменшення енергоспоживання.

4. Перебудова та розвиток економіки, зокрема економіки регіонів. Реалізовувати це можна шляхом дерегуляції бізнес-простору, зменшення бюрократичних перепон, а також стимулювання МСБ (шляхом надання пільг, грантів та гарантій) особливо в найбільш постраждалих регіонах.

Ще одною з можливостей, яка сприятиме розвитку є децентралізація. Нижче наведено рисунок, який відображає частку доходів місцевих бюджетів в загальній структурі доходів зведеного бюджету.

З аналізу наведених у рисунку даних можна відмітити, що у період з 2019 року по 2021 рік частка місцевих бюджетів у структурі доходів Зведеного бюджету України приблизно дорівнювала 23%. В 2022 році частка місцевих бюджетів зросла до 24,4%, що було викликане початком повномасштабного вторгнення та розширенням повноважень для забезпечення стабільності та підтримки у виконанні критично важливих завдань, які були покладені на органи місцевого самоврядування. На скорочення у 2023 році до 17,8% мало

вплив вилучення податку на доходи з фізичних осіб військовослужбовців з місцевого бюджету на користь державного бюджету.

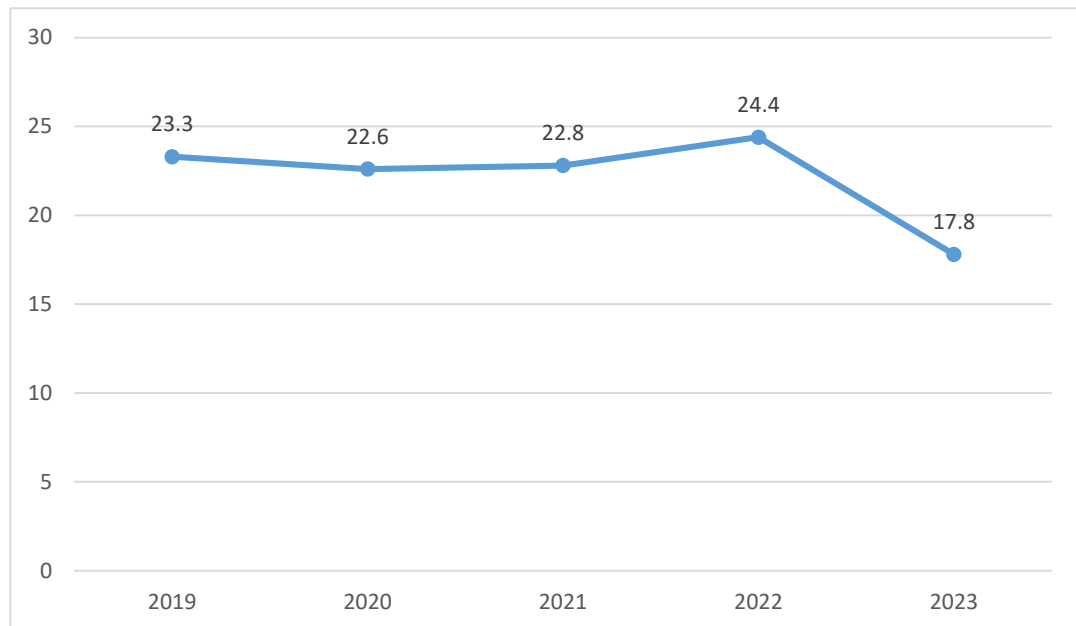

Рис. 3.4 Частка Місцевих бюджетів в загальній структурі Зведеного бюджету (без врахування трансфертів)

Джерело: побудовано автором на основі [18, 37]

При цьому, недивлячись на скорочення відсоткової частки в структурі доходів Зведеного бюджету, в абсолютних значеннях доходи місцевих бюджетів продовжували зростати – з 300181.5 млн грн в 2019 році до 475025.9 млн грн в 2023 році. Це у свою чергу, вказує на стійкість, фінансову автономію та стабільність місцевих бюджетів, а така тенденція свідчить про поступове зростання ролі місцевих бюджетів та позитивний вплив політики децентралізації.

До того ж варто зазначити, що Стратегія реформування системи управління державними фінансами на 2022–2025 рр. передбачає підтримку надходжень від місцевих бюджетів на рівні не нижче 25% від загального обсягу Зведеного бюджету, що також дозволяє стверджувати про подальше зростання ролі місцевих фінансів [78].

Для подальшого розвитку місцевих бюджетів необхідним є створення умов для розвитку малого та середнього бізнесу шляхом надання податкових

пільг, спрощення регуляторних процедур та підтримки ініціатив бізнесу. Така підтримка дозволить стимулювати економічну діяльність в регіонах та як наслідок, матиме позитивний вплив на надходження місцевих бюджетів.

Також важливим є відновлення та розвиток інфраструктури місцевого рівня. Реалізація проектів з реконструкції та будівництва об'єктів, доріг, розвитку комунальної та соціальної сфери. Ці заходи сприятимуть як підвищенню якості життя громадян, так і стимулюватимуть економічну активність. До того ж, можливим варіантом є залучення інвестицій від міжнародних організацій для реалізації спільних проектів.

Також до можливостей можна віднести інтеграцію України до міжнародних спільнот та об'єднань. Найочевиднішим та найбажанішим для України варіантом є інтеграція в Європейський Союз. Окрім бажання більшості громадян долучитися до Європейського Союзу, ще у 2019 році на законодавчому рівні було закріплено стратегічний курс України на євроінтеграцію.

З початком повномасштабної війни отримала велику підтримку з боку міжнародних партнерів. Серед лідерів за обсягом допомоги ЄС займає одне з ключових місць, а більшість його членів всіляко підтримують прагнення України до співпраці та розвитку. Крім цього з початком повномасштабної війни значно прискорився процес євроінтеграції. До прикладу, в 2022 році Україна офіційно отримала статус кандидата на вступ до ЄС.

Також фактором, який спонукає до вступу в ЄС виступає й глибока ринкова інтеграція. ЄС є ключовим торговим партнером, понад 40% українського експорту припадає саме на країни ЄС.

Для повноцінної інтеграції до ЄС Україні необхідно пройти довгий та складний шлях, який передбачає проведення великої кількості структурних реформ. Приведення законодавства до норм ЄС, реформа судової системи, боротьба з корупцією та монополією, посилення фіскальної дисципліни є лише частиною завдань, які постають на шляху до інтеграції.

Не дивлячись на великий обсяг завдань та складність їх вирішення, переваги що отримає Україна є значними.

Перш за все, відмітимо, що інтеграція відкриє Україні доступ до більшої кількості інструментів для повоєнного відновлення та розвитку. Євроінтеграція дозволить покращити ефективність використання коштів та підвищить прозорість шляхом впровадження високих стандартів ЄС. А велика кількість грантової допомоги, макрофінансової допомоги та пільгове кредитування сприятимуть зміцненню стабільності, розвитку бізнесу та відновленню і модернізації інфраструктури.

Також євроінтеграція сприятиме покращенню фіскальної політики. Україні буде надана значна підтримка для приведення податкової та бюджетної політики до затверджених норм ЄС. В комплексі такі заходи сприятимуть розширенню податкової бази, зменшенню податкового тиску на бізнес, покращенню фінансового планування.

Що також є дуже важливим, євроінтеграція відкриє Україну для іноземних інвестицій та сприятиме покращенню інвестиційного клімату. Інтеграція України та адаптація її законодавства зменшать ризики для інвесторів, що сприятиме значному притоку інвестицій. Крім цього, за рахунок адаптації законодавства та реформація підвищать рівень довіри інвесторів, що спонукатиме їх вкладати більші ресурси в великі та довгострокові проекти. Ще зазначимо, що інвестиції будуть направлені в тому числі й у великі інфраструктурні проекти, такі як транспорт та енергетика. А це впливатиме на економічний розвиток та поглиблення інтеграції до європейських мереж.

Отже, не дивлячись на велику кількість завдань, що потрібно вирішити євроінтеграція створить для України неймовірні можливості для відновлення та розвитку у повоєнний період. А наявне посилення співпраці з ЄС та її членами знімає всі обмеження для цього.

Розглянувши сильні сторони бюджетної системи сконцентруємося на її слабких сторонах. Першою та серйозною проблемою на сучасному етапі є зростання дефіциту бюджету.

Як вже не одноразово зазначалося – з початком війни суттєво зросли видатки. Разом з скороченням надходжень це поглибило проблему дефіциту. Нижче наведено рисунок 3.5, на якому зазначений дефіцит зведеного бюджету в абсолютних значеннях.

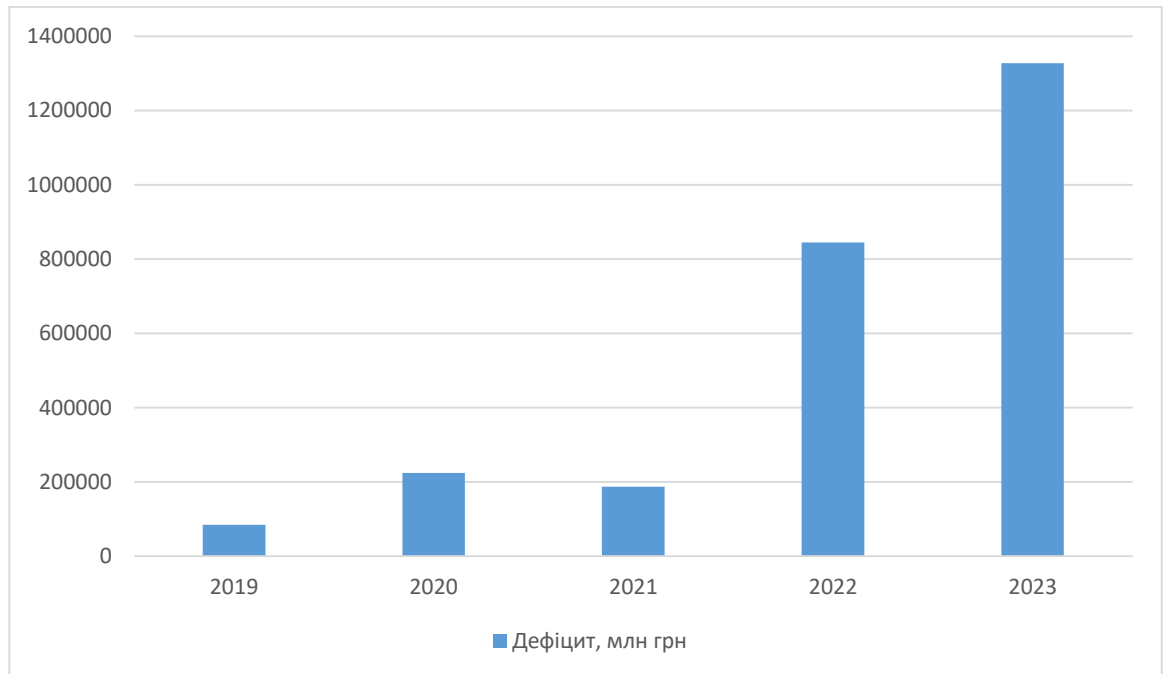

Рис. 3.5 Дефіцит зведеного бюджету України у 2019-2023 роках

Джерело: побудовано автором на основі: [36,37].

З наведеного рисунку можна зазначити, що спостерігається тенденція до постійного зростання дефіциту зведеного бюджету. В 2019 році дефіцит склав 84316.4 млн грн, а вже в 2020 році відбувся стрибок до 223944.3 млн грн, тобто на 165.6%. Причинами зростання дефіциту в цей проміжок часу стали падіння надходжень через пандемію та політика уряду направлена на зниження податкового тиску на бізнес, зокрема шляхом запровадження податкових канікул, що скоротило обсяги надходжень. Крім цього з боку уряду були запроваджені заходами щодо фінансової підтримки бізнесу. Це відбувалося у вигляді пільгового кредитування та державної програми «Підтримка». В 2021 році завдяки поступовому відновленню економічної активності дефіцит дещо скоротився та склав 186908.3 млн грн. З 2022 року стрімке зростання до 844827.9 млн грн, а у 2023 році до 1327700.7 млн грн. В

порівнянні з 2021 роком дефіцит зріс на 610.35%. Основними причинами його зростання є військові дії, які тривають вже третій рік. Значна частина територій окупована, інфраструктура зруйнована або пошкоджена, до того ж відбувається значний відтік населення. Скорочення податкової бази неминуче впливає на обсяги надходжень, що не дозволяє забезпечувати постійно зростаючі потреби. Додатково зазначимо, що дефіцит в 2022 році склав 16% ВВП, в 2023 році перевищив 20%, а за попередніми оцінками, у 2024 році дефіцит перевищить 24% ВВП. Для покриття дефіциту використовуються інструменти зовнішніх та внутрішніх запозичень, а також емісія грошей. Такі заходи призводять до важких наслідків: зростання державного боргу, тиску на бюджет та інфляційних процесів. Тому важливо провадити заходи щодо оптимізації видатків, боротьби з ухиленням від сплати податків, стимулювання економічної активності.

Наступною слабкою стороною є велика частка тіньової економіки. Тіньова економіка чинить великий вплив на бюджетну систему. Як неодноразово зазначалося, тіньова економіка спричиняє недоотримання значної частини надходжень. Недоотримання надходжень призводить до зростання дефіциту бюджету. Дефіцит призводить до зростання держборгу.

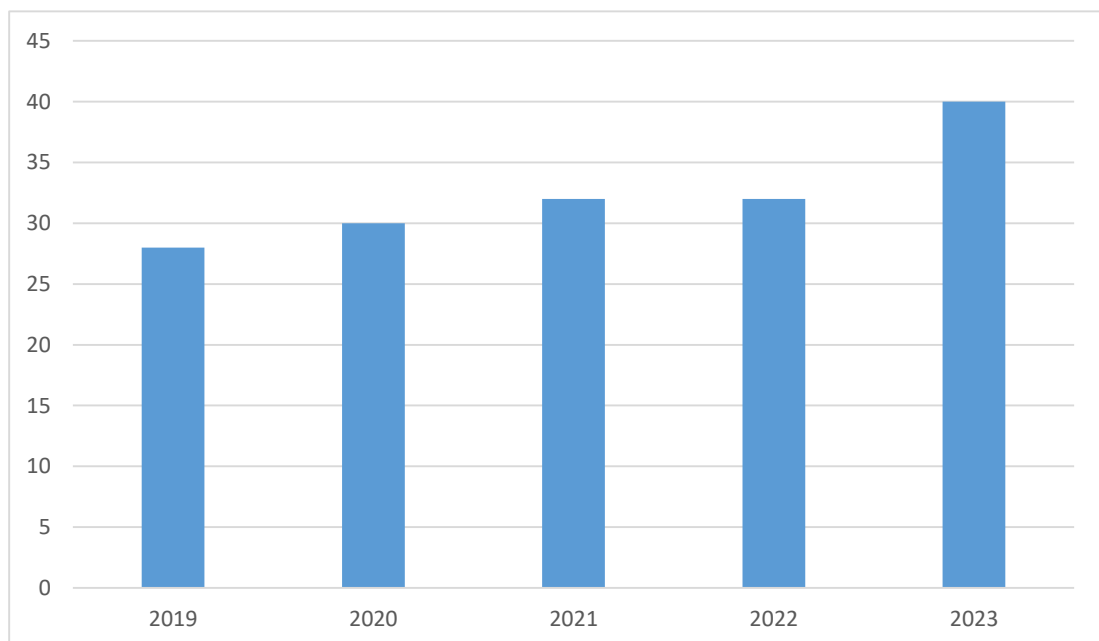

Рис. 3.6 Тіньова економіка в Україні у % до ВВП в 2019-2023 роках

Джерело: побудовано автором на основі: [36,37].

Як видно з рисунку, період дослідження характеризується високим рівнем тіньової економіки. Найнижчий показник за період дослідження спостерігався в 2019 році, він був на рівні 28%. У період 2020-2022 років рівень тіньової економіки зростав. Зокрема, зріс до 30% у 2020 році та продовжив зростання до 32% у 2021 та 2022 роках. До зростання привели катаклізми у вигляді пандемії та повномасштабного вторгнення. Ці явища скоротили рівень економічної активності, а отже і зменшили доходи бізнесу. Не дивлячись на заходи спрямовані на зменшення податкового тиску, частина підприємств повністю або частково перейшла в тінь. Значно поширилася практика реалізації частини продуктів та послуг «в сіру» та «зарплат в конвертах», коли або частина зарплати виплачується неофіційно або неофіційно наймаються додаткові співробітники. В 2023 році зростання продовжилось, тіньова економіка сягнула 40%. Саме слабка політика боротьби з тіньовою економікою є тим фактором, який дозволяє зростати цьому явищу.

Наступною дуже гострою проблемою є корупція. Вона розбалансовує систему скорочуючи необхідні надходження, знижуючи ефективність видатків та збільшує тиск на бюджет. Для розуміння поточного стану корупції в Україні розглянемо рисунки, та проведемо їх аналіз.

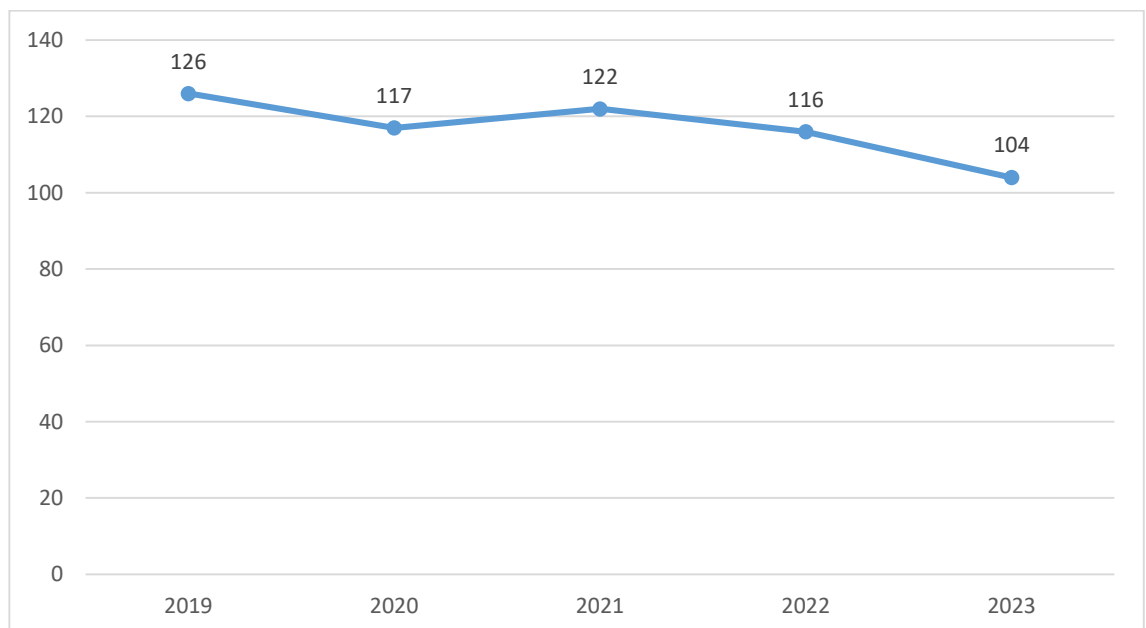

Рис. 3.7 Україна в рейтингу сприйняття корупції за 2019-2023 роки

Джерело: побудовано автором на основі [79]

В міжнародних рейтингах України традиційно займає низькі місця. Так згідно рисунку 3.7, який складений на основі досліджень від Transparency International, рейтинг України по індексу сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index) за весь період дослідження не досягав навіть 100 місця.

В 2019 році Україна займала 126 місце та знаходилася на рівні таких країн як Азербайджан, Киргизстан, Гвінея та Лаос. Загалом за рисунком помітна тенденція до зростання України в рейтингу. Вже в 2023 році Україна зайняла 104 місце та досягнула рівня таких країн як Алжир, Бразилія, Сербія та Боснія та Герцоговина. Такий прогрес, тим паче в умовах війни є хорошим показником, але Україна все ще поступається більшості європейських країн. А це свідчить про необхідність продовження докладання зусиль до боротьби з корупцією.

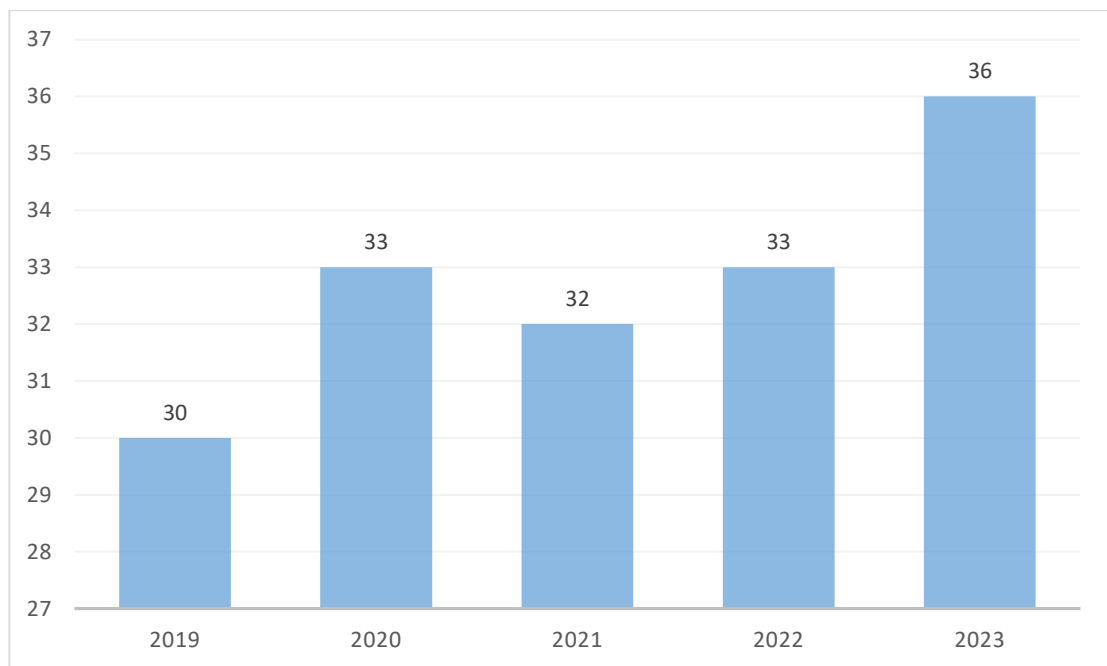

Рис. 3.8 Оцінка України в рейтингу сприйняття корупції за 2019-2023 роки

Джерело: побудовано автором на основі [79]

Якщо розглянути бали України, які наведені на рисунку 3.8, можна також відмітити серйозне зростання. Лише за період дослідження Україна від 30 балів за комплексною оцінкою в 2019 році змогла покращити свій результат

до 36 балів вже в 2023 році. Хоч зростання України помітне, результати все ще залишаються посередніми. Тим не менш, Transparency International у власних звітах зазначає, що навіть незважаючи на війну, Україна є однією з небагатьох країн, які змогли значно покращити свої результати – з 2013 року набрала вісім пунктів.

Корупція чинить великий та негативний вплив на всю систему, але є сфери які має більшу до неї вразливість. Розглянемо детальніше сфери, які вразливі до корупції та вплив такої вразливості.

Однією з найбільш вразливих сфер є сфера державних закупівель. З метою захисту цієї сфери була впроваджена система Prozorro. Але не дивлячись на це, все ще мають місце випадки непрозорості та маніпуляцій. Так, доволі поширеною є практика прописування умов тендеру під конкретного постачальника. Це у свою чергу, дозволяє встановлювати завищені ціни та спричиняє неефективне використання бюджетних коштів [80].

Також вразливою сферою є оборонний сектор. А в умовах війни стає особливо небезпечним. Найпоширенішими корупційними методами в цій сфері є постачання неповного або неякісного обладнання та спорядження військовослужбовцям, завищення вартості та обсягів необхідних товарів та послуг. Додатково варто зазначити, що Незалежний антикорупційний комітет з питань оборони (НАКО) звітував про виявлення численних порушень та ризиків, таких як непрозорі процедури закупівель, зловживання владою та конфлікти інтересів [81, 82].

Також доволі вразливою сферою є податкове та митне адміністрування. До того ж, кількість виявлених порушень свідчить про велику поширеність застосування корупційних схем. Зазвичай, корупція в цій сфері проявляється в ухиленнях від сплати податків, зборів та платежів за допомогою корупційних домовленостей з посадовими особами. Варто відзначити, що існує прямий взаємозв'язок між корупцією в цій сфері та тіньовою економікою [81].

Важливо сказати, що корупція призводить до серйозних наслідків, які мають негативний вплив на всю систему.

По-перше, корупція спричиняє прямі фінансові втрати для бюджету. За оцінками різних експертів Україна щороку втрачає понад 455 млрд грн від корупційних схем [83]. Якщо привести приклад, нецілове та неефективне використання коштів в оборонному секторі, завищення цін та закупівля неякісного спорядження та озброєння спричиняють суттєві перевитрати бюджету в моменті, та спонукають до них в майбутньому.

По-друге, корупція призводить до недофінансування пріоритетних сфер. Оскільки з бюджету фінансуються неефективні або взагалі фіктивні проекти. Наприклад, корупція при будівництві та відновленні інфраструктури, яке і так є дороговартісним, відбувається непрозоро, з явним завищенням вартості та використанням неякісних матеріалів. В таких випадках крім вже виділених коштів постійно відбувається їх дофінансування чи через завищення вартості матеріалів чи то через затягування часу виконання робіт. Крім цього, неякісне виконання робіт призводить до швидкого зношення цих об'єктів та необхідності їх коштовного ремонту чи реконструкції.

По-третє, результатом корупції є зниження інвестиційної привабливості України в цілому. В умовах війни це є особливо критичною проблемою. Держава немає достатніх ресурсів для фінансування певних сфер чи проектів, а складна економічна ситуація не дозволяє залучати власних інвесторів. А закордонні ж інвестори не мають бажання вкладатися коштами в країні, де «непрозорі правила гри» та великі корупційні ризики. Тому, можливості стимулювання економічного розвитку суттєво обмежуються.

Розглянувши корупцію перейдемо до іншої слабкої сторони та серйозної проблеми якою є неефективність виконання видатків. Не дивлячись на те, що на збільшення загальних видатків вплинуло зростання видатків на оборону, інші видатки також є суттєвими та виникає питання щодо ефективності їх використання. Аналіз видатків в попередньому розділі показує, що деякі з них потребують оптимізації.

Не дивлячись на найбільшу їх частку в бюджеті – майже половина, ми не будемо їх розглядати. В умовах війни видатки на оборону завжди є та мають бути головними. А враховуючи, що ми воюємо з росією у якої неймовірна перевага у ресурсах перед нами, до частки та обсягу цих видатків питань не виникає. На нашу думку, необхідним є лише покращення контролю цих видатків з метою максимально ефективного використання.

Також покращення контролю та оцінки доцільно застосувати до видатків на сферу соціального захисту. Якщо говорити про частку цих витрат, то за період дослідження вона скорочувалася з 23,5% в 2019 році до 11,5% в 2023 році. В Україні видатки на соціальну сферу були найбільшими в структурі за період 2019-2021 років, але в той же час Україна займала найнижчі місця в рейтингу за показниками індексів людського розвитку та соціального прогресу. Якщо подивитися на Болгарію, яка має подібні результати в рейтингу, то її частка витрат є набагато меншою, що свідчить про більшу ефективність таких видатків. При цьому, країни як Німеччина та Данія маючи схожі частки видатків займають в рейтингах найвищі місця. Це є свідченням дуже низької ефективності та результативності таких видатків в Україні [90, 91, 92].

Головною причиною таких результатів є надзвичайно низька ефективність системи соціального захисту. Система підтримки малозабезпечених та вразливих категорій, яка наразі існує в Україні є недостатньою, важкодоступною і фрагментарною. Багато соціальних програм не мають чіткої адресності, що спричиняє неефективну витрату ресурсів без досягнення цілей програм.

Аналізуючи видатки на загальнодержавне управління можна відмітити його тенденцію до постійного зростання. У 2019 році вони становили 203121.3 млн грн, а до 2023 року зросли до 349142.7 млн грн, або ж на 71,39%. Також вони стабільно мають велику частку в структурі видатків. В країнах ЄС частка цих витрат коливається в межах 4-8%, що є нижчим за показники України навіть під час війни. При цьому значну частину цих видатків складають

витрати на утримання персоналу. До того ж дуже роздутий та розгалуджений державний апарат є дуже корумпованим. В 2023 році Україна займала 104 місце в рейтингу за Індексом сприйняття корупції [79].

Наступним ми розглянемо видатки на громадський порядок, безпеку та судову владу. Ці видатки більшості країн Європи не перевищують 3%, в той час як в Україні вони склали 13,22% в 2023 році. Загальні видатки на цю категорію склали 591431.9 млн грн в 2023 році, при цьому Україна має значно нижчий показник особистої безпеки населення, ніж країни ЄС (60 балів проти 73 балів) [92].

Також окремо відмітимо видатки на судову владу, які становили в 2023 році 20655.7 млн грн. Не дивлячись на високі видатки ефективність є дуже низькою. За різноманітними рейтингами, наприклад як Судовий індекс від Європейської бізнес асоціації, в 2023 році показник становив 2,73 бали з 5 [93].

Також великою категорією видатків є видатки на економічну діяльність, які в 2023 склали 247291.3 млн грн та 5,6% від загальних видатків. Значні кошти витрачаються на дорожнє господарство 97960.3 млн грн та паливно-енергетичний комплекс 17001.9 млн грн. Але виникає питання ефективності використання цих коштів. Щодо участі в економіці роль держави має бути зведена до мінімуму та залишати простір для приватних компаній. А щодо інфраструктурних проектів є питання прозорості та підзвітності використання коштів. Важливо забезпечити суворий контроль витрат з метою уникнення корупційної діяльності та забезпечення високої ефективності використання коштів.

Останньою розглянемо сферу духовного та фізичного розвитку, на яку було витрачено 38471.0 млн грн в 2023 році. Ці кошти спрямовуються на організацію та підтримку культурних, просвітницьких та спортивних заходів, що не є критично важливим під час війни. Однак також важливо сказати, що ця сфера також включає програми реабілітації постраждалих від війни військових та цивільних громадян. Тому оптимізація витрат має бути спрямована на фінансування найважливіших програм.

Як вже зазначалося раніше, Україна має серйозну підтримку з боку міжнародної спільноти, що є позитивним моментом. Проте, в той же час, Україна сильно залежить від міжнародної допомоги, а будь-які зміни в підтримці можуть створити серйозні проблеми. Тому розглянемо детальніше залежність України від міжнародної допомоги та ризику, які вона несе з собою.

Однією з головних причин високої залежності є неможливість залучення власних доходів для забезпечення потреб, та особливо таких критичних як оборона. Повномасштабна війна значно вплинула на економічну активність в країні, що призвело до суттєвого скорочення надходжень. За даними Національного банку України, реальний ВВП України скоротився на 29,1% у 2022 році [94]. В таких умовах міжнародна допомога стала ключовим джерелом, яке забезпечує стабільність та стійкість системи. За даними Міністерства фінансів України, за 2022-2023 роки міжнародна допомога складала більше ніж 60% всіх надходжень до бюджету. США, Європейський Союз, Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк, а також інші країни й міжнародні організації надавали Україні значні кошти у вигляді грантів та кредитів.

Така залежність від зовнішньої допомоги представляє реальну загрозу для стабільності України, оскільки будь-які зміни вплинуть на стабільність та стійкість бюджетної системи.

Враховуючи той, факт що значну частину надходжень забезпечують зовнішні джерела фінансування будь-яка зміна в обсягах або в умовах надання фінансової підтримки призведе до катастрофічної нестачі коштів для фінансування потреб та дисбалансу бюджету.

До цього ж ризику відноситься й зміна політичної ситуації та економічних умов партнерів. Будь-яка зміна у політиці країн партнерів може неминуче призвести до скорочення такої допомоги. До прикладу, за результатами виборів в США у президентській гонці здобув перемогу Дональд Трамп. Трамп з його командою та республіканці взагалом вважають що

допомога, яка надається Україні на даний момент є надмірною та неефективною. Хоч зараз ще рано говорити про їх майбутню зовнішню політику, але є ймовірність того, що допомога Україні зменшиться в рази. Це є неприпустимою втратою для України в поточній ситуації та може становити критичну загрозу для бюджетної стабільності України і можливості виконання зобов'язань.

Також варто відзначити, що значна частина міжнародної допомоги надається у вигляді кредитів. Така ситуація спонукає накопичення боргу та зростання вартості його обслуговування.

Оскільки ми вже зачепили тему державного боргу, розглянемо детальніше проблему зростання державного боргу, яка є серйозною загрозою стабільності бюджетної системи.

В наявних умовах колосальне зростання витрат на оборону та підтримку постраждалого від війни населення чинить тиск на бюджет та вимагає залучення додаткових коштів, якими за неможливості залучення з власних джерел стають позики. Тому розглянемо таблицю 3.2 в якій відображені зміни державних боргових зобов'язань та проведемо їх аналіз, щоб сформулювати тенденції та висновки.

Табл 3.4

Показники боргових зобов'язань за 2019-2023 роки

	2019	2020	2021	2022	2023
Загальний борг	1998275	2551936	2671828	4071683	5519483.9
Державний борг	1761369	2259232	2362493	3715121	5188069
Гарантований борг	236906.3	292703.8	309334.7	356562.3	331415
Зовнішній борг	1159222	1518935	1560230	2610946	3862988
Внутрішній борг	839053.8	1033001	1111598	1460738	1656496

Джерело: побудовано автором на основі [36, 37]

З аналізу можна підкреслити, що традиційно найбільшу частку займає зовнішній борг, маючи перевагу над внутрішнім.

Також з аналізу даних таблиці можна зазначити, що загальний державний борг України зріс з 1998275 млн грн в 2019 до 55194839 млн грн в

2023 році, або на 176% у відсотковому відношенні. При цьому державний борг зріс на 3426699.8 млн грн або 294.6%, а гарантований борг на 94508.7 або на 139.9%. Це свідчить про значне зростання фінансової ваги державних боргових зобов'язань та гарантій за період дослідження. Фактором такого зростання став початок повномасштабної війни, який значно розширив можливості в отриманні кредитів та пільгових умов на тривалий термін. А незначне зростання гарантованого боргу демонструє обережний підхід держави до надання гарантій.

Найбільшим зростанням відзначився зовнішній борг, який зріс на 333.2% за період дослідження, або на 2703766 млн грн. Його зростання зумовлене необхідністю у покритті видатків, які зросли через повномасштабне вторгнення, а покриття власними силами було неможливе. Крім цього, зростання зовнішнього боргу свідчить про високий рівень залежності від фінансової міжнародної допомоги.

У свою чергу, внутрішній борг зріс менш суттєво. В 2019 році його обсяг складав 839053.8 млн грн, а у 2023 році досягнув 1656496 млн грн. Якщо дивитися довоєнні показники, то зростання склало 544898.7 млн грн, або 149% в порівнянні з 2021 роком. Щодо зростання внутрішнього боргу, можна зазначити, що причиною цього стало активне залучення коштів шляхом випуску облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП).

За результатами дослідження показників загального державного боргу вдалося окреслити фінансовий стан держави та виявити важливі елементи, які допомогли його зрозуміти.

Також важливими для розуміння стану є співвідношення рівня боргу та ВВП, оскільки вони відображають реальний рівень стійкості держави та фінансове навантаження. Коли рівень боргу є високим виникають питання щодо спроможності держави виконувати власні боргові зобов'язання та обслуговувати власні борги, а це у свою чергу, прямо впливає на рівень кредитоспроможності. Низький рівень кредитоспроможності, в свою чергу, призводить до проблем з залученням коштів та зростання відсоткових ставок

за позиками. Це все може дуже сильно вдарити по фінансовій стійкості держави, а отже несе великі загрози. Тому детальніше розглянемо загальний державний борг по відношенню до ВВП, наведений на рисунку 3.9.

За результатами аналізу можна сказати, що як загальний державний борг так і ВВП зростали. Взагалом, не дивлячись на виклики з якими стикалася Україна, ВВП демонструє тенденцію до зростання, що говорить про відносне економічне зростання країни. Так, з 3974564 млн грн у 2019 році ВВП зросло до 6537825 млн грн в 2023 році, тобто зростання більш ніж на половину – 64.5%. Та навіть з врахуванням падіння в 2022 році ВВП у 2023 році продовжувало зростати. Проте зростанням охарактеризувався й загальний державний борг.

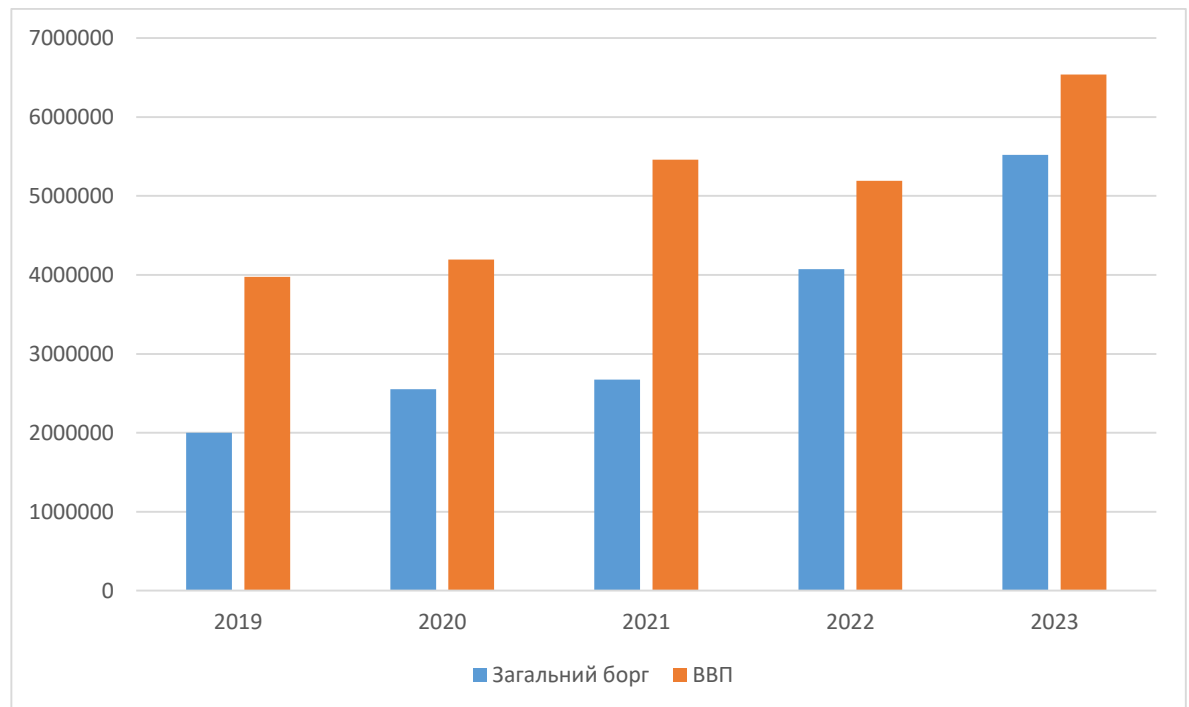

Рис. 3.9 Динаміка загального державного боргу та ВВП

Джерело: побудовано автором на основі [36, 37]

З 2019 по 2021 рік борг складав приблизно 50% від ВВП (помітне зростання було в 2020 році та пов'язане з скороченням економічної активності внаслідок пандемії). З 2022 року спостерігається стрімке зростання боргу, яке

суттєво перевищило зростання ВВП. Так, вже в 2022 році загальний державний борг складав 78.4% від ВВП, а в 2023 році склав аж 84.4%.

Згідно з прогнозами МВФ, в майбутньому ситуація ще більше погіршиться та 2024 році буде на рівні 95-97%, а в 2025 році перевищить ВВП. Така ситуація виникла внаслідок проблем з фінансовою стійкістю через погане забезпечення економічного зростання.

Проблема ж недостатку економічного зростання полягає у великих збитках, які несе ця війна та недостатній рівень економічної активності, стимулювання якої маломожливе через непередбачуваність та затяжний характер війни.

В наявних умовах грантова допомога не може покрити всіх виникаючих потреб, а залучення кредитів зтягує державу у велику боргову яму. Така ситуація загрожує недостатком фінансування власних потреб, а особливо військових та може стати значною проблемою при відновленні України після закінчення війни.

З огляду динаміки загального державного боргу можна зробити висновок про його суттєве зростання, що у свою чергу, позначається й на вартості обслуговування боргу. Таке зростання чинить значний тиск на бюджет багато в чому необхідністю обслуговувати боргові зобов'язання.

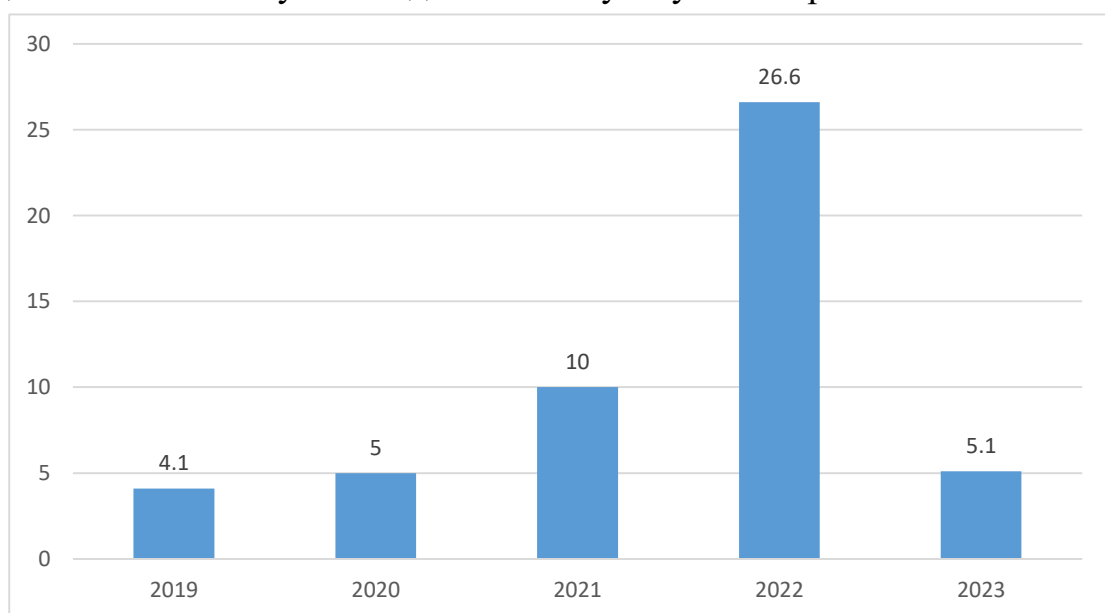

Рис. 3.10 Рівень інфляції в Україні в 2019-2023 роках

Джерело: побудовано автором на основі [36, 37]

Ще однією критичною загрозою є економічна нестабільність, а саме її прояв в інфляційних процесах. Значне послаблення української економіки в наслідок повномасштабного вторгнення, руйнування інфраструктури додатково підсилюється інфляційними процесами. Для розуміння явища інфляції в Україні розглянемо рисунок, на якому наведено її показники по роках.

Як видно з рисунку, у 2019-2020 роках інфляція була невисокою та коливалася на рівні 4-5%, що є помірним рівнем. Невелике зростання в 2020 році стало результатом пандемії COVID-19. В 2021 році інфляція зросла вдвічі та досягнула 10%. Таке зростання викликане важким відновленням економіки та тривалою боротьбою з наслідками пандемії, енергетичною кризою, яка почалася в 2021. Також мало вплив накопичення російських військ на кордоні з початку літа 2021 року та численні повідомлення про підготовку можливого вторгнення. Такі події породили панічні настрої, скорочення економічної активності та відтік капіталу з країни. В 2022 році інфляція сягнула 26,6%, що очевидно пов'язане з початком повномасштабної війни. Головними факторами зростання стали значне зменшення економічної активності, що призвело до скорочення доходів та колосальне зростання витрат, які покривалися за рахунок емісії грошової маси. Внаслідок окупації та знищення інфраструктури, особливо в Донецькій, Луганській, Харківській, Запорізькій областях, значно

Також окупація територій, руйнування інфраструктури, навмисні удари ворога по енергетиці сильно вдарили по економіці України. Внаслідок війни була порушена логістика. Були обмежені можливості імпортувати та експортувати товари, до прикладу, блокада росією морських шляхів в Чорному морі, яка позбавила Україну можливості експортувати зерно, оскільки воно було основним шляхом експорту. В 2023 році більшість проблем залишилася й додалися деякі нові, але інфляцію вдалося скоротити до рівня 5%. Великий вплив на сповільнення інфляційних процесів спричинила адаптація політики держави (в тому числі монетарної, зокрема,

шляхом підвищення облікової ставки) та законодавства до нових реалій, адаптація бізнесу та значною мірою міжнародна допомога. За час війни державі вдалося певною мірою стабілізувати надходження та стримати суттєве зростання видатків, а різницю перекривати за рахунок міжнародної допомоги.

Але не дивлячись на поточне покращення, ситуація може швидко змінитися. Україна на разі є дуже залежною від міжнародної допомоги, а будь-яка її зміна може сильно вдарити по бюджету та збільшити тиск, що призведе до зростання інфляційних процесів. Стійкість все ще умовна, будь-які глобальні кризи або зміна кон'юктури може похитнути стабільність та призвести до нової хвилі інфляції. Регулювання монетарної політики може не допомогти, адже хоч підвищення облікової ставки є ефективним інструментом до стримування інфляції, воно дуже сильно гальмує економічне зростання та й у випадку нових викликів подальше посилення може перестати давати результат.

Іншою серйозною загрозою є демографічна криза та відтік кадрів. В продовж всього періоду незалежності Україна стикалася з проблемами низької народжуваності, низького рівня життя населення. Ці проблеми приводили до «старіння нації» та відтоку населення та кадрів в інші країни. Для бюджетної системи це є болючим питанням, в першу чергу, тому що зменшується обсяг робочої сили, яка спроможна працювати всередині країни та генерувати доходи. До того ж, велика та неефективна система соціальної допомоги і солідарна пенсійна система в тому числі збільшують тиск на бюджетну систему.

Якщо говорити про відтік населення, Кабінет міністрів України наводив оцінки, відтак, станом на липень 2024 року на підконтрольній Україні території проживає приблизно 31,1 млн осіб. На таке суттєве скорочення вплинула окупація росією територій на яких мешкала велика кількість населення та міграція населення через постійну небезпеку. Говорячи про міграцію, ООН зазначає, що на серпень 2024 року 6.7 млн українців мігрували

з України. Невтішними є й прогнози на майбутнє, очікується що до 2051 року населення скоротиться до 25,2 млн осіб.

Загроза полягає саме в тому, що покидають країну працездатні особи. Як вже зазначалося в попередньому розділі, ПДФО є одним з ключових джерел надходжень до бюджету – в 2022 році такі надходження складали 20% від всіх доходів, а в 2023 році 16%. У разі продовження тенденції до міграції населення буде зменшуватися не тільки частка а й обсяги таких надходжень. А отже це збільшуватиме дефіцит та тиск на бюджетну систему.

Додатково відзначимо, що частина населення що покидає країну є кваліфікованими кадрами. Серйозність полягає в тому, що сфери з високою доданою вартістю втрачають потенційні кадри, що не дозволяє їм в повній мірі функціонувати та генерувати доходи. Така ситуація впливає на доходи держави, адже зменшення кількості та доходів таких підприємств зменшують податкові надходження та скорочують можливості до розвитку.

Крім цього, з початком повномасштабної війни також збільшилася кількість внутрішніх переселенців, що тисне на бюджетну систему змушуючи витратити ресурси для їх підтримки. Окрема шкода завдається місцевим бюджетам, адже в регіонах наближених до зони бойових дій відтік населення є більшим, що дуже сильно скорочує їх надходження. В результаті виникає економічна нерівність між регіонами, що впливає на загальний економічний розвиток країни.

3.3 Шляхи удосконалення бюджетної системи у період повоєнного відновлення

Критично важливим в процесі повоєнного відновлення України є забезпечення прозорості. Для відновлення необхідні значні ресурси, які потребують ефективного та відповідального управління. Тому, на нашу думку, важливо запровадити зміни метою яких є підвищення прозорості та підзвітності.

Перш за все, варто відзначити необхідність покращення якості бюджетної звітності. Наразі в Україні впроваджуються національні положення бухгалтерського обліку в державному секторі, але вони залишають за собою велику кількість невирішених питань. Тому, на нашу думку, впровадження міжнародних стандартів бухгалтерського обліку IPSAS є важливим завданням. Такі стандарти підвищать прозорість та спростять аналіз даних, що підвищить і якість управління. До того ж, впровадження такої системи сприятиме інтеграції України в світову економічну спільноту.

Наступним відмітимо незалежні наглядові органи. Підвищення незалежності Рахункової палати, достатнє фінансування її потреб та підбір висококваліфікованого персоналу забезпечить ефективну роботу щодо попередження та виявлення порушень в бюджетному процесі. Також в цьому напрямі доцільним є підвищення співпраці з НАБУ та САБ, що дозволить підвищити ефективність діяльності та притягати порушників до реальної відповідальності.

Пов'язаним з попереднім пунктом є посилення антикорупційних заходів. Система електронних публічних закупівель ProZorro зарекомендувала себе як ефективний інструмент в боротьбі з корупцією та підвищення прозорості процесів публічних закупівель. Її розвиток та розширення сприятиме підвищенню прозорості та зростанню ефективності використання коштів. Окремо скажемо про необхідність посилення контролю доходів та майна держслужбовців. Адже такі заходи дозволять попереджувати конфлікти інтересів та випадки зловживання владою.

Важливо приділити увагу впровадженню іноваційних рішень. Зокрема, впровадження технологій на основі блокчейну. Такі технології забезпечують незмінність та прозорість, а також роблять неможливим фальсифікацію даних. Кожну операцію в блокчейні можливо відстежити, що дасть змогу кожній зацікавленій особі відслідковувати такі операції. Застосування блокчейну знизить рівень корупції, підвищить ефективність управління коштами, знизить адміністративні витрати, посилить контроль за використанням ресурсів.

В період повоєнного відновлення для ефективного функціонування бюджетної системи України важливим є удосконалення системи доходів.

Велика увага має бути приділена боротьбі з тіньовою економікою та ухиленням від сплати податків. За оцінками експертів тіньова економіка України сягає 30-40% ВВП. Важливо вживати комплексні заходи, які включатимуть в себе спрощення процедур, зменшення податкового тиску на малий та середній бізнес, посилення контролю за банківськими рахунками та операціями та посилення покарань за порушення податкового законодавства.

Важливим елементом є також оптимізація податкового законодавства. Насамперед, це спрощення податкової системи, зменшення адміністративного тиску на бізнес, створення сприятливих умов для розвитку підприємництва та запровадження пільг для інвесторів. Такі зміни сприятимуть росту економічної активності, що збільшить податкові надходження.

Доцільним також є розвиток електронних сервісів для платників податків. Спрощення процедур сплати податків, автоматизація процесу звітування та сплати податків, зручність та швидкість подання інформації і сплати податків мають велике значення. Такі дії спонукатимуть підприємців сплачувати податки та зменшить кількість помилок при поданні інформації.

Також варто відзначити важливість співпраці з міжнародними партнерами. Отримання передового досвіду по справляння податків та боротьбі з ухиленням від сплати податків сприятимуть зростанню їх ефективності та збільшать їх обсяг. Додатково зазначимо про необхідність більш активної участі у міжнародних ініціативах по типу BEPS.

Крім цього, важливо розширювати базу оподаткування та вводити нові податки. В цифрову епоху увага має бути приділена оподаткуванню цифрових послуг та віртуальних активів. Якщо казати про віртуальні активи, Україна входить до топ-3 країн за масштабами використання криптовалют, а обсяг криптовалютних операцій в Україні в 2023 році становив понад 84 млрд дол США. Не дивлячись на створення норм законодавства щодо оподаткування криптовалют, законодавство все ще є недосконалим та не враховує всім

нюансів. Тому необхідно подальше допрацювання та розвиток законодавства, яке дозволить встановити чіткі та зрозумілі правила оподаткування та збільшить обсяг таких надходжень.

Відзначимо, що існує потреба у перегляді видаткової політики. З початку повномасштабної війни видатки суттєво зросли та не можуть в повній мірі покриватися надходженнями. І пояснюється це не тільки зростанням реальних потреб, а й роздутістю видаткової частини та низькою ефективністю видатків.

Видатки на державний апарат цілком можуть бути розглянуті до скорочення. На даний момент існує велика кількість посад, які є надлишковими та не мають значного впливу на функціонування та регулювання системних процесів. Для цього можливим рішенням є впровадження сучасних технологій. Такі технології дозволять скоротити кількість необов'язкового персоналу, та й до того ж, збільшать ефективність роботи.

Важливо також вдосконалити систему соціальних виплат. Вдосконалення можливе шляхом переходу програм допомоги до цілеспрямованої підтримки найвразливіших верств населення. Доцільно розглянути й посилення контролю за отримувачами з метою попередження зловживанням. Такі заходи дозволять покращити розподіл коштів та підвищити ефективність програм.

Не менш важливим є впровадження інструментів регулярного аудиту та перегляду поточних програм для виявлення неефективних, дублюючих чи відверто корупційних видатків.

Серйозною проблемою також є зростання державного боргу. Зростання обсягів запозичень збільшує витрати на обслуговування державного боргу та посилює тиск на бюджет. Тому вкрай важливо розробити систему ефективного управління державним боргом.

Необхідно розробити довгострокову стратегію управління державним боргом. Мають бути встановлені чіткі цілі щодо рівня оптимального боргу, структури боргу, строків погашення боргу та джерел його фінансування.

Також важливо оптимізувати структуру державного боргу. Варто зосередитися на збільшенні частки довгострокових запозичень з фіксованою відсотковою ставкою та пільговими кредитами.

Доцільно розглянути впровадження сучасних інструментів управління боргом, таких як хеджування, та проведення активної політики управління коштами.

Крім цього, необхідно диверсифікувати джерела фінансування, серед можливих варіантів – розвиток внутрішнього ринку державних цінних паперів.

Наостанок розглянемо перспективи розвитку децентралізації.

Перш за все, необхідно забезпечити фінансову автономію та самостійність. Досягти цього можливо шляхом надання органам місцевого самоврядування більших прав у питаннях формування та регулювання податків та зборів і їх ставок. Також важливо збільшити частку загальнодержавних податків, що залишаються або повертаються до місцевих бюджетів.

Важливим також є розширення податкової бази. Для цього необхідно посилити заходи по боротьбі з тіньовою економікою. Крім цього необхідно переглянути місцеві податки та збори. Особливо перспективним в цьому плані є майнові податки, які, доречі, складають основу надходжень місцевих бюджетів в США.

Вкрай необхідним є стимулювання економічного зростання. Створення сприятливих умов для ведення бізнесу та відсутність перепон на шляху підвищить економічну активність та збільшить обсяг надходжень. Крім цього важливо створити відповідний інвестиційний клімат, який сприятиме притоку внутрішніх та зовнішніх інвестицій.

Велике значення має вдосконалення системи міжбюджетних трансфертів. Необхідним є покращення механізмів бюджетного вирівнювання, які мають враховувати особливості регіонів, їх фінансові можливості та потреби. Такі заходи спонукатимуть більш рівномірний розвиток регіонів.

Як видно, наразі існує велика кількість проблем, які мають бути вирішені. Відзначемо значну роль середньострокового бюджетного планування в розв'язанні цих проблем. В червні цього року, урядом було сформовано Бюджетну декларацію на 2025-2027 роки, яка визначатиме майбутні пріоритетні завдання для забезпечення стабільності та можливостей до розвитку.

Варто відзначити, що середньострокове планування було запроваджено ще у 2019 році. Першу Бюджетну декларацію ухвалили у 2021 році, але з різних причин, і в тому числі повномасштабного вторгнення, їх використання було призупинене. В цьому ж році, середньострокове бюджетне планування було відновлене.

Проаналізувавши затверджену цьогоріч Бюджетну декларацію на 2025-2027 роки, відмітимо її головні пріоритети:

Євроінтеграція, яка ґрунтуватиметься на відновленні української економіки відповідно розроблених з партнерами планів та впровадженню реформ, направлених на наближення до вимог ЄС.

Стимулювання зростання ВВП. Важливими кроками стануть підтримка малого та середнього бізнесу, політика активного відновлення різних галузей та регіонів. Очікується, що такі заходи прискорять зростання ВВП до 6.2% на рік вже до 2027 року.

Скорочення дефіциту. Декларацією заплановано скорочення дефіциту з 20.6% ВВП в 2023 році до 6.7% ВВП до 2027 року. Зокрема, шляхом підвищення дохідної частини та оптимізації видаткової.

Щодо дохідної частини, головними завданнями визначаються зростання обсягів та частки податкових надходжень, впровадження цифрових рішень та

підвищення якості адміністрування. Для збільшення податкових надходжень планується підвищення ставок акцизних податків до рівня, що передбачений директивами ЄС та розширенням бази оподаткування. За прогнозом такі надходження зростуть до 81.2% від всіх доходів та 21.6% ВВП до 2027 року. Окремо відзначимо, що для збільшення обсягу доходів Державного бюджету прибігнуть до скорочення часток, що відраховуються до місцевих бюджетів та скасування тимчасових відрахувань, що ввели на початку повномасштабного вторгнення. Такі дії на початку сильно вплинуть на доходи місцевих бюджетів, що призведе до зменшення їх можливостей та скорочення їх фінансової автономії. З метою зменшення негативних наслідків, планується проведення реформи системи міжбюджетних трансфертів, що як очікується, покращить механізми вирівнювання місцевих бюджетів.

Що стосується видатків, велику увагу буде приділено оптимізації видатків. Найбільше скорочення відбудеться в сферах соціальної політики, охорони здоров'я, економічної діяльності. В соціальній політиці планується удосконалення механізмів надання пільг та соціальних виплат, зокрема шляхом підвищення адресності та удосконалення критеріїв для отримання таких. В охороні здоров'я передбачено проведення заходів з підвищення якості надання послуг пріоритизації надання послуг. В освіті передбачено реформування системи фінансування здобуття вищої освіти, підвищення якості надавання послуг, ефективності використання коштів, оптимізації мережі закладів освіти. Разом з тим, велику увагу буде приділено розширенню програм допомоги ветеранам. Програми адаптації до цивільного життя, реабілітації військових, підтримки зайнятості, освіти та охорони здоров'я закладені до цієї сфери видатків.

Покращення політики управління державним боргом, яке зазначене одним з ключових завдань. Орієнтиром в цьому плані виступає відношення боргу до ВВП. Передбачається, що пікове його значення у 110% ВВП буде досягнуто у 2025 році, після чого почнеться його скорочення. Досягти

скорочення планується як зростанням ВВП, так і залученням більшого обсягу грантової та пільгової довгострокової допомоги.

Якщо підводити підсумок, то можна зазначити, що уряд розуміє наявні проблеми та активно шукає шляхи до їх розв'язання. Велика увага приділена питанню підвищення рівня надходжень та зменшення роздутої видаткової частини. Велика ставка робиться на впровадження європейських практик для найкращої ефективності та посилення інтеграції в європейське співтовариство, яке є пріоритетом. Заплановано проведення комплексних заходів для стимулювання економіки та зростання ВВП. Політика управління державним боргом в задекларований період буде переглянута та суттєво покращена.

Можна сказати, що ця Декларація закладає основу для відновлення стійкості держави та формує умови для ефективного відновлення України в повоєнний період.

ВИСНОВОК

За результатами проведеного дослідження можна сформулювати наступні висновки:

1. Історія формування бюджету та бюджетних відносин на території України є дуже довгою та складною. За довгий час формування був пройдений шлях від формування праобразів бюджету в містах-державках до сучасної моделі, остаточно сформованої на початку незалежної України та регламентованої Конституцією України та Бюджетним кодексом України.

2. Сформованим Бюджетним кодексом визначено бюджетну систему як сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів побудованих з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно правового устроїв та регульованої нормами права. Бюджетним кодексом визначаються основні засади, принципи та структура бюджетної системи. Сучасна економічна наука визначає дві основні функції, що виконує бюджетна система, а саме розподільчу та контролюючу функції.

3. Важливою складовою бюджетних відносин є бюджетний механізм. Суть бюджетного механізму полягає в використанні визначених методів, важелів інструментів, форм для реалізації бюджетної політики та функціонування бюджетної системи.

4. Аналіз доходів бюджетної системи показав, що головним джерелом надходжень залишаються податкові надходження, хоча їх частка в загальній структурі значно скоротилася. Складаючи в довоєнний період 80-90% загальних надходжень, після початку повномасштабної війни їх частка скоротилася до 50-60%. Натомість зросла частка неподаткових надходжень, досягнувши третини в загальній структурі. Під час війни значно зросла роль міжнародної допомоги, що станом на кінець жовтня 2024 року склала в загальній сумі 99440 млн дол США.

5. Значних змін зазнала видаткова частина. З початком вторгнення, загальні видатки в порівнянні з 2021 роком зросли більш ніж в двічі – на 140,78% у відсотковому відношенні, або 2596562,5 млн грн в абсолютних

значеннях. Ключовими стали видатки на оборону, які з початку періоду дослідження зросли на 1990992.9 млн грн та склали понад 50% від всіх видатків в 2023 році. Видаткова політика також передбачала фінансування інших пріоритетних напрямів таких як освіта, охорона здоров'я, соціальна допомога. Крім цього, велика увага надавалася захисту та відновленню інфраструктурних об'єктів, стимулюванню економічної активності. Стрімке зростання видатків обумовило зростання дефіциту.

6. Під час аналізу були виявлені: сильні сторони до яких належать міжнародна підтримка та прагнення до реформ; можливості до економічного відновлення та розвитку самодостатності місцевих бюджетів; слабкі сторони такі як корупція та неефективна видаткова політика; загрози серед яких залежність від зовнішнього фінансування та зростання зовнішнього боргу. Проведений аналіз дозволив оцінити поточний стан бюджетної системи та сформулювати цілі для її покращення і подальшого розвитку.

7. За проведеним аналізом були сформовані основні напрями до розвитку бюджетної системи. Головними напрямами для розвитку є:

- 1) Підвищення рівня прозорості та підзвітності
- 2) Посилення антикорупційних заходів
- 3) Розширення бази оподаткування, зокрема шляхом боротьби з тіньовою економікою та введенням нових податків та зборів
- 4) Оптимізація видатків та розвиток програмно-цільового методу бюджетування
- 5) Розробка довгострокової стратегії управління державним боргом
- 6) Розвиток місцевих бюджетів

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Габора Л. Ю. Бюджетні відносини України: становлення та розвиток. *Науковий вісник ужгородського університету*. 2010. № 10. С. 232–237.
URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/5469/1/БЮДЖЕТНІ%20ВІДНОСИНИ%20УКРАЇНИ.pdf> (дата звернення: 10.10.2024).
2. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України та зарубіжних країн : навч. посіб. 2-ге вид. Київ : Знання-Прес, 2003. 523 с.
3. Буряченко А. Є. Бюджетне вирівнювання як об'єкт реалізації державної регіональної політики : Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. Київ, 2001. 213 с.
4. Лазарева О. В. Фінансове регулювання економіки. Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. 248 с.
URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/posibnuku/346/3.pdf>.
5. Молодченко Т. Г. Формування бюджетної системи України: історичний аспект. *Актуальні проблеми державного управління*. 2010. № 2. С. 113–118.
URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=apdy_2010_2_16.
6. Кухарець Л. В. З історії бюджету. *Фінанси України*. 1997. № 2. С. 113–115.
7. Кухарець Л. В. Перші фінансові кроки України. *Фінанси України*. 1997. № 1. С. 100–101.
8. Конституція (основний закон) союзу радянських соціалістичних республік. *Офіційний вебпортал парламенту України*.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-77#Text> (дата звернення: 18.11.2024).

9. Сагайдак І. В. Становлення та розвиток бюджетної системи і міжбюджетних відносин в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. № 18. С. 134–136.
10. Пушкарєва В. М. Історія фінансової думки і політики податків. Миколаїв : Финансы и статистика, 2003. 256 с.
11. Рум'янцева Г. А. Історичні аспекти зародження та розвитку бюджетного законодавства. *Технологія і техніка друкарства*. 2016. № 3. С. 114–126. URL: <https://ttdruk.vpi.kpi.ua/article/view/90040/85410>.
12. Бюджетний кодекс України. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення: 18.11.2024).
13. Конституція України. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 18.11.2024).
14. Шевчук І. Л., Черепанова В. О., Ставерська Т. О. Бюджетна система. Харків : Іванченко І. С., 2015. 284 с.
15. Миськів Г. Бюджетна система: теоретичні та практичні аспекти (у схемах і таблицях). Львів : Растр-7, 2020. 272 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2915/1/Myskiv_B5.pdf.
16. Сніна-Березовська А. А. Теоретичні аспекти побудови бюджетної системи України. *Ефективна економіка*. 2015. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4440>.
17. Сорока Р. С., Благун І. Г. Бюджетна система : навч. посіб. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2011. 235 с. URL: https://moodle.oa.edu.ua/pluginfile.php/25613/mod_resource/content/1/бюджетна%20система.pdf.
18. Державний веб-портал бюджету для громадян. *OpenBudget*. URL: <https://openbudget.gov.ua/>.
19. Базилевич В. Д., Баластрик Л. О. Державні фінанси : навч. посіб. Київ : Атіка, 2004. 368 с.

20. Державні фінанси України : підручник. Київ : Центр навч. літ., 2003. 608 с.
21. Дем'янишин В. Г. Бюджетний механізм держави: сутність та роль у регулюванні соціально-економічних процесів. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2007. № 11.
URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/13415/1/2007%20Demianysheyn%20VH%20Biudzhetnyi%20mekhanizm%20derzhavy.pdf>.
22. Чугунов І. Я., Мостицька Н. А. Бюджетний механізм як складова економічної політики держави. *Sciences of europe*. 2020. № 56. С. 15–21.
23. Серватинська І. М. Бюджетний механізм: виклики сьогодення. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія», серія «Економіка»*. 2021. № 21. С. 94–99.
URL: <https://eprints.cdu.edu.ua/4796/1/serv.pdf>.
24. Лободіна З. М. Бюджетний механізм соціально-економічного розвитку держави : дисертація. Тернопіль, 2018. 532 с.
URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/36947>.
25. Грановська І. В. Економічна сутність бюджетного механізму та його еволюція у науці. *Економічний вісник університету*. 2011. № 18. С. 146–151.
26. БЮДЖЕТНА СИСТЕМА УКРАЇНИ в схемах і таблицях : навч. посіб. / С. В. Качула та ін. Дніпро : Моноліт, 2021. 332 с.
URL: <https://dspace.dsau.dp.ua/handle/123456789/4961>.
27. Юрій С. І., Дем'янишин В. Г., Кириленко О. П. / Бюджетна система : підручник. Тернопіль : Екон. думка ТНЕУ, 2013. 624 с.
URL: <https://kpdi.edu.ua/biblioteka/Б/Бюджетна%20система%20Юрій%20С.І.pdf>.
28. Бережна А. Ю., Філонич О. М. Бюджетна система : Конспект лекцій для підготов. до єдин. фах. вступ. випробування. Полтава, 2023.
URL: <https://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PolNTU/13975/1/Конспект%20Бюджетна%20система%202023.pdf>.

29. Баранова В. Г., Дубовик О. Ю., Хомутенко В. П. Бюджетна система : Навч. посіб. За заг. ред. проф. Хомутенко В.П. Одеса : Вид-во Бартен., 2014. 392 с.

30. Юрій С. І., Федосов В. М., Алексеєнко Л. М. Фінанси : підручник. Київ : Знання, 2008. 610 с.

31. Дем'янишин В. Г. Сучасна парадигма бюджетного механізму держави. *Формування ринкової економіки в Україні*. 2018. Т. 1, № 40. С. 140–150.

URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/37134/1/Demianyshyn%20VH%20Form_Rynk_Econ_40_1_2018-141-151.pdf.

32. Коваленко В. М. Бюджетний механізм економічного розвитку країни. *Фінансово-бюджетна політика в умовах воєнного стану: тези доп. всеукр. наук.-практ. конф.* С. 56–58.

URL: <https://knute.edu.ua/file/MzEyMQ==/fcd20406e26a177cec674c0785c4a182.pdf>.

33. Лисяк Л. В. Бюджетний механізм економічного розвитку країни. *Фінансово-бюджетна політика в умовах воєнного стану: тези доп. всеукр. наук.-практ. конф.* С. 67–68.

URL: <https://knute.edu.ua/file/MzEyMQ==/fcd20406e26a177cec674c0785c4a182.pdf>.

34. Онищенко С. В., Бережна А. Ю., Філонич О. М. Бюджетний механізм: методологічні підходи та практика бюджетної децентралізації. *Проблеми економіки*. 2021. № 1.

35. Дем'янишин В. Г., Кириленко О. П., Лободіна З. М. Бюджетна система : Підручник. Тернопіль : ЗУЗУ, 2020. 624 с.
URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/43482/1/Budzetna_systema_2020.pdf.

36. Мінфін - все про фінанси: новини, курси валют, банки.
URL: <https://minfin.com.ua/>.

37. Міністерство фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/>.

38. Національний банк України. Коментар Національного банку щодо рівня інфляції у 2022 році. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/komentar-natsionalnogo-banku-schodo-rivnya-inflyatsiyi-u-2022-rotsi>.

39. Рівненська обласна державна адміністрація - До програми «Доступні кредити 5-7-9%» внесено зміни щодо підтримки бізнесу в пандемію. URL: <https://www.rv.gov.ua/news/do-programi-dostupni-krediti-5-7-9-vneseno-zmini-shchodo-pidtrimki-biznesu-v-pandemiyu>.

40. Тенденції зовнішньої торгівлі товарами України за підсумками 2021 року. *Національний Інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-01/zovnishnya-torgivlya-tovaramy-ukrainy-za-2021-rik.pdf>.

41. Буй Т. Г., Прімерова О. К. Бюджетна система України: вплив війни та виклики повоєнної відбудови. *НАУКОВІ ЗАПИСКИ НаУКМА*. 2023. Т. 8, № 1. URL: <http://spne.ukma.edu.ua/article/view/289545/283094>.

42. Державний бюджет України 2022 року: виконання в умовах повномасштабної війни. *Національний Інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/derzhavnyy-byudzhety-ukrayiny-2022-roku-vykonannya-v-umovakh>.

43. Виконання бюджету в умовах війни: прогноз тенденцій. *Національний Інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://www.niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/vykonannya-byudzhety-v-umovakh-viyny-prohnoz-tendentsiy>.

44. Сідор М. І., Омельченко І. І. Бюджетна система України в сучасних умовах. *Juris europensis scientia*. 2024. № 1. С. 112–119. URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/1_2024/22.pdf.

45. Західна О. Р., Круглякова В. В., Рахвал І. Р. Бюджетна політика України: стан, оцінювання, перспективи. *Молодий вчений*. 2023. № 10. С. 194–199. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/5989/5858>.

46. Скорик М. О., Чемерис Т. Р. Аналіз впливу повномасштабної війни на державний бюджет України. *Молодий вчений*. 2023. № 5. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/5870/5741>.
47. Сковорода А. В., Аверкина М. Ф. Роль податків у формуванні доходів державного бюджету України. *Молодий вчений*. 2024. № 2. С. 80–85. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/6125/5993>.
48. Канєва Т., Галабурда А. Бюджетна політика держави в умовах воєнного стану. *Scientia fructuosa*. 2022. № 4. С. 98–109. URL: <https://journals.knute.edu.ua/scientia-fructuosa/article/view/1349/1291>.
49. Сивульська Н. М., Славкова А. А. Соціальний бюджет України: основні тенденції останніх років та реалії під час війни. *Економіка та суспільство*. 2024. № 59. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3520/3449>.
50. Онищук І. Аналіз місцевих бюджетів за 2023 рік. *Всеукраїнська Асоціація ОТГ*. URL: <https://hromady.org/analiz-miscevix-byudzhativ-za-2023-rik/>.
51. Казюк Я. Аналіз окремих положень Бюджетної декларації на 2025–2027 роки: експертні висновки. *Центр політико-правових реформ*. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/analiz-okremykh-polozhen-byudzhetnoyi-deklaratsiyi-na-2025-2027-roky-ekspertni-vysnovky/>.
52. Західна О. Р., Бундз Н. Б. Аналіз дохідної частини місцевих бюджетів України в умовах воєнного стану. *Молодий вчений*. 2022. № 12. С. 84–91. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/5670/5548>.
53. Пирога І. С., Пирога М. І. Роль місцевого самоврядування у відбудові в умовах воєнного стану. *Науковий вісник ужгородського національного університету*. 2023. С. 117–123. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/283029/277209>.

54. Особливості бюджетного процесу в умовах воєнного стану (оновлюється). *Децентралізація в Україні.*

URL: <https://decentralization.ua/news/14654> (дата звернення: 19.11.2024).

55. Про внесення змін до розділу VI "Прикінцеві та перехідні положення" Бюджетного кодексу України та інших законодавчих актів України. *Офіційний вебпортал парламенту України.*

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2134-20#Text>.

56. Деякі питання формування та виконання місцевих бюджетів у період воєнного стану. *Офіційний вебпортал парламенту України.*

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/252-2022-п#Text>.

57. Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану. *Офіційний вебпортал парламенту України.*

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-п#Text>.

58. Про внесення змін до Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану. *Офіційний вебпортал парламенту України.*

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/230-2023-п#n2>.

59. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану. *Офіційний вебпортал парламенту України.*

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text>.

60. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо запровадження диференційованої рентної плати за видобування газу природного. *Офіційний вебпортал парламенту України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2139-20#Text>.

61. Руденко Ю. М., Токар В. В. Фінансові системи зарубіжних країн : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2010. 348 с.

62. Чекановський В. П. Світовий досвід реформування бюджетних систем зарубіжних країн та шляхи його впровадження в україну. *Економіка та*

- держава. 2015. № 10. С. 127–129.
URL: http://www.economy.in.ua/pdf/10_2015/31.pdf.
63. Грузіна І. А. Дослідження зарубіжного досвіду побудови бюджетної системи. *Бізнесінформ*. 2016. № 11. С. 61–64.
64. Статистичний портал Міністерства фінансів США.
URL: <https://fiscaldata.treasury.gov/>.
65. Офіційний сайт Міністерства фінансів США.
URL: <https://home.treasury.gov/>.
66. Демченко О. П., Яковенко К. А. Європейський досвід бюджетної децентралізації та перспективи для України. *Економіка і суспільство*. 2018. № 16. С. 724–730.
URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/16_ukr/110.pdf.
67. Філонич О. М. Порівняльний аналіз формування доходів місцевих бюджетів України та польщі в умовах децентралізації. *Економіка і регіон*. 2024. № 1. С. 219–226.
68. Молдован О. О. Стратегія реформування системи державних фінансів України: завдання, пріоритети, механізми : Аналіт. доп. Київ : НАЦ. ІН-Т СТРАТЕГ. ДОСЛІДЖ., 2014. 48 с.
URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2014-09/Moldavan_ekon-ea5f2.pdf.
69. Сучасні тенденції розвитку та наслідки трансформації бюджетної системи України в контексті реформування управління публічними фінансами / З. М. Лободіна та ін. *Вісник економіки*. 2021. № 4. С. 38–56.
URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/45684/1/Лободіна.PDF>.
70. Люзович Т. І., Ливдар М. В. Новації реформи бюджетної системи України. *Управління економічними процесами на макро- і мікрорівні: проблеми та перспективи вирішення* : матеріали II Міжнар. науково-практ. інтернет-конф. молодих вчен., м. Львів, 14–15 квіт. 2016 р. Львів, 2015. С. 55–56.
URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/5396a425-4cc1-4684-80ba-4cc57a65bb82/content>.

71. Пріхно І. М., Частоколенко І. П., Марченко А. П. Наслідки реформування бюджетної системи України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2020. № 37. С. 80–85.
URL: <https://ej.journal.kspu.edu/index.php/ej/article/view/635/625>.

72. Гузар Б. С. Сучасний стан та напрями удосконалення бюджетного менеджменту в Україні. *Ефективна економіка*. 2021. № 7.
URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/7_2021/91.pdf.

73. Світовий банк в Україні. *Світовий банк*.
URL: <https://www.worldbank.org/uk/country/ukraine>.

74. Панченко В. А. Роль міжнародної фінансової допомоги у відбудові економіки України в умовах війни. *Економіка, управління та адміністрування*. 2024. № 2. С. 139–143.

75. Міністерство економіки України. URL: <https://me.gov.ua/?lang=uk-UA>.

76. Північна екологічна фінансова корпорація. *НЕФКО*.
URL: <https://www.nefco.int/>.

77. Партнери за два роки зібрали понад \$4 мільярди на відновлення енергетики України - Блінкен. *Укрінформ - актуальні новини України та світу*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3908762-partneri-za-dva-roki-zibrali-ponad-4-milardi-na-vidnovlenna-energetiki-ukraini-blinken.html>.

78. Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022–2025 роки та плану заходів з її реалізації. *Урядовий Кур'єр*. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/pro-shvalennya-strategiyi-reformuvannya-sistemi-up/>.

79. Transparency International URL: <https://www.transparency.org>.

80. Моніторинговий портал DoZorro. *DoZorro*.
URL: <https://dozorro.org/>.

81. Незалежна антикорупційна комісія. *НАКО*.
URL: <https://nako.org.ua/>.

82. Drago K. Corruption in Ukraine before and during the war. *Journal of Anti-Corruption Studies*. 2022.

83. Самаєва Ю. Корупційний калькулятор. *Дзеркало тижня*. URL: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/koruptsijnij-kalkuljator.html>.

84. Фердман Г. П. Корупція як одна з головних загроз національній безпеці України. *Вчені записки ТНУ імені В.І. вернадського*. 2024. Т. 35, № 1. С. 201–205.

URL: https://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/1_2024/37.pdf.

85. Федірко Н. В., Олексійчук Ю. В. Ефективність фінансового контролю у запобіганні політичній корупції в умовах цифровізації. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2022. № 1.

86. Fenton N., Lohsen A. Corruption and private sector investment in Ukraine's reconstruction. *Center for strategic & international studeis*. URL: <https://www.csis.org/analysis/corruption-and-private-sector-investment-ukraines-reconstruction>.

87. The European Commission recommends to Council confirming Ukraine, Moldova and Georgia's perspective to become members of the EU and provides its opinion on granting them candidate status. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_3790.

88. Public opinion survey of residents of Ukraine. *International Republican Institute*. URL: <https://www.iri.org/resource/iri-ukraine-poll-majority-ukrainians-express-optimism-about-future-eager-western>.

89. Державні видатки України: проблеми та перспективи їх вирішення / І. Левицька та ін. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2023. Т. 3. С. 52–62. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/4428/9173a31ef3ceee315889e86f7bc620f4399b.pdf>.

90. Human development index. *Human Development Reports*. URL: <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI>.

91. Global social progress index. *Social Progress Imperative*.
URL: <https://www.socialprogress.org/social-progress-index>.
92. Європейська бізнес асоціація. URL: <https://eba.com.ua/>.
93. Коментар Національного банку щодо зміни реального ВВП у 2022 році. *Національний банк України*.
URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/komentar-natsionalnogo-banku-schodo-zmini-realnogo-vvp-u-2022-rotsi>.
94. Плукар Л. А. Місцеві бюджети в умовах децентралізації: теоретичні аспекти. *Вісник сумського національного аграрного університету*. 2019. №4. С. 160-165.
95. Янів Л. М., Зінченко О. А. Проблеми дефіциту державного бюджету України та шляхи їх розв'язання. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2016. №6. С. 144-153.
96. Дуда Г. З. Бюджетна політика в умовах економічної трансформації. *Економіка та суспільство*. №61.
97. Романовська Ю. А., Смоляр Л. В. Аналіз державного боргу України в умовах війни. *Економіка та суспільство*. №62.
98. Череп А. В., Олейнікова Л. Г., Кішко Ю. П. Проблемні питання в бюджетній системі України. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2024. Т. 9, № 1. С. 152–156. URL: http://ujae.org.ua/wp-content/uploads/2024/02/ujae_2024_r01_a25.pdf.
99. Бюджетна декларація на 2025-2027 роки. *Міністерство Фінансів України*. URL: https://mof.gov.ua/uk/budget_declaration_for_2025-2027-733.
100. Каулько О. І., Швайко М. Л. Трансформація бюджетної системи України в умовах війни та перспективи повоєнного розвитку. *Економіка, фінанси, облік та управління: нові виклики та стратегії розвитку* : Зб. тез доп. міжнар. науково-практ. конф., м. Кропивницький, 30 листоп. 2024 р.